

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.267>

<https://orcid.org/0000-0002-8968-3471>

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Matas
ŠIUPŠINSKAS

Kolektyvinio sodo fenomeno urbanistinis ir sociokultūrinis aspektai. Sovietinės Lietuvos atvejis

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Istorija ir archeologija (H 005)

VILNIUS 2021

Disertacija rengta 2015–2020 metais Vilniaus universitete.
Doktorantūra buvo finansuojama ES struktūrinių fondų lėšomis.

Mokslinė vadovė – prof. dr. Marija Drėmaitė (Vilniaus universitetas,
humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.267>

<https://orcid.org/0000-0002-8968-3471>

VILNIUS UNIVERSITY

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Matas

ŠIUPŠINSKAS

Urban and socio-cultural aspects of the collective garden phenomenon. The case of Soviet Lithuania.

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,

History and Archaeology (H 005)

VILNIUS 2021

This dissertation was written between 2015 and 2020 in Vilnius University.
The research was financed from the EU structural funds.

Academic supervisor – Prof. Dr. Marija Drėmaitė (Vilnius University,
Humanities, History and Archaeology – H 005).

TURINYS

TURINYS	5
IVADAS	7

1. KOLEKTYVINĖS SODININKYSTĖS REIŠKINIO IŠTAKOS IR ATSIRADIMO PRIELAI DOS	26
--	-----------

1.1. Urbanistinė sodininkystė Europoje	27
1.2. Kolektyviniai sodai socialistiniame mieste	33
1.3. Vasarnamiai ir dačios socialistiniame mieste	41
1.4. Kolektyvinis sodas kaip laisvalaikio erdvė	47
1.5. Kolektyvinių sodų ištakų daugialypiškumas	51

2. KOLEKTYVINIŲ SODŲ KŪRIMAS(IS) SOVIETŲ LIETUVOJE	54
---	-----------

2.1. Pragmatiškas pokaris (1944–1953 m.)	56
2.2. Mičiurininkai Lietuvoje (1953–1959 m.)	59
2.3. Lietuvos sodininkystės draugijos susikūrimas (1959–1961 m.)	65
2.4. Pirmoji disciplinavimo banga (1961–1966 m.)	68
2.5. Namelių statybos (1966–1971 m.)	72
2.6. Antroji sodininkų disciplinavimo banga (1971–1977 m.)	76
2.7. Didžiosios statybos (1977–1981 m.)	79
2.8. Trečioji sodininkų disciplinavimo banga (1981–1986 m.)	82
2.9. Kolektyvinės sodininkystės apogėjus (1986–1991)	87
2.10. Kolektyvinės sodininkystės raidos Lietuvoje apibendrinimas	91

3. FORMALIOS IR NEFORMALIOS PRAKTIKOS	
--	--

KOLEKTYVINIUOSE SODUOSE	95
--------------------------------	-----------

3.1. Kolektyvinės sodininkystės oficialūs tikslai	96
3.2. Neformalios ekonominės praktikos kolektyviniuose soduose	103
3.3. Materialioji kultūra – sodo namelių architektūra	116

3.4.Elitas ir nomenklatūra kolektyviniuose soduose	133
3.5.Kolektyvinio sodo kultūrinis vaidmuo sovietų Lietuvoje	152
3.6.Formalus procesas kaip terpė neformaliai veikimui	163
IŠVADOS	166
PRIEDAI	169
LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	179
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	191

IVADAS

Prakalbus apie sovietmečio Vilniaus, Kauno ar kurio kito Lietuvos miesto urbanistinį ir architektūrinį palikimą, pirmiausia prisimenami masinės statybos kvartalai arba svarbesni visuomeniniai statiniai, bet jie atspindi tik dalį erdvių ir ritualų, kurie lydėjo sovietinio miesto gyventoją. Siekiant geriau suprasti urbanistinę raidą ir miesto gyvenimą sovietų Lietuvoje, svarbu analizuoti ir mažiau pastebimus, bet ne mažiau reikšmingus urbanistinius darinius. Vienas tokių – miestus apjuosę kolektyvinių sodų masyvai, kuriuose laiką aktyviai leido šimtai tūkstančių Lietuvos šeimų – 1987 m. Lietuvoje buvo 1064 sodų bendrijos ir apie 143300 sodininkų bendrijų narių¹. Kolektyviniai sodai tapo neatsiejama ne tik miesto kūno, bet ir jo atminties dalimi. Esami ir buvę kolektyviniai sodai ir šiandien sudaro apčiuopiamą miestų audinio dalį, o jų naudotojai ir naudotojų santykiai neišvengiamai yra veikiami praeityje susiformavusių fizinių ir socialinių struktūrų, kurių neįvertinus tampa nelengva paaiškinti ne tik praeityje egzistavusius, bet ir šiandien vis dar vykstančius miestų transformacijos procesus.

Nors urbanistinė sodininkystė ir daržininkystė ilgą laiką buvo ir vis dar yra nesvetima daugybei miestų ir valstybių Europoje, bet kolektyviniai sodai, ta forma, kokia mes juos žinome Lietuvoje, yra sovietmečiu susiformavęs fenomenas reiškęsis būtent Sovietų Sąjungoje. Todėl darbe siekiama išsiaiškinti, kaip kolektyvinė sodininkystė buvo įdiegta sovietų Lietuvoje, kokie yra jos raidos etapai ir materialinis palikimas; kaip ji paveikė mus supančią aplinką; kokias suformavo oficialiąsias ir neoficialiąsias praktikas? Kaip sufleruoja disertacijos tema, tyrime bus siekiama visapusiškai išnagrinėti, kaip, kodėl ir kokiomis sąlygomis sovietų Lietuvoje buvo kuriami kolektyviniai sodai, išryškinant ryšį tarp socialinės ir urbanistinės erdvės. Todėl šios **disertacijos objektas** – kolektyvinės sodininkystės reiškinys sovietų Lietuvoje.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Šia disertacija siekiama praplėsti sovietmečio urbanistinės, architektūrinės ir daiktinės aplinkos bei kasdienybės tyrimus atkreipiant dėmesį į kolektyvinius sodus kaip mažai tyrinėtą Lietuvos miestų erdvės ir kultūros dėmenį. Darbe keliama hipotezė, kad masiškai Lietuvoje paplitusi kolektyvinė sodininkystė suformavo fenomeną, panašų į

¹ Bronušas Henrikas, *Kolektyviniai sodai, jų užstatymas ir tvarkymas: analitinė apžvalga*, Vilnius: LIMTI, 1988, p. 9.

vadinamąją sovietmečio „virtuvių kultūrą“² – kolektyviniai sodai buvo specifinių kultūrinių ir socialinių praktikų erdvė, peržengusi oficialiosios ideologijos ribas. Šio **tyrimo tikslas** – ištirti kolektyvinių sodų fenomeną Lietuvoje, jo atsiradimo prielaidas ir raidą nuo 1944 metų iki nepriklausomybės atgavimo 1990–1991 m. Siekiant tikslo išskiriami šie **tyrimo uždaviniai**:

- 1) Išnagrinėti, kuo sovietmečiu atsiradę kolektyviniai sodai išsiskiria regioninių ir pasaulinių analogų kontekste.
- 2) Išanalizuoti kaip kito politinės sąlygos formavusios kolektyvinės sodininkystės procesus ir kaip tai atspindėjo sodininkų veiklos reguliavime sovietų Lietuvoje 1949–1991 m.
- 3) Išnagrinėti kolektyvinių sodų namelių projektavimą ir statybą kaip urbanistinės ir materialinės sovietmečio kultūros reiškinių.
- 4) Ištirti kolektyvinių sodų masyvuose įsitvirtinusius veiklos modelius, praktikas ir jų santykį su oficialiąja kolektyvinių sodų funkcija ieškant priešpriešos arba suderinamumo apraiškų.

Tyrimo erdvinės ir chronologinės ribos.

Sodininkystė pasaulio miestuose egzistuoja ne vieną amžių, o sodų steigimo skirtingose šalyse buvo griebiamasi kaip priemonės, padedančios dorotis su ekonominėmis ir socialinėmis įtampomis³. Po Antrojo pasaulinio karo kolektyviniai sodai sovietinėse respublikose SSRS MT nutarimu pradėti oficialiai steigti 1949 m.⁴; pirmoji kolektyvinių sodų bendrija Vilniuje įkurta 1953 m.⁵, o nuo 1959 metų šių sodų kūrimasis tapo visuotiniu reiškiniu įsteigus visos Lietuvos SSR sodininkystės draugiją⁶. Nors link to vedę procesai prasidėjo dar pirmosios sovietinės okupacijos metais (1940–1941 m.), tačiau tyrime nuspręsta koncentruotis į įvykius, prasidėjusius nuo 1944 metų, nes

² Reid Susan E., „Cold War in the Kitchen: Gender and the De-Stalinization of Consumer Taste in the Soviet Union under Khrushchev“, *Slavic Review*, 2002, No. 61(2): 211 – 252.

³ Bassett Thomas J., „Reaping on the Margins: A Century of Community Gardening in America“, *Landscape*, 1981, No. 25(2): 1-8.

⁴ SSRS Ministrų Tarybos 1949 m. vasario 24 d. nutarimas Nr. 807 „О коллективном и индивидуальном огородничестве и садоводстве рабочих и служащих“.

⁵ Štembokas D., „Vilniečių kolektyvinis sodas“, *Mūsų sodai*, 1959, Nr. 3. p. 11.

⁶ Bronušas Henrikas, *Kolektyviniai sodai, jų užstatymas ir tvarkymas: analitinė apžvalga*, Vilnius: LIMTI, 1988, p. 6.

būtent pokario badas ir bandymai jį įveikti tapo ryškiu postūmiu kolektyvinės sodininkystės atsiradimui.

Tyrimo pabaigos riba pasirinkti 1991 metai, kuomet ne tik pasikeitė politinė šalies situacija, bet ir visiškai sustojo aktyvi kolektyvinių sodų plėtra. Tai buvo metai, kai leista soduose statyti gyvenamuosius namus ir paskutinį kartą suformuotos naujos kolektyvinių sodų teritorijos. Po nepriklausomybės atkūrimo prasidėjęs naujas etapas yra įdomus kaip postsovietinės miestų transformacijos iliustracija, bet deramai jį atskleisti reikia atskiro, išsamaus tyrimo.

Erdvės prasme tyrime apsiribojama kolektyvinių sodų reiškiniu Lietuvos miestuose, tačiau suprantant, jog tai buvo dalis procesų, vykusių visoje Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungoje (toliau Sovietų Sąjunga), atkreipiamas dėmesys į bendrą visai Sovietų Sąjungai kolektyvinių sodų steigimo ir paskirties politiką, reglamentavimą ir koordinavimą. Taip pat Lietuvos situacija ir atvejai sugretinami su procesais, vykusiais Maskvoje, politinės galios centre, ir kitose sovietinėse respublikose. Visgi šie pavyzdžiai yra naudojami kaip kontekstiniai ir nėra šio tyrimo pagrindinis objektas.

Istoriografijos kritika. Kolektyvinės sodininkystės reiškinio tyrimai yra pabirę tarp skirtingų erdvių, skirtingų autorių ir jų disciplinų, bet daugelis jų patenka į vieną iš trijų kategorijų: politinė istorija, materialinės kultūros tyrimai ir antropologiniai darbai.

Tekstuose, skirtuose politinei istorijai, pavyzdžiui Kastyčio Antanaičio disertacijoje⁷ ar Vytauto Tininio knygoje „Pirmtako šešėlyje“⁸, matome kolektyvinius sodus kaip nomenklatūros privilegijų erdvę.

Lietuvos mokslininkai iki šiol išsamiai nenagrinėjo kolektyvinės sodininkystės reiškinio sovietų Lietuvoje. Šią temą savo tyrimuose ir mokslinėse publikacijose yra palietę sovietmetį ir nomenklatūrą tyrinėjantys jau minėti istorikai Kastytis Antanaitis, Vytautas Tininis, taip pat Tomas Vaiseta⁹, Algirdas Jakubčionis¹⁰. Vis dėlto, kolektyvinių sodų tema šiuose tyrimuose dažniausiai yra tik vienas iš atvejų, iliustruojančių sovietmečio

⁷ Antanaitis Kastytis, *Sovietinė Lietuvos, Latvijos ir Estijos nomenklatūra (1953–1990 m.). Dėsningumai ir ypatumai: daktaro disertacija*. Kaunas: VDU, 2001, p. 242.

⁸ Tininis Vytautas, *Pirmtako šešėlyje*, Vilnius: LGGRTC, 2017, p. 60.

⁹ Vaiseta Tomas, *Nuobodulio visuomenė: vėlyvojo sovietmečio Lietuva (1964–1984): daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012, p. 306.

¹⁰ Jakubčionis Algirdas, „1972-ųjų Kauno reminiscencijos“, *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 2003, Nr. 4, p. 49–55.

kasdienybę, privilegijas ar laisvalaikį. Pavyzdžiui, Antanaičio daktaro disertacijoje kolektyviniai sodai aptariami drauge su kitomis sovietinio elito gautomis privilegijomis, tačiau autorius į kolektyvinius sodus žvelgia tik kaip nomenklatūros gyvensenos ir kultūros dalį, o jo pateikiami pavyzdžiai apsiriboja partinių posėdžių ir komisijų protokoluose užfiksuota informacija.

Panašiu kampu kolektyvinių sodų tema išnyra ir Tininio knygoje, skirtoje Lietuvos komunistų partijos pirmojo sekretoriaus Petro Griškevičiaus asmenybei. Aptariami skirtingi jo veiklos epizodai, tarp kurių yra ir kova su vietos nomenklatūrininkų piktnaudžiavimu tarnybine padėtimi. Pasak Vytauto Tininio, vienas iš ryškiausių kovos su pažeidimais atvejų buvo vadinamoji „sodo namelių byla“ – devinto dešimtmečio pradžioje kilęs sodų tikrinimo vėjus, kurio metu dalis „partinį budrumą“ praradusių nomenklatūrininkų susilaukė įvairių nuobaudų. Nors sodo nameliai yra tik viena iš potemių, jai skiriama gana nemažai dėmesio, išsamiai aprašoma, kaip vystėsi drausminimo procesas, kokių realių ar parodomųjų priemonių buvo imtasi ir kokie asmenys susilaukė didesnio dėmesio.

Kaip ir Antanaitis, Tininis daugiausia remiasi partinių struktūrų posėdžių protokolais, bet autorius susikoncentruoja į konkretaus atvejo analizę ir pakankamai kruopščiai rekonstruoja „bylos“ eigą, dalyvius ir mastą. Tačiau abiejų šių autorių tyrimuose kolektyvinės sodininkystės tema išnyra išimtinai per nomenklatūros gyvenimo prizmę. Mokslinių darbų, kurie išsamiau paliestų kolektyvinių sodų formavimo procesus, kasdienybę arba eilinių gyventojų patirtis, Lietuvos istoriografijoje nėra, galima aptikti tik pavienių paminėjimų. Pavyzdžiui, Tomas Vaiseta savo daktaro disertacijoje aptaria sovietmečiu paplitusį oficialaus darbo laiko panaudojimą privatiems reikalams tvarkyti. Tą jis iliustruoja draugiško teismo medžiaga apie fabriko darbuotojo bandymą darbo metu rūpintis sodo tręšimu ir laistymu.

Materialinės kultūros tyrimuose atsiskleidžia sodų planavimo, namelių dizaino ir statybų klausimai. Iš šios perspektyvos rašo Estijos architektūros istorikai ir Lietuvos tyrėjai: Marija Drėmaitė, Vaidas Petrulis, Indrė Saladžinskaitė, Epp Lankots, Triin Ojari ir kiti. Bene pagrindinis materialus kolektyvinių sodų simbolis – sodų nameliai, jų projektavimas ir statyba yra sulaukę dėmesio iš tyrėjų, nagrinėjančių sovietmečio architektūrą. Čia verta paminėti Marijos Drėmaitės, Vaido Petrulio, Jūratės Tutlytės kolektyvinę monografiją „Architektūra sovietinėje Lietuvoje“, kurioje plačiai aprėpiama daiktinės aplinkos ir būsto formavimo specifika sovietmečiu, o drauge užsimenama ir apie kolektyvinius sodus. Monografijoje pristatoma ne tik pati sovietmečio architektūra, bet politinis ir socialinis kontekstas, lėmęs jos formavimąsi. Vis dėlto sodai leidinyje nėra detaliau analizuojami,

apsiribojama kovos su nelegaliomis „individualinėmis“ statybomis klausimo atskleidimu¹¹. Kiek plačiau kolektyviniai sodai yra aptariami Marijos Drėmaitės parengtoje knygoje „Baltic Modernism. Architecture and Housing in Soviet Lithuania“¹². Monografijoje nagrinėjant sovietmečio architektūrą Lietuvoje aptiriamos ir ribotos individualios statybos galimybės sovietmečiu. Kolektyviniai sodai paliečiami būtent kaip viena iš nedaugelio gyvenimo sričių, leidusių realizuoti privačios architektūros ir statybos ambicijas.

Plačiau sodo namelių projektus ir jų architektūrą yra nagrinėjusi ir architektė Indrė Saladžinskaitė baigiamajame magistro darbe, skirtame urbanistinei ir architektūrinei kolektyvinių sodų raidai Vilniaus mieste¹³. Saladžinskaitė aptaria tipinius sodo namelių projektus, sodų teritorijų planavimo pavyzdžius ir kitų šalių patirtis. Vis dėlto šiame darbe koncentruojamasi tik į Vilniaus miestą, o jo ašimi tampa konkrečių sodų bendrųjų ir teritorijų architektūros bei urbanistinės struktūros empirinis tyrimas – autorė aiškiai identifikuoja skirtingus sodų teritorijų užstatymo morfotipus, įvardija plėtros kryptis, architektūrines tendencijas. Vis dėlto istoriniai ir socialiniai reiškinių aspektai paliečiami gana ribotai. Pavyzdžiui, sodininkavimo tradicijų išsaugojimas susiejamas išimtinai tik su bendruomeniniais santykiais, aplenkiant kultūrinius ir ekonominius veiksnius.

Kolektyvinių sodų planavimo ir namelių statybos temai nemažai dėmesio yra skyrę Estijos architektūros istorikai. 2020 m. vasarą Estijos architektūros muziejuje buvo eksponuojama poilsio architektūrą pristatanti paroda „Leisure spaces. Holidays and Architecture in 20th Century Estonia“, kurioje viena iš temų buvo vasarnamiai ir kolektyvinių sodų nameliai. Parodą lydėjo estų ir anglų kalbomis pasirodžiusi to paties pavadinimo knyga (sudarytojos Epp Lankots ir Triin Ojari)¹⁴. Nors tyrimo autoriai nagrinėja konkrečiai Estijos atvejį, tačiau, vertinant sodo namelių projektavimo procesus Lietuvoje, jis puikiai tinka kaip lyginamasis. Estijos atvejis įdomus dėl ankstyvesnės sodo namelių projektavimo procesų pradžios ir stipresnės vasarnamių statybos tradicijos.

¹¹ Drėmaitė Marija, Petrulis Vaidas, Tutlytė Jūratė, *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012, p. 46.

¹² Drėmaitė Marija, *Baltic Modernism: Architecture and Housing in Soviet Lithuania*, Berlin: DOM Publishers, 2017.

¹³ Saladžinskaitė, Indrė, *Urbanistinė ir architektūrinė kolektyvinių sodų raida Vilniuje: Baigiamasis magistro darbas*, Vilnius: VGTU, 2016.

¹⁴ Lankots Epp, Ojari Triin, *Leisure Spaces - Holiday And Architecture In 20th Century Estonia*, Tallinn: Eesti Arhitektuurimuseum, 2020.

Daugelis tyrimų, skirtų *dačios* (ru. *дача*) reiškiniui, kolektyviniams sodams Rusijoje ar kitose postsovietinėse šalyse, naudoja antropologinę prieigą, derina ją su kultūros istorija. Anne C. Bellows, Alexandra Kasatkina, Elizaveta Polukhina, Melissa L. Caldwell, Stephen Lovell – visi jie analizuoja žmones ir jų santykį su tema nuo praeities iki šių dienų, jie stebi *dačių* ir kolektyvinius sodus pirmiausia kaip kultūrinį ir socialinį reiškinių. Čia dėmesys krypta ne tik į Rusiją, bet ir į Lenkiją, kurioje gana anksti prasidėjo kolektyvinės sodininkystės kaip populiaraus hortikultūrinio judėjimo formavimasis. Sovietmečiu šis procesas Lenkijoje buvo tęsiamas, bet ėgavo naujų politinių ir socialinių atspalvių, kuriuos viename iš savo tekstų nagrinėja geografe Anne C. Bellows¹⁵. Bellows neakcentuoja sodo namelių klausimo, o plačiau apžvelgia mėgėjiškų sodų atsiradimo eigą Lenkijoje ir jų apropiaciją sovietmečiu. Vienas iš pagrindinių autorės teiginių, kad nepaisant apčiuopiamos sodų naudos žmonių gyvenimui, kolektyvinės sodininkystės skatinimas buvo vedamas ne altruistinių valdžios siekių, bet pragmatizmo – deleguojant patiems gyventojams, ypač moterims, jų socialinių problemų sprendimą ir, siekiant sumažinti nepasitenkinimą ir galimas socialines įtampas visuomenėje. Bellows sodininkystės temą nagrinėja atsispidama nuo lyčių santykių, žmogaus teisių ir apsirūpinimo maisto produktais problematikos, tad kolektyviniai sodai jai yra terpė, kurioje atsiskleidžia skirtingi politiniai, socialiniai ir kultūriniai apsirūpinimo maistu aspektai.

Dar viena antropologinių tyrimų grupė, kurios negalima ignoruoti rašant apie kolektyvinius sodus, tai mokslo darbai apie sovietmečio kasdienybę ir būstą, o ypač apie *dačios*¹⁶ reiškinį sovietinėje ir postsovietinėje Rusijoje. Trumpai *dačių* būtų galima apibūdinti kaip Rusijos tradicijai būdingą vasarnamio tipologiją. Nors XVII–XVIII amžiuje carinėje Rusijoje *dačios* atsiranda kaip aukštuomenės privilegija, bet palaipsniui plečiasi žmonių, norinčių ir galinčių vasaros dienas leisti savose ar nuomotose užmiesčio rezidencijose, ratas, *dačios* tampa svarbiu miestiečio gyvenamosios atributu. Tyrimo rėmuose aktualus *dačios* reiškinio transformavimasis vėlyvuoju

¹⁵ Bellows Anne C., *One hundred years of allotment gardens in Poland. Food and Foodways*, 2004, No. 4, p. 247–276.

¹⁶ *Dačias* Lietuvoje ir jų santykį su carinės Rusijos kultūra yra nagrinėjęs laisvalaikio kultūrą tyrinėjantis istorikas Juozapas Paškauskas – tarptautinėje konferencijoje „Everyday Life History and its Approaches to Writing the History of Twentieth-Century Europe“ skaitytas pranešimas „Between Town and Country: Dacha Culture in Lithuania in the Second Half of the 19th Century and in the Beginning of the 20th Century“, Vilnius, 2019, nepublikuota.

sovietmečiu, kuomet ši praktika palaipsniui persipynė su kolektyvine sodininkyste. Rusijos *dačioms* savo tyrimus skiria Alexandra Kasatkina, Elizaveta Polukhina, Melissa L. Caldwell ir kiti tyrėjai¹⁷. Pavyzdžiui, Polukhina¹⁸ į *dačią* žvelgia iš sociologinės perspektyvos ir imasi konkrečios vienos teritorijos tyrimo apklausiant naudotojus, lankantis vietoje ir renkant duomenis apie kasdienę *dačnikų* rutiną. Jos nagrinėjama teritorija iš esmės yra tai, ką Lietuvoje esame pratę vadinti kolektyvinių sodų masyvu. Caldwell¹⁹ siekia užfiksuoti šių dienų *dačnikų* gyvenimo būdą per asmenišką ir platesnę etnografinę analizę. Autorei *dačia* nėra tik fizinė erdvė, bet pirmiausia patirtys ir praktikos. Jos knyga „Dacha Idylls“ tai per lauko tyrimus surinktų pasakojimų apie intymų ir gamtišką *dačių* kasdienybės pasaulį sugretinimas su įvairiais rašytiniais šaltiniais, grožine literatūra ir periodika. Kai kuriuos autorės etnografinio tyrimo metodus galima pritaikyti ir nagrinėjant kolektyvinių sodų reiškinių sovietų Lietuvoje.

Vienu iš išsamiausių ir plačiausiai žinomų leidinių *dačios* tema yra Stephen Lovell sociokultūrinė studija „Summerfolk: A History of the Dacha, 1710–2000“²⁰. Nors šioje knygoje dėmesys sutelkiamas į *dačias* plačiąja prasme, bet nagrinėjami procesai atskleidžia, kaip sovietmečiu kolektyviniai sodai buvo naudojami ir vertinami masių. Tradicija vasaromis išvykti iš miesto, laiką leisti gamtoje formavosi ne vieną amžių, ji buvo persipynusi tiek su gimstančiais naujais darbininkų ir tarnautojų įpročiais, tiek su aukštuomenės ritualais, ką Lovell puikiai atskleidžia. Visgi tiek Lovell, tiek Caldwell santykis su tema kiek komplikuotas. Nepaisant įsigilinio į temą bei surinktos gausios medžiagos apie *dačios* kultūrą ir istoriją, jie kartais prabyla kaip egzotišku reiškiniu susidomėję prašalaičiai, romantizuoja ar lygina *dačnikų* gyvenimą su labai skirtingais suburbanizacijos procesais Vakaruose.

¹⁷ Struyk Raymond J., Angelici Karen, „The Russian Dacha phenomenon“, *Housing Studies*, 1996, 11 (2), p. 233–250.

Clarke Simon, *Making Ends Meet in Contemporary Russia: Secondary Employment, Subsidiary Agriculture and Social Networks* (PDF), Cheltenham, England and Northampton, Massachusetts: Edward Elgar, 2002.

¹⁸ Polukhina Elizaveta, „Extending the Space of Domesticity in Post-Soviet Russia or How the Dacha is Transforming into a Suburban Home in Moscow Region“, *Городские исследования и практики* 2018, 3(4), p. 152–163.

¹⁹ Caldwell Melissa L., *Dacha Idylls, Living Organically in Russia's Countryside*, University of California Press, 2010.

²⁰ Lovell Stephen, *Summerfolk: A History of the Dacha*, Ithaca: Cornell University Press, 2003.

Visgi S. Lovell pateikia plačią *dačios* raidos analizę nuo pat carinio periodo iki šių dienų. Chronologine seka aprašydamas įvykius jis neišvengiamai paliečia sovietmetį ir kolektyvinius sodus, tapusius viena iš masiškai paplitusių vietų, suteikusių vasarnamio gamtoje galimybę sovietiniams piliečiams. Jis aptaria tiek teisinius nuosavybės klausimus, tiek ir kultūrinę *dačios* specifiką sovietmečiu: elito, inteligentijos ir darbininkų požiūrį. Lovell pastebi dar ankstyvuojų sovietmečiu Rusijoje susiformavusią ideologinę įtampą – buržuazinės praeities reliktas padėjo spręsti būsto stygiaus problemą, todėl buvo toleruojamas ir net naudojamas kaip elitui skirta privilegija. Po antrojo pasaulinio karo, pasak Lovell, *dačios* samprata transformavosi ir betarpiškai susipynė su kolektyviniais sodais²¹. Panašios ideologinės įtampos ir nevienareikšmiškas sodininkystės procesų traktavimas sovietmečiu gali būti pastebėtas ir Lietuvoje.

Kolektyvinių sodų ir *dačios* ryšį pastebi ne tik Lovell, bet ir antropologė Alexandra Kasatkina. Ji yra parašiusi ne vieną tekstą, skirtą kolektyviniams sodams, ir viename iš jų nagrinėja, kaip tokie sodai kasdieninėje kalboje imti vadinti *dačiomis*²². Siekdama atsekti terminologijos kaitą Kasatkina remiasi Leningrado miesto tarybos archyviniais dokumentais – nutarimais, posėdžių protokolais. Jos teigimu, aštuntajame dešimtmetyje *dačia* jau vadinami sodo nameliai, kurie statomi nesilaikant ploto ir funkcinių apribojimų, o palaipsniui ir sodininkai imami vadinti *dačnikais*. Galų gale sovietmečio pabaigoje kolektyvinis sodas ir *dačia* rusakalbių leksikoje tampa kone sinonimais. Šie jos ir kitų tyrėjų pastebėjimai²³ tik patvirtina, kad nagrinėjant kolektyvinę sodininkystę sovietmečiu negalima atmesti tyrimų, skirtų *dačios* fenomenui, nes šie reiškiniai turėjo prasminių ir tipologinių sąsajų.

Kolektyvinių sodų tema yra susijusi ir su **ekonominiais, socialiniais ar politiniais** procesais Sovietų Sąjungoje, tad konteksto suvokimui yra aktualūs tyrėjai, rašę ne apie sodus ar gyvenimo kasdienybę, bet pačią santvarką ir jos raidą. Tokie autoriai kaip Barrington Moore, Alexei Yurchak²⁴ ir Christopher

²¹ *Ibid.*, p. 163.

²² Kasatkina Alexandra, *Как садовый участок превратился в дачу. Конструируя советское*, 2010, pranešimo tezės.

²³ Alexandra Kasatkina yra pritaikiusi kolektyviniams sodams „viešo privatumo“ terminą, pasiskolintą iš Ekaterina Gerasimova. Sugalvotas apibūdinti komunalinių butų gyventojų jauseną šis apibudinimas puikiai tinka ir tvorų neturėjusiems, mažiems sodo sklypeliams – *komunalkoms* po atviru dangumi.

²⁴ Yurchak Alexei, *Everything Was Forever, Until It Was No More*, Princeton University Press, 2006.

I. Xenakis²⁵, nagrinėja skirtingų sovietologų požiūrius ir pačios santvarkos išgyventus socialinius, ekonominius ir politinius virsmus. Šie virsmai neabejotinai atsispindi ir sovietmečio daiktinėje aplinkoje bei kasdienybėje. Ne mažiau aktualios ir konkrečiai sovietinei kasdienybei skirtos publikacijos, tokios kaip Sheila Fitzpatrick „Everyday Stalinism“²⁶ arba jos su kitais autoriais sudaryta „Sedition: Everyday Resistance in the Soviet Union“²⁷. Nors šie ir panašūs tekstai nagrinėjamos temos kontekste gali pasirodyti per mažai specifiški, bet jie atlieka dvi funkcijas: padeda plačiau suvokti sovietinės santvarkos patirtas transformacijas ir apsibrėžti naudojamus teorinius modelius ar žodyną.

Pavyzdžiui, politikos sociologas ir sovietologas Barrington Moore yra pasiūlęs sovietinėje sistemoje matyti formaliąją ir operacinę ideologiją²⁸. Jis atkreipė dėmesį į tai, kad valdančiuosiuose sluoksniuose ideologinė linija ne tik būdavo peržiūrima ar koreguojama, bet lygiagrečiai koegzistavo kelios ideologijos: oficialiai deklaruojama formalioji ir neoficiali operacinė ideologija, kuria vadovaujamasi praktikoje. Moore pastebi, kad šios dvi ideologijos neišvengiamai sąveikaudavo tarpusavyje – stipresni pokyčiai valdančiojo elito pripažintoje operacinėje ideologijoje anksčiau ar vėliau atsispindėjo formaliajame lygmenyje.

Nors Moore rašė apie dualumą būtent valdančiosios grupės laikysenoje ir konkrečiai ankstyvuoju sovietmečiu, bet panašią takoskyrą galima būtų pastebėti ir kituose sovietmečio kontekstuose. Pavyzdžiui, simbolinių frazių nestokojanti formalioji ideologija skelbė apie moterų emancipaciją, lygias teises ir naujos sovietinės šeimos kūrimą kaip vienus iš kertinių siekių. Šis idealizuotas pasakojimas mažai kito visą sovietmetį, bet pragmatiškame operaciniame lygmenyje dažniausiai buvo susitelkiama ties ekonominiais, kariniais ar demografiniais interesais. Tai nereiškia, kad sovietmečiu buvo visiškai ignoruojama formalioji ideologija, gyventojų poreikiai ar kiti veiksniai. Pavyzdžiui, postalinistiniame laikotarpyje valstybė vis labiau reagavo į nuotaikas ir procesus visuomenėje, todėl ne tik valstybė veikė

²⁵ Xenakis Christopher I., *What Happened to the Soviet Union? How and Why American Sovietologists Were Caught by Surprise*, Westport: Praeger, 2002.

²⁶ Fitzpatrick Sheila, *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, New York: Oxford University Press, 2000.

²⁷ Kozlov Vladimir A., Fitzpatrick Sheila, Mironenko Sergei V., *Sedition: Everyday Resistance in the Soviet Union under Khrushchev and Brezhnev*, Yale University Press, 2011, p. 70.

²⁸ Moore Barrington, *Soviet politics - The dilemma of power*, Routledge, 1976, p. 420.

visuomenę, bet ir visuomenės transformacijos atspindėjo priimamuose sprendimuose.

Siūlymas matyti šį ideologinį dualumą turi savų pavojų – Moore teiginiai pasirodė penkiasdešimtaisiais, kuomet sovietinė sistema dar nebuvo išgyvenusi dalies savo transformacijų, o akademinėje sovietologijoje dominavo totalitarinis istorijos traktavimo modelis, akcentuojantis visa apimančią Stalino ir jo aplinkos galią²⁹. Toks supaprastintas požiūris vėliau sukritikuotas³⁰ revizionistų mokyklos atstovų, maniusių, kad sovietinė sistema turėjo reaguoti ir prisitaikyti prie kintančių socialinių faktorių. Nors Moore knygoje „Soviet politics - The dilemma of power“ ir nagrinėja totalitarinės valstybės galios struktūras, jo teiginys iš esmės atitinka revizionistų mąstymo kryptį ir už jo slypi noras neapsiriboti totalitariniu žiūros tašku, o greta matyti ir kitus paralelius veiksmus. Moore ir pats savo vėlesniuose tekstuose yra minėjęs apie savojo požiūrio ir revizionistų teiginių artumą³¹.

Galų gale Moore ne tik tapo autoritetu politikos moksluose, bet ir vėliau kitų tyrėjų išvystyto istorinio institucionalizmo vienu iš šauklių. Istorinio institucionalizmo atstovai ne tik akcentuoja istorijos svarbą institucijų veikime, bet ir pripažįsta jog jos turi savo vidinę veikimo logiką, kuri priklauso tiek nuo formalų taisyklių, tiek ir nuo neformalių įpročių. Ši iki šių dienų tyrimuose nagrinėjama dichotomija yra gana panaši į Moore siūlytą skirtį tarp operacinės ir formalios ideologijos ir patvirtina, jog toks skaidymas yra vis dar aktualus tyrinėjant politinius ir socialinius procesus sovietmečiu. Pavyzdžiui, 2014 metais skirtį tarp oficialių ir neoficialių laikysenų, kalbant apie rašytojų idėines grupes ir tarpusavio santykius sovietinėje Lietuvoje, minėjo istorikas Vilius Ivanauskas³².

Taigi, atsispiriant nuo skirtingų autorių naudojamo sovietinės tikrovės skirstymo į du lygmenis, galima pabandyti dekoduoti ne tik valstybės valdymo procesus, bet ir įvairius kitus sovietinės tikrovės elementus bei juose

²⁹ Månson Per, *Sovietology: The knowledge of the Soviet Union*, Gothenburg: University of Gothenburg, 2019, p. 26.

³⁰ Prie kintančio požiūrio prisidėjo ir vadinamojo Smolensko archyvo išvežimas į JAV ir atvėrimas tyrėjams.

³¹ Moore Barington, *Social origins of dictatorship and democracy*, Boston: Beacon Press: 1966, p. 510.

³² Grišinaitė Rūta, „Vilniaus simpoziumas – šiuolaikinio sovietologo salonas. Apie penktąjį vėlyvojo sovietmečio ir posovietinio laikotarpio klausimams skirtą vilniaus simpoziumą“. *Lietuvos istorijos studijos*, 35 (rugpjūtis), 2015, p. 185–189. Ivanauskas Vilius, *Įrėmintą tapatybę: Lietuvos rašytojai tautų draugystės imperijoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016.

slypinčius paradoksus. Pavyzdžiui, kolektyvinių sodų atveju galėjo egzistuoti ir greičiausiai egzistavo įtampa tarp to, kas deklaruojama, kas leidžiama ir kas išties daroma. Tokiu atveju teisiniuose dokumentuose, proginėse deklaracijose ir „valdiškoje“ spaudoje aptinkamas diskursas apie kolektyvinės sodininkystės tikslus turėtų sutapti ir iš esmės atspindėti formaliąją ideologiją. Masiškai paplitusi ir valstybės skatinta sodininkystė turėjo atrasti savo vietą komunistinio piliečio ir naujosios visuomenės kūrimo naratyve, nes jos egzistavimas ir plėtojimas turėjo būti kažkaip pagrįstas. Tačiau greta oficialaus diskurso egzistavo ir žemiškesnė sovietmečio buitis ir visuomenė, kuri, pasak Ainės Ramonaitės, *buvo pilna paradoksų, kurių iki šiol nepavyksta perprasti*³³.

Apibendrinant istoriografijos kritiką galima pastebėti keletą tendencijų. Pirmiausia tai istorinių tyrimų apie kolektyvinių sodų reiškinį nėra daug, ypač tokių, kurie neapsiribotų vienu siauresniu sodininkystės aspektu (nomenklatūros gyvenimas, sodo namelių architektūra, *dačia*). Baltijos šalyse dominuoja architektūrinė-urbanistinė temos kryptis, o ją nagrinėjant mažai vertinamos kolektyvinių sodų atsiradimo aplinkybės, socialiniai ir kultūriniai sodininkystės aspektai, sodų transformacija į vasarnamių zonas, neformalių santykių vaidmuo ar sovietmečio kasdienybė. Šie klausimai gerokai įvairiapusiškiau aptariami tekstuose apie *dačios* fenomeną Rusijoje. Nors kolektyvinis sodas dažnai nėra pagrindinė tokių publikacijų tema, visgi šie terminai persidengia tarpusavyje, todėl nagrinėti vieną jų, nematant kito artumo, nėra galima. Kitas pavyzdys galėtų būti ir Bellows nagrinėjamas Lenkijos atvejis, kuriame *dačios* terminas neįsigūruoja, tačiau nagrinėjami socialiniai kolektyvinės sodininkystės atsiradimo motyvai bei lyčių vaidmenys sodininkystės kontekste. Tiek šiuo, tiek daugeliu kitų panašių atvejų į sodus, vasarnamius ar *dačias* žvelgiama pirmiausia iš antropologinės perspektyvos, tačiau tokių tyrimų, skirtų būtent kolektyviniams sodams, nėra daug.

Tyrimo metodai.

Sovietmečio kasdienybės tyrimuose susiduriama su informacijos netolygumo problema. Siekiant visapusiškai išnagrinėti reiškinį pasitelkiamos skirtingos ir nevienodos kokybės šaltinių grupės, kurių kiekviena dažnai atskleidžia tik dalį reiškinio ar su juo susijusių procesų. Tuo pat metu sutinkama informacija negali būti priimama tiesiogiai dėl specifinės

³³ Ramonaitė Ainė, *Nematoma sovietmečio visuomenė*, Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2015, p. 9.

sovietmečio politinės sistemos ir viešame kalbėjime naudoto žargono, prasminių kodų. Analitiškai žvelgiant į surinktą medžiagą išryškėja dichotomija tarp oficialiosios retorikos ir praktikoje egzistavusių neformalių procesų – skirtinguose šaltiniuose gali būti aptikti priešingi to paties reiškinių vaizdiniai.

Suvokiant tai, kad kolektyviniai sodai buvo sovietų politikos, planavimo ir kasdienybės praktikų dalis, pasirinkta naudoti skirtingas tyrimo prieigas. Norint atskleisti kolektyvinės sodininkystės **reiškinių dualumą** šiame tyrime bandoma rekonstruoti oficialiai deklaruotą kolektyvinės sodininkystės misiją (politinis-ideologinis lygmuo) ir sugretinti ją su skirtingomis praktikomis, kurios reikėsi kolektyviniuose soduose ir galėjo lemti sodų populiarumą (naudotojų perspektyva). Formalusis požiūris nagrinėjamas pasitelkiant sodininkų veiklą reglamentavusius dokumentus, biurokratinio aparato užfiksuotas detales, nuo valdžios struktūrų priklausomą spaudą ar autorius. Šiam paveikslui priešpastatoma už formalių reprezentacijų besislepianti realybė, užfiksuota atsiminimuose, meno kūriniuose, satyroje ar neviešuose protokoluose. Ši rekonstrukcija skirta ne veikusioms institucijoms ar jų raidai nagrinėti (nuo politinio centro Maskvoje iki pat lokalių sodininkų draugijų), o analizuoti reiškinį formavusius veiksnius ir patį kolektyvinį sodą kaip ryškų sovietinės kasdienybės dėmenį.

Todėl tyrime bandoma susintetinti oficialųjį ir neoficialųjį, menamą ir realų to paties proceso vaizdinį ir juos tirti **lyginamosios analizės metodu**. Susintetinti tiriamo reiškinio vaizdiniai skaidomi į dėmenis, įvardijami jų požymiai ir ieškoma panašumų ar skirtumų. Taip pat tyrime pasitelkiamas **istorinis lyginamasis metodas** – kolektyvinės sodininkystės vystymasis Lietuvoje skaidomas į etapus ir lyginama, kaip per laiką keitėsi reiškinio bruožai, požiūris į jį ar teisinis reguliavimas. Drauge stengiamasi įvertinti lygiagrečiai vykusią kitų sovietmečio kasdienybės reiškinų santykį su kolektyvine sodininkyste, jų galimą tarpusavio priklausomybę.

Sintetinant skirtingus to paties reiškinio vaizdinius pasitelkta **kritinė šaltinių** (archyvinių dokumentų bei spaudos) **analizė**, kurios metu surinkta informacija lyginama ne tik tarpusavyje, bet ir su **sakytinės istorijos interviu** metu sukauptais duomenimis. Poreikis pasitelkti sakytinę istoriją kilo pastebėjus, kad kolektyvinės sodininkystės procesuose netrūko dviprasmiškų situacijų, kuomet viena sakoma oficialiai, o kita daroma praktiškai. Siekiant surinkti daugiau duomenų apie neoficialiąją reiškinio pusę buvo atlikti trisdešimt du pusiau struktūruoti interviu. Tik pusė šių interviu (15 iš 32) yra cituojami ar tiesiogiai minimi disertacijoje tam, kad informacija nesidubliuotų ar nenukryptų į lokalias, temai atskleisti mažiau svarbias detales, tačiau visi

interview buvo vienaip ar kitaip vertingi tyrimo procesui. Naudingi, nors ir nebūtinai tiesiogiai minimi, ir tie pokalbiai, kurie nukreipė link kitų galimų pašnekovų arba padėjo geriau suprasti juos supantį kontekstą. Siekiant neapsiriboti vieno miesto atveju buvo kalbinami sodininkai ir jų artimieji ne tik Vilniuje, bet taip pat Klaipėdoje, Kaune, Šiauliuose, Tauragėje, Alytuje ir Visagine. Daugelį respondentų siejo amžius bei bendri interesai (sodininkystė), tad juos galima suvokti kaip savą tapatybę turinčią grupę arba grupes. Todėl interpretuojant ir aiškinant interview metu gautą informaciją pasitelkiamos etnografiniuose tyrimuose naudojamos strategijos, **naratyvų analizė**, bandomi istorizuoti įvairių žmonių išgyvenimai, socialinės patirtys ir požiūriai.

Suformuluotą metodologinę prieigą, kuri bus naudojama tyrime, galima apibendrinti suskirstant į kelis turinio lygmenis:

1) Kultūriniai ir socialiniai procesai, tapę prototipais kolektyvinės sodininkystės reiškiniui ar jo dalims; kitaip tariant, nagrinėjama, ar kolektyvinė sodininkystė buvo išskirtinis sovietinis reiškinys, ar moderniosios miesto kultūros reiškinys, kurį sovietinė valdžia ideologiškai apropriavo savo tikslams.

2) Kolektyvinio sodo formalioji, ideologinė samprata deklaruojama politiniame lygmenyje ir kolektyvinės sodininkystės reglamentavime; kitaip tariant, nagrinėjama, kaip ideologiniai siekiai buvo perteikiami oficialiuose dokumentuose, reglamentuojančiuose erdvę, santykius ir veiklą.

3) Kolektyvinio sodo formaliosios sampratos reprezentacijos spaudoje ir viešojoje kalbėsenoje; kitaip tariant, nagrinėjama, koks idealusis kolektyvinės sodininkystės vaizdins ir siekis buvo propaguojamas oficialiuoju lygmeniu.

4) Kolektyviniuose soduose vykusios neformalios praktikos ir jų atspindžiai oficialiame diskurse (nuokrypių toleravimas arba kova su jais); kitaip tariant, nagrinėjama, kokie buvo sodininkų poreikiai ir tikslai užsiimti kolektyvine sodininkyste ir kaip tai koreliavo su oficialiuoju lygmeniu.

5) Kolektyvinio sodo samprata žvelgiant iš sodininkų ir su sodininkyste susijusių asmenų asmeninės perspektyvos ir jų taikytos veikimo praktikos; kitaip tariant, nagrinėjamos visos kolektyviniuose soduose vykdytos praktikos ir jų materialioji kultūra / palikimas.

Tyrimo šaltiniai.

Tyrimo metu buvo nagrinėti tiek publikuoti oficialūs dokumentai, įstatymai, nutarimai, institucijų posėdžių protokolai, tiek ir įvairi nepublikuota asmeninė medžiaga, su kuria supažindino lauko tyrimų metu sutikti sodininkai – sodų išplanavimo schemas, medžiagų įsigijimo kvitai, kadastro bylos. Kaip atsvara dokumentiniams ir ikonografiniams šaltiniams, kuriuose geriau

matoma oficialioji kolektyvinės sodininkystės pusė, buvo atliekami interviu su sodininkais, analizuojama nagrinėjamo laikotarpio spauda, filmai ir kiti kultūros produktai, gebantys pateikti papildomus naratyvus apie kolektyvinę sodininkystę ir jos „neparadinę“ pusę.

Tiek oficialioji, tiek neoficialioji kolektyvinės sodininkystės reiškinių pusės yra gerai atspindėtos periodinėje spaudoje – specializuotuose Lietuvos SSR leistuose žurnaluose „Statyba ir architektūra“ (buvo pavaldus Lietuvos SSR Ministrų Tarybos Valstybiniam statybos reikalų komitetui), „Švyturys“ (leido Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto Laikraščių ir žurnalų leidykla) ir kituose. Svarbiausias **periodinis leidinys** šios temos kontekste būtų 1959 metais pradėtas leisti žurnalas „Mūsų sodai“. Jis buvo neatsiejamas nuo Lietuvos sodininkų draugijos (LSD) veiklos – žurnalas pasirodė tik įsteigus draugiją, ji buvo viena iš žurnalo leidėjų drauge su Lietuvos SSR žemės ūkio ministerija. Leidinio turinys iš esmės atspindėjo „partinę liniją“ ir oficialųjį požiūrį į kolektyvinę sodininkystę. Pavyzdžiui, pirmuoju žurnalo redaktoriumi buvo paskirtas Jonas Kriaučiūnas – agronomas, Lietuvos sodininkystės draugijos pirmininkas, LKP CK darbuotojas, ėjęs ir Žemės ūkio ministro pirmojo pavaduotojo pareigas. Žurnalo leidybą 1966 m. perdavus Laikraščių ir žurnalų susivienijimui „Periodika“ netrukus leidiniui pradėjo vadovauti žurnalistas Pranas Keibas, tęsęs šį darbą nuo 1967 iki 1989 m.

Tarp įvairios sodininkystės tema leidžiamos literatūros tiek šiandien, tiek ir sovietmečiu pasitaikydavo knygų, pristatančių sodininkystės praeitį, tačiau ten sutinkami tekstai nekritiški, o autoriai dažniausiai vienaip ar kitaip susiję su kolektyvinės sodininkystės organizacijomis ir procesais. Pavyzdžiui, minint Lietuvos sodininkų draugijos penkiasdešimtmetį pasirodė Felikso Marcinko sudaryta knygelė „Mėgėjiškai sodininkystei Lietuvoje – 50 metų“. Sodininkystės ir daržininkystės institutas 2011 metais išleido Irmos Dubovičienės knygą „Kaip buvo kuriama Lietuvos daržininkystė“, skirtą Žemės ūkio ministerijos Daržininkystės skyriaus viršininko ir ilgamečio šios srities funkcionieriaus Edmundo Šmatavičiaus atminimui.

Didelį publikacijų skaičių sovietmečiu yra parengęs jau minėtas žurnalo „Mūsų sodai“ redaktorius Jonas Kriaučiūnas („Sodai ir jų vystymosi istorija Lietuvoje“ ir kt.), tačiau jo knygose akcentuojama ne kolektyvinės sodininkystės reiškinių, o pačio sodininkavimo ir vaisių auginimo tema. Autorius pateikia daug su žemės ūkiu susijusios informacijos, kuri nors ir šiek tiek atnaujinama, bet dažnai keliauja iš leidinio į leidinį mažai pakitusia forma ir apimtimi. Nors iš panašių publikacijų galima nemažai sužinoti apie kai kurias faktines aplinkybes, tačiau informaciją būtina tikrinti ir ypač atsargiai

žvelgti į pateikiamas interpretacijas, kuomet imamas ne tik aprašinėti įvykius ir dalyvius, bet ir vertinti jų reikšmę, indėlį ar motyvus.

Tyrimui gerokai labiau pasitarnavo 1988 pasirodžiusi Henriko Bronušo knygelė „Kolektyviniai sodai, jų užstatymas ir tvarkymas“. Leidinyje nemažai dėmesio skiriama urbanistiniams ir architektūriniais kolektyvinių sodų aspektams, pateikiami statistiniai duomenys, aptariami planavimo principai. Pačioje sovietmečio pabaigoje pasirodęs leidinys savotiškai apibendrina su kolektyvinių sodų kūrimusi susijusią patirtį, nors jam ir trūksta laiko distancijos. Autoriaus žvilgsnis yra neistorinis, siekiama labai pragmatinių tikslų – apžvelgti situaciją ir pasiūlyti principus, kuriais turėtų būti vadovaujamasi ateityje tvarkant kolektyvinių sodų teritorijas. Taigi dėl minėtų niuansų šie ir kiti panašūs leidiniai labiau tinka būtent į šaltinių, o ne istoriografijos kategoriją.

Tyrimui naudojami **archyviniai šaltiniai** saugomi Lietuvos centriniame valstybės archyve, Lietuvos literatūros ir meno archyve, Vilniaus regioniniame valstybės archyve, Lietuvos valstybės naujajame archyve ir Lietuvos ypatingajame archyve. Stambus sovietinės sistemos suformuotas biurokratinis aparatas fiksavo pačius įvairiausius klausimus, susijusius su visuomenės gyvenimu ir institucijų veikimu, tad tarp jame atsiradusių dokumentų galima nesunkiai rasti tokių, kuriuose užfiksuoti formalūs su sodininkyste susiję procesai – sodų steigimas, institucijų darbas ar kova su pažeidimais.

Vilniaus regioninio valstybės archyvo (VRVA) fondas nr. 1011 „Vilniaus miesto valdybos Urbanistikos ir architektūros skyrius“ apima duomenis nuo 1933 iki 1994 metų. Čia saugomi Vilniaus miesto statybos-architektūros tarybos posėdžio protokolai, duomenys apie sklypų skyrimą, teritorijų planavimą ir mieste vykdomas statybas. Dokumentai, esantys šiame fonde, buvo rengti ir kaupiami gana skirtingai, prie kai kurių ankstyvesnių bylų prisegta įvairesnė grafinė medžiaga, daugiau su skirtingais projektais susijusios papildomos informacijos, tačiau bėgant metams dokumentai paprastėja, o saugoma informacija tampa glaustesnė ir formalesnė. Kadangi Urbanistikos ir architektūros skyrius svarstė daugybę skirtingų su statybomis susijusių klausimų gana sudėtinga identifikuoti, kuriose bylose gali būti užuominų apie klausimus, susijusius su kolektyvine sodininkyste. Dalis papildomos su rengiamais projektais susijusios informacijos yra užfiksuota Miestų statybos projektavimo instituto fonde nr. 1036.

Kiek spalvingiau sodininkystės problemines vietas galima pajusti sklaidant Lietuvos ypatingojo archyvo (LYA) fonde nr. 1771 saugomus Centro komiteto (CK) posėdžių protokolus. Nors patys sprendimai formuluoti

lakoniška, biurokratine kalba, bet prie jų kartais pridamos kolektyvinių sodų patikrinimų ataskaitos ar pasisakymų transkripcijos. Iš šių dokumentų nors ir miglotai, bet galima pajusti kai kurių sprendimų priėmimo užkuliusius, veikiančius asmenis ar aiškiau suvokti nagrinėjamų problemų mastą. Protokoluose skelbiama apie revizijų metu aptiktus pažeidimus, įžūlesnius piktnaudžiavimo atvejus. CK posėdžių protokolai paskatino palyginti situaciją kaimyninėse šalyse, todėl duomenų apie panašius patikrinimus buvo ieškoma ir Nacionaliniame Estijos archyve (Rahvusarhiiv), bendrauta su Ukrainoje dirbančiais tyrėjais.

Tyrimui itin svarbus Lietuvos valstybės naujajame archyve (LVNA) saugomas fondas nr. 143, kuriame sukaupti Lietuvos sodininkystės draugijos dokumentai nuo 1953 iki 2003 metų. Čia galima aptikti dokumentus, kuriuose užfiksuota pati draugijos kūrimosi pradžia ir tolesnė raida. Fonde saugomi ne tik įvairūs nutarimai, valdybos sprendimai, bet ir suvažiavimų dokumentai, jų metu sakytų kalbų juodraščiai, laiškai, susirašinėjimas su institucijomis, finansinės ataskaitos. Nors nemaža dalis saugomų veiklos dokumentų nėra iškalbingi, tačiau tyrimui itin naudingi buvo draugijos organizuotų suvažiavimų ir valdybos posėdžių protokolai arba jų stenogramos. Čia galima aptikti užfiksuotas ne tik šventines kalbas, bet ir diskusijas apie sodininkus kamuojančias problemas, nuomonių susikirtimus, organizacijos veiklos trūkumus. Iškalbingos ir kai kurios revizijos komisijų ataskaitos apie skyrių veiklą, kuriose aprašomi rasti pažeidimai, kartais ir gana ryškūs sukčiavimo atvejai.

Kita su mėgėjiška sodininkyste ir su Lietuvos sodininkystės draugija susijusi organizacija buvo žurnalo „Mūsų sodai“ redakcija. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA) fonde nr. R-757 saugo šios redakcijos veiklos dokumentus, tarp kurių yra išlikę ne tik personalo ar biudžeto dokumentai, bet ir pačių žurnalo numerių medžiaga: straipsniai, jų juodraščiai, nuotraukos ir iliustracijos. Fonde saugomi ir redaktinės kolegijos posėdžių protokolai, kuriuose diskutuojama apie turinio pokyčius, siekį keisti temas atsižvelgiant į kintantį valdžios požiūrį į mėgėjišką sodininkystę arba priimtus naujus nutarimus. Ši medžiaga nors ir nuspėjama, bet patvirtina faktą, kad leidinys buvo oficialinis ir siekė tiksliai atspindėti oficialiąją valdžios poziciją.

Kaip vienas iš šaltinių tyrime naudojamas sakininės istorijos **metodas**. **Interviu ir lauko tyrimų** metu surinkta medžiaga padeda apčiuopti neformalias praktikas, procesus, likusius už oficialiojo diskurso ribų, ir geriau pademonstruoti sodininkystės reiškinių dichotomiją, kai viena yra skelbiama dokumentuose, o kita daroma praktiškai. Sovietmečio spauda, posėdžių protokolai ar archyviniai dokumentai labiausiai atskleidžia būtent formaliąją

kolektyvinės sodininkystės pusę – kam sodai buvo skirti arba kas būdavo įvardijama kaip kolektyvinės sodininkystės tikslai. Tuo tarpu platus skirtingų, tarpusavyje nesusijusių respondentų ratas leidžia palyginti jų pasakojimus ir rasti asmeninėse sodininkų patirtyse dėsningumą, priešpriešų ar paralelių su oficialiuoju naratyvu. Tai padeda ne tik sugretinti informaciją, bet ir rekonstruoti sodininkystę sovietmečiu užsiėmusių žmonių grupės kolektyvinį portretą. Drauge šie interviu leidžia identifikuoti netipiškas, kažkuo išsiskiriančias patirtis, pastebėti asmenybes, kurių veikla ar užimama pozicija sudarė galimybes įvykti nekasdienėms, ryškesnėms situacijoms, o svarbiausia – išgirsti, kaip dalyviai vertina vykusius procesus iš šiandienos perspektyvos. Kaip išsireiškė istorikas Aurimas Švedas, interviu metu atsiskleidžiantys informacijos sluoksniai leidžia „patirti individualios arba kolektyvinės sąmonės formas, kurios yra integrali praeities dalis ir tuo pat metu kuria aktyvias jungtis tarp „anuomet“ ir „dabar“³⁴.

Interviu su amžininkais, kurie patys dalyvavo kolektyvinės sodininkystės veikloje sovietmečiu arba jų giminaičiais, yra vertingas, bet savo trūkumų ir pavojų turintis šaltinis. Tyrimo metu atlikti interviu su sodininkais, bendrųjų pirmininkais ar sodininkystės organizacijų nariais neapsiribojant viena geografine vieta, socialine ir amžiaus grupe. Pokalbių metu smarkiai skyrėsi tiek pašnekovų charakteriai, kalbėjimo būdas, tiek ir asmeniniai siekiai. Nors surinkta nemažai įdomios informacijos, bet į ją būtina žvelgti kritiškai, ypač vertinant nomenklatūrai ar specifinėms profesijoms priklausiusių pašnekovų teiginius. Kai kurie respondentai gali ne tik save cenzūruoti, bet ir hiperbolizuoti nupasakojant įvykius arba dalyvius, pateikti vienpusišką situacijos versiją, neatsiminti arba maišyti detalėse dėl praėjusios laiko distancijos. Kiti pašnekovai pasakoja įvykius, kuriuose patys nedalyvavo arba dalyvavo būdami vaikais, tad ši informacija taip pat turėtų būti vertinama atsargiai.

Interviu ir kitų šaltinių citatose atlikti intarpai arba kupiūros tekste žymimi laužtiniais skliaustais.

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, trys dalys ir išvados. Pirmojoje dalyje aptariamos sodininkystės reiškinių atsiradimo prielaidos, kultūrinis, socialinis ir politinis kontekstas, vedęs link tolesnės sodų plėtros ir populiarumo. Antrajame skyriuje chronologiškai nagrinėjama kolektyvinės

³⁴ Švedas Aurimas, „Sąlytinės istorijos galimybės sovietmečio ir posovietinės epochos tyrimuose (atminties kultūros ir istorijos politikos problematikos aspektas)“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2010, Nr. 26, p. 148–161.

sodininkystės raida Lietuvoje, čia koncentruojamasi į kintančius oficialiuosius tikslus, teisinį reglamentavimą ir viešąjį požiūrį, lėmusius skirtingas sodų formavimo(si) bangas. Trečiajame skyriuje siekiama atskleisti kolektyvinius sodus kaip miesto daiktinės aplinkos dalį, nagrinėjama sodų planavimo ir namelių statybos problematika; aptariami veikiantys agentai (politikai, administratoriai, projektuotojai, naudotojai ir kt.), jų įtaka ir patirtys. Nagrinėjama kolektyvinės sodininkystės praktikos ir reiškinių svarba miestiečio sąmonėje ir jo kasdienybėje, atskleidžiama įtampa tarp sodininkystei keliamų tikslų ir realybėje kolektyvinių sodų masyvuose vykdytų praktikų.

Sąvokos:

Hortikultūra – augalininkystės šaka apimanti įvairias praktikas nuo mėgėjiškos sodininkystės iki komercinės daržininkystės. Hortikultūrinių judėjimų atstovai siekia vystyti sodininkystės meną ir mokslą užsiimdami vaisių, daržovių ir dekoratyvinių augalų puoselėjimu, naujų rūšių vedimu ar menišku aplinkos formavimu augalininkystės pagalba.

Urbanistinė sodininkystė ir daržininkystė – šiame tekste taip bus įvardijamos sodininkystės ir daržininkystės praktikos miesto gyventojų vykdomos urbanizuotoje aplinkoje, mieste arba jo pakraščiuose. Tai gali būti veikla skirta papildomam apsirūpinimui maisto produktais, bet taip pat sėkmingai gali būti mieste vykdomos sodininkavimo kaip meninio aplinkos formavimo praktikos skirtos laisvalaikiui praleisti.

Kolektyvinė sodininkystė – viena iš mėgėjiškos sodininkystės formų. Skirtingai nuo kitose šalyse vykusių hortikultūrinių judėjimų kolektyvinė sodininkystė buvo masiškai diegiama Sovietų Sąjungos mastu ir nuolat kontroliuojama sovietinės valdžios. Bent jau teoriškai buvo akcentuojamas kolektyvinis sodininkų veikimo modelis turėjęs užtikrinti šio judėjimo suderinamumą su sovietine ideologija.

Kolektyvinis sodas – sodininkauti skirtas nedidelis žemės sklypas kolektyvinių sodų bendrijoje ar sodų masyve naudojamas vieno asmens ir jo šeimos reikmėms. Dėl paprastumo kolektyvinis sodas vartojamas ir kaip sinonimas Vakarų Europoje egzistavusiems *alltoment garden* (angl.) ar *klein garden* (vok.) reiškiniams, tačiau skirtingose šalyse ir kultūrose ši tipologija turėjo savą specifiką, skyrėsi tokių sodų dydis, apribojimai ir naudotojų įpročiai. Šiaurės Amerikai labiau būdingas bendruomenės sodų (angl. *community garden*), o ne *alltoment garden* reiškinys. Buvusioje Sovietų Sąjungoje egzistavo du panašūs teritorijų tipai – kolektyviniai sodai ir kolektyviniai daržai (Estijoje dar ir kolektyvinių vasarnamių bendrijos), tačiau

pirmieji buvo gerokai labiau paplitę. Todėl jei nenurodoma kitaip, toliau šiame tekste terminas „kolektyvinė sodininkystė“ bus naudojamas kaip bendrinis, apimantis visus šiuos procesus.

Kolektyviniai daržai – sovietmečiu egzistavęs reiškiny, kuris nuo kolektyvinio sodo iš esmės skyrėsi tik kai kuriais apribojimais. Kolektyviniuose daržuose draudžiama statyti sodo namelius, gali skirtis sklypų dydis.

Kolektyviniai vasarnamiai – sovietmečiu egzistavęs reiškiny savo forma panašus į kolektyvinius sodus, bet vasarnamių šeimininkams buvo draudžiama sklype veisti daržus ir sodus. Pagrindinė vasarnamiui skirto sklypo paskirtis – vasarinio namelio statyba ir poilsis gamtoje.

1. KOLEKTYVINĖS SODININKYSTĖS REIŠKINIO IŠTAKOS IR ATSIRADIMO PRIELAIDOS

Nors kolektyviniai sodai Lietuvoje paplito sovietmečiu, tai nebuvo unikalus sovietų išradimas ar specifiškai sovietinis reiškinys, tad pradėti kalbėti apie kolektyvinius sodus reikėtų nuo klausimo, iš kur ir kokių veiksmų paskatinti jie apskritai atsirado? Kokie kultūriniai, socialiniai ar ekonominiai procesai lėmė jų formą ir populiarumą? Šiame skyriuje bus aptartas kontekstas, kuriame gimė tai, ką vadiname kolektyvine sodininkyste, kitaip tariant, kolektyvinės sodininkystės atsiradimo ištakos ir prielaidos. Taip pat šiame skyriuje bus paliestas ir urbanistinis kolektyvinės sodininkystės aspektas, nes Sovietų Sąjungoje steigiant kolektyvinius sodus vadovautasi socialistinių miestų ir teritorijų planavimo principais.

Nagrinėjant kolektyvinės sodininkystės ištakas susiduriama su turinio eklektikos problema – reiškinio atsiradimo metu veikusios kultūrinės įtakos labai skirtingos, geografija plati, o poveikio laipsnis sunkiai nustatomas. Tačiau nematant šio, pakankamai margo ir nevienalyčio konteksto, iškyla pavojus kolektyvinę sodininkystę palaikyti vakuume staiga atsiradusiu ir tik su sovietmečio gyvenimu susijusiu reiškiniu.

Kalbant apie kolektyvinius sodus reikia suprasti, kad tai, kas vyko Sovietų Sąjungoje, buvo viena iš Europoje vykusių hortikultūrinių judėjimų atmainų. Žemės skyrimas ar nuoma miestiečių kultivuojamiems sodams ir daržams ėmė plisti XIX amžiuje ir tęsiasi iki šių dienų. Skirtingais laikotarpiais ir skirtingose valstybėse vykę reiškiniai turi savo lokalią specifiką, tačiau nestokoja ir formos arba turinio panašumų. Nors ir netikslu būtų teigti, kad sovietmečio kolektyviniai sodai yra tas pats, kas ir, pavyzdžiui, *allotment gardening* Britanijoje, nes tai yra visiškai kitomis politinėmis sąlygomis vystęsi dariniai, turintys kitokį teisinį statusą, kitokią planavimo logiką ir juose įsivyravusias naudojimo praktikas, bet negalima ignoruoti jų sąsajų, o kartu ir esminių skirčių.

Vienas iš ryškių skirtumų tarp kolektyvinės sodininkystės Sovietų Sąjungoje ir mėgėjiškos sodininkystės kitose valstybėse buvo tai, kad čia sodai virto ne tik apsirūpinimo maistu ar laisvalaikio vieta, bet ir savotišku vasarnamio pakaitalu. Iš dalies tam poveikį galėjo turėti individualios statybos miestuose draudimas, specifinė miestų plėtros politika, bet ne mažiau aktualūs ir kultūriniai aspektai, tokie kaip ilgametė vasarnamių, *dačių*, statybos tradicija carinėje Rusijoje. Visi šie iš pirmo žvilgsnio mažai susiję aspektai tampa svarbūs norint pasiruošti tolesniam kolektyvinės sodininkystės kaip sociokultūrinio reiškinio nagrinėjimui.

1.1. Urbanistinė sodininkystė Europoje

Sodų teritorijos, vadinamos bendruomenės sodais, šeimos sodais ar tiesiog sodų sklypais, Europoje ėmė formuotis drauge su intensyvia pramonės plėtra ir spartėjančiu miestų augimu³⁵. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje dirbamos žemės konsolidacijos (angl. *land enclosure*) spartėjimas daugiau mažiau sutapo su industrializacijos bei urbanizacijos pradžia (XVIII–XIX a.). Ėmė daugėti žemės neturinčių kaimo gyventojų, tad pačioje XVIII amžiaus pabaigoje sprendžiant skurdo ir nusikalstamumo klausimus gimsta iniciatyvos ir net valdžios nurodymai skirti dalį nederlingų žemių sodams (angl. *allotment gardens*). Pagrindiniais tokių sodų naudotojais tapo nepasiturintys kaimiečiai, amatininkai ir pramonės darbininkai.

Sodai palaipsniui imami steigti ne tik kaime, bet ir miestuose. Žalių plotų urbanizuotose vietovėse trūko, o kaime laisvai prieinamos žemės taip pat beveik nebeliko, todėl galimybė gauti daržą buvo itin patraukli sparčiai besivystančiuose industriniuose centruose. Pavyzdžiui, Birmingame „Guinea Gardens“ atsirado XIX amžiaus pradžioje ir greitai išpopuliarėjo tarp darbininkų. Nors beveik šimtmečiu vėliau, bet panašūs procesai vyko ir Prancūzijoje, kur susirūpinta ryšiu tarp pramonės ir žemės ūkio³⁶. Čia pirmųjų sodų kūrimė aktyviai dalyvavo Katalikų bažnyčia, žvelgusi į sodus kaip galimybę stiprinti socialinę rūpybą. Prie sodų populiarumo Prancūzijoje prisidėjo ir 1923 m. įvykęs darbo dienos trukmės sutrumpinimas nuo 11 iki 8 valandų bei tai, kad pramonės įmonės pradėjo steigti sodus savo darbuotojams³⁷.

Panašūs procesai vyko ir kitose Europos šalyse, tarp kurių viena pirmųjų buvo Danija. XVIII amžiaus pabaigoje pirmieji sodai atsiranda Frederisijoje, o po kiek laiko ir kituose Danijos miestuose. Danijos patirtis tapo pavyzdžiu Skandinavijos šalims, kuriose sodai ir daržai mieste buvo siejami su socialdemokratiniais judėjimais. Pavyzdžiui, sodų steigimą Švedijoje stipriai

³⁵ Poole Steve, *The allotment chronicles: a social history of allotment gardening*, Kettering: Silver Link Books, 2006.

³⁶ Rusanov Alexander V., „Dacha dwellers and gardeners: garden plots and second homes in Europe and Russia“, *Population and Economics* 3(1), 2019, p. 107–124.

³⁷ *Ibid.*

palaikė politikė ir moterų teisių aktyvistė Anna Lindhagen³⁸ kuri, pasak legendos, švediškus sodus yra aprodžiusi ir Vladimirui Leninui³⁹.

Prūsijoje daržų ir sodų judėjimai ėmė formuotis kiek vėliau nei Danijoje – XIX amžiaus antroje pusėje. Kaip viena iš kertinių asmenybių dažnai įvardijamas dr. Daniel Gottlieb Schreber, kurio veikla įsiūbavo sodų kūrimąsi Leipcige. Idėja išpopuliarėjo ir kitose tuometinės Prūsijos, vėliau Vokietijos imperijos, teritorijose (taip pat ir dalyje dabartinės Lenkijos) ir aplinkiniuose kraštuose – Austrijoje, Šveicarijoje, Nyderlanduose. Netrukus sodai tapo daugybės Europos miestų vienu iš elementų – Vokietijoje kūrėsi „Kleingarten“, Olandijoje „Volkstuin“, o Lenkijoje „Ogrody działkowe“ skirtos teritorijos.

Pirmaisiais kolektyviniais sodais Lenkijoje įvardijami sodai įsikūrę 1897 metais Grudziondo mieste⁴⁰, kuris tuo metu pateko į Vokietijos imperijos teritoriją. Per dešimtmetį panašūs sodai atsiranda Poznanėje, Bydgoščiuje, Varšuvoje ir kituose miestuose. XX amžiaus pradžioje Lenkijoje sodininkavimas buvo gana populiarus, sodininkams buvo skirti bent keli periodiniai leidiniai⁴¹: *Ogrodnik* (1919–1939), *Ogrodnik Polski* (1880–1906), *Ogrodnik i Pszczelarz* (1900–1914). Darbininkų sodų kūrimosi ir sodininkystės procesai nenutrūko ir tarpukariu, o po Antrojo pasaulinio karo rado savo formą sovietinės Lenkijos Liaudies Respublikos gyvenime. Taigi Lenkijoje kolektyvinis sodininkavimas ir sodininkystė miestuose turėjo susiformavusią tradiciją, kuri nebuvo įdiegta sovietmečiu, bet tiesiog tęsiama, reorganizuojama ir apropriuojama.

Lietuvos kontekste svarbi detalė tai, kad 1927 metais susikūrusi Lenkijos sodininkų asociacija ZOOD (*Zwiazek Ogrodow I Osiedli Działkowych*)

³⁸ Anna Lindberg ir Anna Åbergsson buvo pirmosios (įkurta 1906) sodininkų draugijos Stokholme įkūrėjos.

³⁹ Skirtinguose leidiniuose minima nepatvirtinta istorija apie Anna Lindhagen, kuri 1917 metais Švedijoje stabelėjusį Vladimirą Leniną nusiveda apžiūrėti darbininkams skirtų sodų. Pasak legendos, svečiui nelabai patiko mintis apie nuo revoliucinio darbo atsisitraukusius ir sode plušančius darbininkus. 2000 metais apie šį įvykį buvo sukurtas trumpametražis filmas *The Return of Lenin*.

⁴⁰ Bellows Anne C., „One hundred years of allotment gardens in Poland“, *Food and Foodways*, 2004, No. 4, p. 254.

⁴¹ Šie leidiniai skirti sodininkystei plačiaja prasme, o ne darbininkų sodams, tačiau juose aptariami ir sodininkystės populiarinimo būdai – organizacijų kūrimasis, suvažiavimai, konkursai.

netrukus įsteigė šešis regioninius skyrius⁴². Vienas tokių skyrių 1935 metų gruodį buvo įsteigtas ir Vilniuje⁴³. Dvylikoje Lenkijos miestų, tarp kurių buvo ir Vilnius, egzistavo sodininkystei skirtos mokyklos⁴⁴. Vilniuje, Žvėryno rajone, buvo įsikūrusi *Państwowa średnia szkoła Ogrodnicza w Wilnie*, taip pat to meto spaudoje dažnai minimas sodininkystės centras Bukiškėse. Tačiau 1959 metais susikūrusi Lietuvos sodininkystės draugija arba jos pirmtakė Vilniaus miesto Mičiurino vardo sodininkystės draugija savęs su buvusiu ZOOD skyriumi bent jau oficialiai ir spaudoje nesiejo⁴⁵, taip pat nėra aišku, kokios teritorijos tarpukario Vilniuje buvo naudojamos kaip *ogrody działkowe*.

Gana anksti mėgėjiški sodai pasirodė ir dabartinės Latvijos teritorijoje. Pirmoji tokia sodininkams skirta erdvė atsiranda Rygoje 1907 metais⁴⁶. Panašiu metu pradedamas sodų kūrimas Austrijoje, Šveicarijoje ir Norvegijoje⁴⁷. Ankstyvas poreikis sodams Rygoje nestebina, nes šio krašto istorijoje buvo juntamas stiprus vokiškos kultūros vaidmuo (Vokietijoje mėgėjiška sodininkystė buvo stipriai įleidusi šaknis), bet drauge XX amžiaus pradžioje tai buvo vienas iš didžiausių Rusijos imperijos miestų su sparčiai besivystančia pramone ir augančiu miesto gyventojų skaičiumi. Po 1905 metų Rusijos revoliucijos imperinis režimas pradėjo įgyvendinti kai kurias reformas, o smarkiai industrializuotame ir urbanizuotame mieste daugėjo norinčių imtis daržininkystės. Augimas tęsėsi ir pasikeitus politinei santvarkai

⁴² Bellows Anne C., „One hundred years of allotment gardens in Poland“, *Food and Foodways*, 2004, No. 4, p. 256.

⁴³ Lubawy Władysław, *Historia ogrodów działkowych w Polsce*, Varšuva: Centralny Związek Towarzystw Ogrodów i Osiedli Działkowych Rzeczypospolitej Polskiej, 1939, p. 53.

⁴⁴ Nowicki Stanisław, „Czynnik wychowawczy w pracach koła ogrodników.“, *Ogrodnik*, 1931 m. kovo 12 d., Vol. 21, No. 5, p. 4.

⁴⁵ Čia verta prisiminti Sodininkystės ir daržininkystės bandymų stotį, įkurtą 1938 m. Dotnuvoje, kuri sovietmečiu perkelta į Vytėnus, toliau aktyviai vystoma, nuolat minima pristatant sodininkystės istoriją. Tuo tarpu ZOOD veiklai sovietmečio spaudoje dėmesys nerodomas.

⁴⁶ Vincoviča-Gaile Zane, Varakājs Dāvis, „Concentration of Potentially Toxic Elements in Various Berries Grown in Allotment Gardens of Riga City“, *Proceedings: Natural Exact and Applied Sciences*, Vol. 71 (2017), No. 6 (711), p. 496–501.

⁴⁷ Rusanov Alexander V., „Dacha dwellers and gardeners: garden plots and second homes in Europe and Russia“, *Population and Economics* 3(1), 2019, p. 107–124.

– ketvirtajame dešimtmetyje Ryga jau turėjo apie 65 sodų teritorijas ir apie 7 500 sodo sklypelių⁴⁸.

Sodų ir daržų atsiradimas Europos miestuose įgavo papildomą postūmį pasaulinių karų metu. Tiek per Pirmąjį⁴⁹, tiek ir per Antrąjį pasaulinį karą įvairiuose regionuose sodų steigimas buvo skatinamas siekiant palaikyti gyventojų moralę ir pagerinti aprūpinimą maistu. Jų populiarinimui pasitelkiamos propagandos priemonės – Britanijoje, Kanadoje ir JAV pasirodo plakatai, raginantys kurti „pergalės sodus“, „kasti vardan pergalės“ ar „sėti pergalės sėklas“⁵⁰. Karo paliestose šalyse sodai atsiranda tiek sprogdinimų paliktuose krateriuose, tiek ir miestų skveruose ir aikštėse. Pavyzdžiui, Reichstago pastatas po karo buvo apsuptas berlyniečių kultivuojamų daržų, o terminas *Trümmerfrau* (griuvėsių moteris) įtvirtino naują pokarinio herojaus figūrą – sugriautus miestus kuopiančią, aplinką tvarkančią ir sodinukus sodinančią moterį⁵¹. Tačiau po karo po truputį atsistačius aprūpinimui produktais ir ėmus stiprėti Europos šalių ekonomikai susidomėjimas sodais priblėso⁵².

Taigi kolektyvinė sodininkystė, kurią Lietuvoje dažnai siejame tik su sovietmečio periodu, iš tiesų gana panašiomis formomis Europoje egzistavo gerokai anksčiau. Latvija, Lenkija ar Vokietija, kuriose sodininkystė buvo pradėjusi formotis dar iki pasaulinių karų pradžios, Lietuvos sodininkus galėjo veikti tiesiogiai per bendrą kultūrinę patirtį, pavyzdžiui, per ZOOD liniją, tačiau tikslių duomenų apie tai nepavyko aptikti. Tendencijos Lietuvą pasiekdavo ir per carinės Rusijos centrus Peterburge ar Maskvoje, kur skirtingos įtakos (*dačia*, Prūsijos ar Skandinavijos sodai, vasarnamiai) ir tradicijos buvo žinomos, taikomos ir tapo integralia kolektyvinės sodininkystės reiškiniu dalimi.

Visgi žvelgiant į sodininkystę visos Europos kontekste XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Lietuvoje kolektyvinės sodininkystės raida buvo daug

⁴⁸ Jankovska Ilze, Panagopoulos Thomas, „Challenges and Prospects of Urban allotments in Latvia and Portugal“, *Advances in Urban Rehabilitation and Sustainability*, 2010, p. 113-118.

⁴⁹ Hayden-Smith Rose, „Soldiers of the Soil: Wartime Gardening Programs of World War I“, *Pennsylvania Legacies*, 2017, Vol. 17, No. 1, p. 20-25.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ Stoetzer Bettina Yvonne, „Ruderal Ecologies: Rethinking Nature, Migration, and the Urban Landscape in Berlin“, *Cultural Anthropology*, 2018, No. 33(2), p. 295-323.

⁵² Rusanov Alexander V. „Dacha dwellers and gardeners: garden plots and second homes in Europe and Russia“, *Population and Economics* 2019, No. 3(1), p. 107-124.

smulkesnio mastelio nei Vakarų Europoje. Daugelyje Europos šalių sodininkystė pasiekė savo piką Antrojo pasaulinio karo metu arba netrukus po jo, o vėliau augimas ėmė lėtėti ar net trauktis. Tuo tarpu Lietuvoje kolektyvinių sodų istorija buvo vos beprasidedanti. Apskritai sovietinio bloko šalyse kolektyvinės sodininkystės plėtra kaip tik įgavo pagreitį po Antrojo pasaulinio karo ir tapo visuotiniu reiškiniu⁵³.

Žvelgiant į urbanistinės sodininkystės atsiradimo skirtingose Europos valstybėse aplinkybes galima pastebėti, kad nemaža procesų dalis buvo susijusi su augančiu dėmesiu pramonės darbininkų ir miesto gyventojų aprūpinimo klausimams, socialinių problemų sprendimu arba tiesiogiai susijusi su kairiaisiais politiniais judėjimais Europoje. Tai byloja apie socialinę sodų kūrimosi pusę, bet mažai ką pasako apie urbanistinius aspektus. Juk drauge su modernizacijos procesais keitėsi ir miestų planavimo tendencijos. Gamtos mieste klausimai XIX amžiaus pabaigoje ir XX a. pradžioje vis aktyviau keliama diskusijose apie ateities miestų aplinką. Šių diskusijų ištakos siekia pirmųjų utopinių socialistų miestų vizijas, kurių atspindžiai buvo matomi ir XX amžiaus pradžios modernistų laikysenoje. Kadangi Sovietų Sąjungoje dominavo savita planavimo praktika, verta pažvelgti, kokiais ideologiniais ir vertybiniais principais XX amžiuje buvo vadovaujamasi, kalbant apie ateities socialistinius miestus, ir kiek ten buvo vietos sodams bei gamtai.

Pirmuoju utopiniu socialistu tituluojamas anglikonų bei katalikų bažnyčių šventasis kankinys, Anglijos lordas kancleris Thomas More 1516 m. išleido knygą „Utopija“. Aprašydamas menamą visuomenę ir miestą, kuriame ji įsikūrusi, More sodus mini vos keliose vietose, bet, jo teigimu, Utopijoje nėra „nieko naudingesnio ir malonesnio“⁵⁴ nei sodai ir pirmiausia jiems buvo pritaikytas šio miesto planas. Utopijoje kiekvienas namas savo kieme turi po sodą, kuriuo šeimnininkai preciziškai rūpinasi. Tai vienas iš svarbiausių aplinkos dėmenų, nes „Jam, tam kuris įkūrė šį miestą, atrodo niekas kitas nerūpėjo tiek, kiek jų sodai“⁵⁵.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ More Thomas, *Utopia*, London: Penguin Books, 2009, p. 41.

⁵⁵ Visa citata: „They cultivate their gardens with great care, so that they have both vines, fruits, herbs, and flowers in them; and all is so well ordered and so finely kept that I never saw gardens anywhere that were both so fruitful and so beautiful as theirs. And this humour of ordering their gardens so well is not only kept up by the pleasure they find in it, but also by an emulation between the inhabitants of the several streets,

Tiek „Utopija“, tiek More amžininko filosofo ir dominikono Tommaso Campanello⁵⁶ darbas „Civitas Solis“ inspiravo ne vieną idealistinę ateities miestų viziją⁵⁷. XIX amžiaus pabaigoje ir XX a. pradžioje kai kurie pramoninkai ir architektai nevengė ieškoti drastiškų gyvenamosios aplinkos pertvarkos galimybių, kartais balansuodami ant naivaus utopizmo ribų. Utopiniai socialistai ar jų įkvėpti kūrėjai universalių sprendimų ieško kolektyvinėje nuosavybėje, kooperacijoje, bendrame ūkyje ir darbo ritualuose, tarp kurių kartais išnirdavo darbas darže ar sode. Utopiniam socializmui artimų idėjų galima ieškoti ir ne viename bandyme steigti agrarines ar darbininkų gyvenvietes: Phalanstère⁵⁸, Familistère⁵⁹, Oneida⁶⁰, New Harmony⁶¹. Tai tik keli vardai simbolizavę socialistinį eksperimentavimą kuriant ne tik specifines bendruomenes, bet ir joms pritaikytas urbanistines struktūras.

Kaip ir darbininkų sodų atsiradimui, taip ir panašioms utopiniams bandymams impulsą davė sparčios industrializacijos sukeltos problemos ir tuo pat metu atsiveriančios galimybės. Buvo bandoma ieškoti alternatyvų darbininkų apgyvendinimui, sukonzentruoti juos arčiau gamybos ir agrarinių resursų, bet tuo pat metu kelti gyvenamosios aplinkos kokybės, ryšio su gamta ir darbingumo išsaugojimo klausimus. Kai kurie bandymai spręsti šias problemas tapo ryškia urbanistikos istorijos dalimi. Pavyzdžiui, 1902 m. pasirodžiusi Ebenezerio Howardo knyga „Rytdienos miestai sodai“⁶² paliko

who vie with each other. And there is, indeed, nothing belonging to the whole town that is both more useful and more pleasant. So that he who founded the town seems to have taken care of nothing more than of their gardens; for they say the whole scheme of the town was designed at first by Utopus, but he left all that belonged to the ornament and improvement of it to be added by those that should come after him, that being too much for one man to bring to perfection.“ *Ibid.*

⁵⁶ Campanella neigė privačią nuosavybę, užsiėmė socialine kritika, dėl radikalios gamtos filosofijos persekiotas Romos inkvizicijos, daug metų laikytas įkalintas.

⁵⁷ „Utopija“ vienu metu skirtingų pasekėjų buvo laikoma ir įkvėpimu socializmui ir satyra, kritikuojančia tokio gyvenimo modelio galimybę. Nors Moro aprašyta bendruomenė vėlesnių socialistų buvo pavadinama komunistine, bet kiti autoriai su tokiu traktavimu nesutinka laikydami ją krikščioniškojo humanizmo idėjų apraiška.

⁵⁸ Utopinei bendruomenei skirta pastato vizija suprojektuota Charles Fourier XIX a.

⁵⁹ Charles Fourier įkvėptas ir Jean-Baptiste André Godin Prancūzijoje įgyvendintas kompleksas, skirtas darbininkų bendruomenei gyventi.

⁶⁰ XIX amžiaus pabaigoje įkurta religinė bendruomenė praktikavusi komunalizmą.

⁶¹ Miestas JAV, kuriame pramonininkas Robert Owen nesėkmingai bandė įgyvendinti utopinės bendruomenės projektą.

⁶² Samalavičius Almantas, *Miesto kultūra*, Vilnius: Technika, 2008.

stiprų pėdsaką miestų planavime. Howardas iš dalies tęsia utopinių socialistų mąstymo kryptį pabrėždamas bendruomenės santykius, gyvenamosios aplinkos kokybę ir siekį pramoninio miesto problemas pakeisti gyvenimo gamtoje privalumais.

Howardo idealistinis miesto modelis turėjo vienu ėjimu išspręsti dvi problemas – palaipsniui nykstančio kaimo ir perkrauto, taršaus miesto. Tam pasitelkiama gamta, bet ji mieste sode nėra tik estetiniu ar rekreaciniu elementu. Howardo sumanyme⁶³ gamta turi būti produktyviai naudojama, nešti miestui papildomas pajamas arba užtikrinti apsirūpinimą maistu. Mieste sode namai turi kiemus, naudojamus daržininkystei, laisva miesto žemė skiriama vaisių sodams, o miesto pakraštyje atsiranda darbininkų sodai (*allotments*). Howardui svarbus ne tik produktų užauginimas, bet ir tai, koku atstumu jie bus transportuojami prieš suvartojant arba kaip maistas bus gaminamas ir vartojamas – mieste sode suplanuotos patalpos bendrai maisto ruošai ir valgymui.

Vienas pagrindinių Howardo pasiūlymą įrėminančių elementų – miestą supantis žaliasis žiedas, kuriame ir išdėstomi darbininkų sodai. Ši funkcinė zona atskiria centrą su gyvenamosiomis zonomis nuo pramonės – jei viduramžių miestus nuo grėsmingo išorinio pasaulio saugojo gynybinės sienos ir pylimai, tai Howardo miestą sodą nuo atšiaurių jėgų ir pramonės įtakos gina fermų ir sodų grandinė. Nors tiksliai pagal šį Howardo sumanymą įgyvendintų miestų satelitų nebuvo daug, bet jo suformuluotos idėjos plačiai pasklido ir rezonavo XX amžiaus pradžios planavimo praktikose, tarp jų ir porevoliucinės Rusijos avangarde⁶⁴.

1.2. Kolektyviniai sodai socialistiniame mieste

Porevoliucinėje Rusijoje buvo trumpas laikotarpis, kuomet kultūros avangardas ir architektai ieškojo atsakymų, kuria kryptimi turėtų būti vystoma socialistinė visuomenė ir kokia architektūra bei planavimas šiam tikslui geriausiai tiktų. Miesto ir kaimo klausimai tapo kertiniais, nors marksistams tai pirmiausia reiškė kaimo gyvensenos pagerinimą iki miesto lygio, nes kaimas, jų požiūriu, buvo ne įkvėpimo šaltinis, o atsilikusi

⁶³ Ebenezer Howard, *Garden Cities of Tomorrow*, London: Dodo Press, 1902, Facsimile of 2nd edition.

⁶⁴ French Richard A., *Plans, Pragmatism and People: The legacy of Soviet planning for today's cities*, London: UCL Press, 1995, p. 24.

archajiška aplinka, kurią reikia ilgainiui eliminuoti⁶⁵. Socialistiniam žmogui reikėjo sukurti socialistinį miestą. Tuo metu susikūrusi Šiuolaikinės architektūros asociacija OSA deklaravo, kad naujai socialistinei gyvensenai yra reikalinga moderni architektūra⁶⁶.

Amžiaus pradžioje Rusijoje konkuravo kelios architektų stovyklos, turėjusios skirtingus požiūrius į ateities socialistinius miestus ir urbanizacijos santykį su gamta ir periferija. Howardo miesto sodo idėjos, nors ir atkeliavusios į Rusiją dar iki revoliucijos, tapo populiarios dėl marksistams priimtino siekio suartinti kaimą ir miestą, siūlymo netaisyti senųjų miestų, o kurti radikalčiai naujus urbanistinius darinius⁶⁷. Lietuvoje šios idėjos taip pat nebuvo svetimos. Pavyzdžiui dalis tarpukario Kauno planų buvo įkvėpti miesto sodo sumanymo, o Vilniaus krašte 1932 metais imtas planuoti didelis gyvenamasis ir kurortinis priemiestis Jagiellonów turėjęs sekti modernias miesto sodo planavimo tendencijas⁶⁸. Miesto sodo vizija tuo metu buvo plačiai žinoma ir laikoma vienu iš progresyvaus planavimo etalonų.

Porevoliucinėje Rusijoje vieni autoriai gynė miesto sodo idėją ir palaikė mažaaukštės, nuosaikios urbanizacijos kryptį. Tačiau šios vizijos kritikai laikė tokį kelią ekonomiškai neperspektyviu, o ir ideologiškai kritikuota individualių gyvenamųjų namų priešprieša komunistiniams siekiams⁶⁹. Tad tiesiogiai miesto sodo kryptis Rusijoje neturėjo pasisiekimo, labiau sekta mąstymo principais, kuriuos siūlė miesto sodo koncepcija, bet ne pažodžiui replikuojamas Howardo sumanymas. Intensyvesnės diskusijos vyko tarp disurbanistų ir urbanistų stovyklų. Disurbanistai manė, kad įtampa tarp miesto ir kaimo turėtų būti sprendžiama decentralizuojant plėtrą ir statant naujas gyvenvietes periferijoje. Dalis disurbanistų siūlė padengti šalį tolygiai išvystytu infrastruktūros tinklu, kad būstai galėtų pasklisti erdvėje, o žmonės įsikurtų gamtos apsuptyje⁷⁰. Visgi ideologiškai parankiausiu ir ekonomiškiausiu pasirinkimu laikytas urbanistų stovyklos siūlymas resursus

⁶⁵ *Ibid.*, p. 29.

⁶⁶ Khan -Magomedov Selim O., *Pioneers of Soviet Architecture, The Search for New Solutions in the 1920s and 1930s*, New York: Rizzoli, 1987, p. 347.

⁶⁷ Drėmaitė Marija, Antanavičiūtė Rasa, *Neįgyvendintas Vilnius*, Vilnius: Lapas, 2021, p. 21.

⁶⁸ Khan -Magomedov Selim O., *Pioneers of Soviet Architecture, The Search for New Solutions in the 1920s and 1930s*, New York: Rizzoli, 1987, p. 347.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ Scott Steve, „The Ideal Soviet Suburb“, *Panorama*, 2009, p. 58–62.

nukreipti į miestus, juos toliau tankinti, šalia gamybos įmonių vystyti naujus pramonės ir administracinius centrus bei mažinti asmeniui skirtą būsto plotą.

Urbanistų ir disurbanistų stovyklos teikė savo siūlymus, kaip turėtų atrodyti ateities socialistinis miestas. Abiem grupėms santykis tarp žmogaus ir gamtos buvo itin svarbus, bet jie skirtingai suvokė priemones, kuriomis turėjo būti panaikinami skirtumai tarp miesto ir kaimo. Vieni siekė miestą paskleisti po gamtos plotus, o kiti siekė kompaktiškesnių ir miestietiškesnių urbanistinių struktūrų, į jas įsileidžiant gamtą, atviras erdves, žalius plotus. Urbanistų mokykla, netiesiogiai ir pritaikiusi kitokio mastelio užstatymui, savo siūlymuose atkartodavo kai kurias miesto sodo idėjas. Aktyviai vyko diskusijos apie „Žalio miesto“ kūrimo galimybes, miestus satelitus ir t. t.⁷¹ Gamtos integravimo ir gyvenamosios aplinkos planavimo svarba tampriai ir ilgam įaugo į socialistinio miesto sampratą. Tačiau skirtingi autoriai nevienodai vertina mastą, kiek stipriai miesto sodo idėjos atsispindėjo urbanistų siūlymuose⁷².

Tiek urbanistų, tiek ir disurbanistų idėjos Stalino valdžios galiausiai buvo atmestos kaip pernelyg radikaliaios. Stalino aplinka vargu ar tikėjo architektūros ir miestų planavimo galimybėmis reformuojant visuomenę. Priešiška sutiktas ir daugybės avangardo atstovų siekis visuomenės gyvenime panaikinti šeimą kaip bazinę ląstelę ir ją pakeisti visišku kolektyvizmu⁷³. Tačiau tikėjimas, jog egzistuoja specifinis socialistinio miesto modelis išliko⁷⁴. Po Stalino mirties dalis idėjų atgimė nuosaike, racionali forma ir tęsė savo gyvavimą iki pat sovietmečio pabaigos.

Abiejų stovyklų siūlytas kolektyvizmas mažinant būstą, keičiant šeimos ląstelę ir kasdienybės organizavimą nebuvo būdingas tik Rusijos XX amžiaus pradžios avangardui. Panašūs siūlymai tuo metu girdimi visoje Europoje, apie egzistencinį minimumą diskutavo Tarptautinis moderniosios architektūros kongresas (CIAM), o kai kurie architektai savo radikaliais siūlymais testavo tokių sumanymų galimybių ribas. Pavyzdžiui, 1932 metais pasirodė čekų avangardo figūros ir architektūros kritiko Karel Teige knyga „Minimalus būstas“⁷⁵, kurioje į architektūrą žvelgiama kaip į priemonę naujos gyvensenos ir kasdienybės formavimui. Atmesdamas įprastą gyvenamosios ląstelės

⁷¹ French Richard A., *Plans, pragmatism and people: The legacy of Soviet planning for today's cities*, London: UCL Press, 1995, p. 35.

⁷² *Ibid.*, p. 29.

⁷³ *Ibid.*, p. 42.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 4.

⁷⁵ Teige Karel, *The Minimum Dwelling*, Cambridge, MA: MIT Press, 2002.

modelį Teige siūlo išgryninti būstą iki egzistencinio minimumo namuose atsisakant darbo, maisto gaminimo, valgymo ir visų kitų, jo manymu, nebūtinų funkcijų. Teige apibendrina pluoštą skirtingų autorių darbų, kurių atgarsiai dar ilgai buvo juntami ne viename komunų, studentų bendrabučių ar socialistinio būsto projekte.

Teige tekstas buvo nukreiptas į funkcionalistinių būsto ir apgyvendinimo sprendimų paieškas ir jame kaip pagrindinės iškyla įvairios gyvenamosios aplinkos reorganizavimo temos. Teige funkcionalizmo supratimas grindžiamas ne estetika (kas buvo būdinga daliai to meto architektų), o ideologiniais marksizmo principais. Jo teigimu, miestų ir apgyvendinimo problemos negali būti sprendžiamos pasiūlant gyventojams sumažintą „buržuazinio būsto“ versiją, nes tai tik įskiepytų proletariatui ydingus buržuazijos įpročius. Jo manymu, „būsto klausimo“ sprendimas slypi ne architektūroje, o pirmiausia visiškai naujos kasdienybės ir naujų įpročių kūrime.

Teige kritiškai atsiliepė tiek apie britiškas miesto sodo idėjas⁷⁶, tiek apie Vokietijoje vykusius bandymus socialines problemas spręsti pasitelkus sodininkystę. Jo pozicija atmeta utopinį socialistinį mąstymą ir atsakymų ieško griežtame funkcionalizme ir marksizme⁷⁷. Pasak Teige, sodai⁷⁸, kurie turėtų suteikti darbininko būstui geresnį aprūpinimą, iš tiesų supančioja jį įtraukdami į neproduktyvią ir fiziškai varginančią veiklą⁷⁹. Jį piktina „depresyvos priemiesčių bendruomenės“, kuriose gyventi trokšta nebent iš kaimų į miestus ne per seniausią atvykę ir *pripratę prie labiausiai atsilikusių, primityvių gyvenimo sąlygų* gyventojai. Teige su jam būdingu tiesmukumu užsipuola bet kokią, net ir mažo individualaus namo galimybę, nes tai yra *kvaila, miniatiūrinė vilos karikatūra*, netinkama apgyvendinti darbo liaudį⁸⁰. Tiek individualūs namai, tiek „modernūs vasarnamiai“, jo teigimu, atspindi

⁷⁶ Jo teigimu, miestas sodas nėra socialinis sprendimas, bet pramonininkų siekio palaikyti darbininkų produktyvumą materializacija.

⁷⁷ 1872 metais Marksas parašė tris straipsnius, skirtus Vokietijos spaudai, kurie vėliau buvo skelbiami bendru pavadinimu „Būsto klausimas“. Jų atgarsius galima aptikti ne tik K. Teige, bet ir kitų kairiųjų architektų laikysenoje.

⁷⁸ Čia turimi galvoje ne konkrečiai kolektyviniai ar darbininkų sodai, bet ir sodininkavimas individualaus namo kieme, vasarnamyje ir t. t.

⁷⁹ Teige Karel, *The Minimum Dwelling*, Cambridge, MA: MIT Press, 2002, p. 47.

⁸⁰ *Ibid.*

„buržuazinį individualizmą“ ir buržuazinę moralę su šeima kaip baziniu socialiniu vienetu⁸¹.

Sodų tema, sprendžiant, koks turėtų būti ateities darbininko būstas, nebuvo tik vienam Teige aktualus klausimas. Jis referuoja į eilę skirtingų autorių ir diskusijų, kurios tuo metu vyko Europos avangardo tarpe. Pavyzdžiui, „Bauhaus“ žurnale 1929 metais buvo rašoma, kad kuo daugiau streso darbininkas patiria darbe, tuo geriau jis pailsės savo namuose, mažame vasarnamyje⁸². Tačiau Teige tai atrodo pavojinga, nes vasarnamiais, radijo aparatas ir daržas yra viskas, ko reikia, kad *kvailos mintys imtų lįsti į galvą*⁸³. Jis kritikuoja ir bandymus steigti namų ar vasarnamių statybos kooperatyvus vadindamas juos komercine iniciatyva, skirta ne proletariato apgyvendinimui, o išimtinai tik naujai „darbininkų aristokratijai“. Įdomu tai, kad ši 1932 metais publikuota kritika puikiai nuspėjo procesus, kurie Sovietų Sąjungos kolektyviniuose soduose įsisiūbavo po beveik penkiasdešimties metų.

Ebenezerio Howardo miestas sodas ir Karel Teige minimalusis būstas yra dvi radikalai priešingose kairiojo planavimo spektro pusėse esančios pozicijos ir jų tarpusavio įtampa puikiai atsiskleidžia stebint, kaip skirtingai abu autoriai traktuoja sodininkystės, būsto ir santykio su gamta klausimus. Nors reali praktika, kaip buvo formuojama gyvenamoji aplinka sovietmečiu, yra toli nuo šių idealistinių modelių, bet jų atgarsius arba kai kuriuos laikysenos panašumus galima aptikti. Pavyzdžiui, požiūris į urbanistinę gyvenamąją aplinką Stalino valdymo laikotarpiu artimesnis miesto sodo kryptčiai, tuo tarpu Chruščiovo pradėtas posūkis į industrinę miestų statybą turi paralelių su griežtai funkcionalistine Teige ideologine pozicija – maksimalus ekonominis efektyvumas, kuriame nėra vietos dekorui, didelėms virtuvėms, individualiems namams su daržu po langais ar kitiems buržuazinės praeities artefaktams.

⁸¹ *Ibid.*, p. 164.

⁸² Nors Karel Teige nenurodo konkretaus teksto į kurį referuoja, bet 1929 iš ties Bauhaus žurnale buvo skiriama nemažai dėmesio naujos būsto aplinkos kūrimui, minimaliai būsto ląstelei, o kartu spausdinami ir projektai varijuojantys nuo maišytos tipologijos kvartalų kuriuose vietą randa individualūs namai iki bekompromisinių masinės statybos sumanymų. Ludwig Hilberseimer, „Kleinstwohnungen. Größe, grundriss und städtebauliche anordnung“, *Bauhaus: zeitschrift für bau und gestaltung*, 1929, No. 4. p. 8.

⁸³ Teige Karel, *Ibid.*, p. 48.

Teige palaikoma linija iš esmės tęsė poziciją, išdėstytą Frydricho Engelso „Būsto klausime“⁸⁴, ir buvo būdinga ne vienam autoriui, dirbusiam su socialistinio miesto tema. Pavyzdžiui 1930 metais Nikolajus Miliutinas knygoje „Socgorod. Socialistinių miestų statybos problemos“ (rus. *Соцгород. Проблемы строительства социалистических городов*) taip pat analizuoja galimybes optimizuoti gyvenamąją ląstelę iki egzistencinio minimumo, o visas kitas funkcijas atlikti centralizuotai teikiant viešas paslaugas⁸⁵. Greta jis mini (tiesa kritiškai) ir dar drastiškesnes galimybes privačią erdvę sumažinti iki miegui skirtų kabinų. Panašios temos neišnyko iš sovietinių autorių tekstų ir vėliau. Aleksejus Gutnovas knygoje *Idealus komunistinis miestas*⁸⁶, kuri buvo išleista šeštajame dešimtmetyje, tęsia kai kurias kelių dešimtmečių senumo Miliutino mintis.

Kuo egzistencinio minimumo idėja yra susijusi su kolektyvine sodininkyste? Tiek Miliutinas, tiek Gutnovas kalbėdami apie privačios erdvės mažinimą čia pat mini ir kompensacinių priemonių poreikį – atsisakius virtuvės turi būti užtikrinamas viešas maitinimas. Panašiai žiūrima ir į poreikį kompensuoti erdvės stygių bei stiprinti nykstantį ryšį su gamta. Pavyzdžiui, Gutnovas teigia, kad darbininkas namuose turi atgauti jėgas ir darbingumą, bet tam pakanka vos 20 kvadratinų metrų gyvenamosios ląstelės⁸⁷. Tokią nedidelę namų erdvę, jo teigimu, įgalina dalies buities perkėlimas į aptarnavimo sektorių, o gamtos stygių siūloma kompensuoti užtikrinant plačius panorامينius vaizdus ir galimybę epizodiškai lankytis gamtoje įrengtuose laikinuose būstuose, o tai iš esmės atitinka poilsiavietės ar vasarnamio gamtoje modelį. Jis kritikuoja individualių namų statybą gamtoje arba suburbanizaciją, būdingą Amerikos miestams, bet teigia: „Norint vilą padaryti prieinamą eiliniam vartotojui reikia masinės nedidelių namų statybos, kiekvienam nameliui skiriant mažą žemės gabalėlį“⁸⁸.

⁸⁴ Frederick Engels, *The Housing Question* (1887) kritikavo „smulkiaburžuazinių filantropizmą“ – tai, kaip reformomis bandomas spręsti būsto problemas to meto Vokietijoje, kėlė skirtumų tarp miesto ir kaimo panaikinimo klausimą.

⁸⁵ Miliutin Nikolay Alexandrovich, *Sotsgorod: The Problem of Building Socialist Cities*, Cambridge: The MIT Press, 1975, p.75.

⁸⁶ 1966 m. Maskvoje pasirodęs pirmasis leidimas vadinosi „Новый элемент расселения: на пути к новому городу“, o 1968 m. leidimas anglų k. pavadintas „The Ideal Communist City“.

⁸⁷ Gutnov Alexei, *The Ideal Communist City*, New York: George Braziller, 1968.

⁸⁸ *Ibid.*

Nors Lietuvoje miestų planavimas bent jau po Stalino mirties vyko dalyvaujant daugiausia vietos specialistams, bet visuotinė urbanistikos ir architektūros politikos kryptis buvo formuojama Maskvoje⁸⁹. Reali miestų planavimo praktika skyrėsi nuo radikalių utopinių vizijų, bet jų atgarsiai buvo juntami. Pavyzdžiui, gamtos trūkumo problema buvo suvokiama ir ne tik ieškoma kompensacinių mechanizmų, bet apskritai diskutuojama apie neišvengiamą konfliktą tarp miesto ir kaimo⁹⁰, o šių svarstymų ištakos siekė čia jau aptartas gerokai senesnes utopinių miestų paieškas. Juk visuomenės transformacija bei naujojo komunistinio pasaulio siekis reikalavo ir radikalaus gyvenamosios aplinkos reorganizavimo.

Mirus Stalinui ir į valdžią atėjus Chruščiovui įvyko staigus architektūros ir statybų organizavimo politikos pokytis. Pirmiausia, sumažėjo suvaržymų, atsirado galimybės aktyviau sekti, kaip vystosi architektūra Vakaruose, ir atsirado galimybių daugiau eksperimentuoti⁹¹. Antras aspektas – būtinybė imtis spręsti apgyvendinimo ir gyvenimo kokybės klausimus. Masinis būsto trūkumas Sovietų Sąjungoje reikalavo ieškoti ir masinių sprendimų, kaip jį eliminuoti. Tad vėl prisimintos ankstyvojo sovietinio architektūros avangardo mintys ir nors ir netiesiogiai jos ėmė veikti architektūros lauką. Tiesa, šios mintys nebebuvo tokios radiklios. Jei porevoliucinėje Rusijoje dalis architektūros ir dizaino avangardo atstovų dar tikėjo, kad naujo tipo miestai ir nauja, kitokia architektūra gali transformuoti žmogų, tai vėliau sovietmečiu pradėta laikytis nuosaikesnės pozicijos – kad visuomenės transformacija vyksta palaipsniui ir kartu su ja palaipsniui keičiasi ir socialistinė architektūra.

Siekiant panaikinti būsto stygių prasideda skubotas ir masinis miestų urbanizavimo procesas. Pokyčiai vyksta itin staigiai, tikslams pasiekti numatomi dideli resursai. Pradėta vystyti visuotinė miestų centrų, pcentrių ir satelitų sistema, prie kurios jungiami nauji pramonės miestai ir žemės ūkio centrai. Vėl suaktyvėja retorika apie poreikį panaikinti skirtumus tarp kaimo ir miesto. Sovietų Sąjungos miestai po Stalino mirties tebuvo pasiekę ankstyvos industrializacijos miestų vakaruose lygį⁹². To meto miestų populiacijos augimas smarkiai lenkė bet kokius urbanistinės plėtros planus,

⁸⁹ Drėmaitė Marija, Petrulis Vaidas, Tutlytė Jūratė, *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.

⁹⁰ Khan-Magomedov Selim O., *Pioneers of Soviet architecture: The Search for New Solutions in the 1920s and 1930s*, New York: Rizzoli, 1987, p. 275–334.

⁹¹ French Richard A., *Plans, Pragmatism and People: The legacy of Soviet planning for today's cities*, London: UCL Press, 1995, p. 69.

⁹² *Ibid.*, p. 75.

nauji namai ar kvartalai buvo planuojami, bet jų būtų pakakę vos mažai daliai į miestą atvykstančių žmonių. Tad susidarė puiki proga gyvenamosios aplinkos kardinaliai transformacijai. Aplink miestą, neužstatytose teritorijose atsirado galimybė plėsti naujus masinės statybos gyvenamuosius kvartalus. Nukreipiant visą dėmesį ir resursus į masinę statybą buvo atsisakyta individualios gyvenamųjų namų statybos, ji smarkiai apribota, o didžiuosiuose miestuose ir visiškai uždrausta.

Kolektyvinės sodininkystės temai šie pokyčiai yra svarbūs tuo, kad vedė į radikalią gyvenamosios aplinkos ir miesto transformaciją, prisidėjusią prie kolektyvinių sodų populiarumo. Individualios statybos draudimas reiškė, kad beveik nebeliko galimybių savarankiškai kurti savo gyvenamąją aplinką stambesniame nei interjero mastelyje. Kolektyvinių sodų masyvai tapo viena iš nedaugelio išimčių kur tokio ribojimo buvo galima nors iš dalies išvengti. Tuo pat metu vis didesnė miesto gyventojų dalis buvo apgyvendinama riboto ploto ir patogumo masinės statybos standartiniuose butuose, kuriuose sunkiai išsitemko tiek fiziškai, tiek ir emociškai.

Pokytis planavime kartu buvo ir pokytis estetikoje. Chruščiovas ėmėsi „ekonomiškos ekonomikos“ politikos, tad statybose buvo būtina atsisakyti dekorų, žmonėms imta skiepyti žinia, jog grožis ir saikas yra neatsiejami palydovai. Nors naujai kuriamos gyvenimo sąlygos buvo gerokai geresnės už jau egzistuojančias, bet vis tiek labai kuklios – tik būtiniausi dalykai. Naujesiems miestiečiams bandomas skiepyti (nebūtinai sėkmingai) specifinis požiūris į daiktinę aplinką. Tam imti leisti įvairūs žurnalai ir knygos apie buitį, namų estetiką, hobius. Nors juose nebuvo diegiama radikali egzistencinio minimo idėja, bet formuotas požiūris į materialią kultūrą kurioje perteklius ar nebūtinas dekoras nedera su teisingo socialistinio piliečio vertybėmis.

Drauge su plečiamu masinės statybos užstatymu vystoma ir nauja žaliosios aplinkos koncepcija. Jau Stalino valdymo metu miestuose buvo vykdomi aktyvūs apželdinimo darbai remiantis klasikinio planavimo idėjomis – formuojami parkai, skverai, įrengiami bulvarai. Tačiau su nauja Chruščiovo būsto ir statybų politika kertiniu planavimo principu tapo laisvasis planavimas, kurio vienas iš siekių – laisvai stovintys modernūs statinių tūriai laisvai pasklidę žalumoje. Želdynų ir rekreacinių galimybių akcentavimas lydėjo visą modernią masinę statybą ir su ja siejamą naują gyvenimo kokybę. Tačiau statant naujus kvartalus aplinkos apželdinimo įgyvendinimas vėlavo ir skubant statyti namus žmonės kėlėsi į iš esmės dar nesutvarkytą aplinką. Skubinant butų statybas pritrūko dėmesio ne tik operatyviam aplinkos apželdinimui, bet ir veikiančios prekybos ir paslaugų sistemos įdiegimui –

visuomeninis aptarnavimas gyvenamuosiuose rajonuose atsirado beveik paskutinis.

Jei vakaruose gyvenamosios aplinkos reorganizavimo idėjos nors ir pasigirdavo, bet buvo taikomos fragmentiškiau, tai Sovietų Sąjungoje dėl koncentruotos politinės galios ir privačios nuosavybės nebuvimo susidarė visos galimybės įgyvendinti bent dalį radikalių sumanymų itin plačiu, visą sąjungą apimančiu mastu. Šios specifinės praktikos sudarė puikias sąlygas kilti kolektyvinių sodų populiarumo bangai. Moderni masinė statyba formavo naują aplinką, prie kurios gyventojai dar nebuvo pratę. Tuo tarpu oficialiai buvo deklaruojama būtinybė atsigręžti į gamtą, skirti dėmesio rekreacijai ir jėgų atgavimui. Miestai buvo skaidomi į griežtas funkcines teritorijas, rajonai užstatomi pagal tipinius projektus realizuotais stambiaplokščiais daugiabučiais, o žemės ūkiui mažai naudingi plotai miestų pakraščiuose buvo raikomi į šešių arų kašnelius, kurie dalijami blokiniame daugiabutyje apsigyvenusiems ir gamtos stygių pajutusiems sovietiniams piliečiams. Nors dalis panašių procesų vyko ir Vakaruose, bet jų kuklesnis mastas ir trukmė paverčia sovietmečio miestą specifine erdve, kupina savitų keistenybių ir kasdienybės praktikų.

1.3. Vasarnamiai ir *dačios* socialistiniame mieste

Bandymai ieškoti ideologiškai tinkamo ateities socialistinio miesto modelio nors ir įdomūs, bet mažai ką sako apie tikrąją, o ne popierinę sovietmečio urbanistinę aplinką. Konceptualių lygmeniu netrūko teiginių apie norą transformuoti miestus ir visuomenę, bet visa tai buvo kuriama toli gražu netuščiame popieriaus lape. Miestuose netrūko „buržuazinės praeities“ artefaktų, o visuomenė neskubėjo keisti savo tradicijų ir ritualų, taip tik patvirtinant plačiai žinomą teiginį, kad miestai yra palimpsestai – margi šiandienos poreikių ir praeities formų koliažai.

Vienu iš tokių praeities artefaktų, radusių savo vietą sovietiniuose miestuose, buvo *dačios* (rus. дача) ir *dačių* kvartalai. XVIII amžiuje *dačios* kūrėsi kaip nedidelės valdos ištikimiesiems vasalams, aukštuomenės vasaros rezidencijos. Žemė jų statybai įprastai buvo caro valdžios dovana, sklypai išsidėstę ties pagrindiniu keliu ar kita transporto arterija. Iš pradžių veikusios kaip elito laisvalaikio ir socializacijos erdvės, ilgainiui *dačios* ėmė populiarėti tarp platesnių visuomenės sluoksnių – menininkų, inteligentų, panorusių

vasarai išsinuomoti būstą gamtoje⁹³. Su laiku keitėsi ir senųjų *dačių* santykis su urbanizuotomis teritorijomis – plečiantis miestams jos įsimaišydavo į besivystančias priemiestines zonas⁹⁴.

Lietuva Rusijos imperijos valdymo laikotarpiu taip pat neišvengė tų pačių tendencijų. Vasarą pasitraukti iš miesto aplinkos „tapo įprasta ir neatsiejama nuo tų laikų socialinių ritualų, elgesio normų, kultūrinių vertybių ir socialumo galimybių“⁹⁵. Pasak laisvalaikio kultūrą tyrinėjančio Juozapo Paškausko, ir Lietuvoje vasarnamiai, sodybos, dvarai buvo ta vieta, į kurią šiltuoju sezono metu persikelia miesto ceremonijos, kur formuojasi savotiškas *dačnikų* gyvenimo būdas, bet patys šios gyvensenos propaguotojai lieka ištikimi miestui ekonomiškai, kultūriškai ar socialiai⁹⁶. Panašūs ritualai nebuvo nutrūkę ir tarpukariu, kuomet nauji vasarnamiai sparčiai dygo Palangoje, Birštone ar aplink Kauną. Ritualai ne tik tęsėsi, bet atkūrus Lietuvos nepriklausomybę tarp tarpukario miestiečių „poilsio kultūros fenomenas“ dar ir suintensyvėjo⁹⁷.

Porevoliucinėje ir pokarinėje Rusijoje senosios *dačios*, bylojančios apie kadaise egzistavusias aukštuomenės gyvenimo tradicijas, gerokai prieštaravo egalitariniams socializmo idealams. Tačiau tuo metu buvo intensyviai sprendžiamos ne tik ideologinės, bet ūkinės problemos – būsto trūkumas, darbo jėgos relokavimas į miestus ir patys įvairiausi infrastruktūros klausimai. Tad nuošaliau nuo miestų centrų stovėjusios *dačios* ilgą laiką buvo toleruojamos arba apgyvendinamos iškart po keletą šeimų viename name⁹⁸.

Dačios toleruotos ne tik pragmatiškai išnaudojant jau egzistuojantį gyvenamą plotą, bet ir leidžiant steigti *dačių* kooperatyvus ir statyti naujus vasarnamius, skirtus partiniam elitui, arba kiek kuklesnius – sistemai palankiems meno sričių atstovams. Vasarnamiais buvo apsirūpinę tiek politiniai lyderiai Maskvoje, pavyzdžiui, Stalinas, tiek ir sovietinių respublikų

⁹³ Lovell Stephen, *Summerfolk: A History of the Dacha*, Ithaca: Cornell University Press, 2003, p. 46.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 79.

⁹⁵ Paškauskas Juozapas, *Laisvalaikio kultūra didžiuosiuose Lietuvos miestuose ir provincijoje XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje: daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2017, p. 324.

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ Migonytė-Petruilienė Viltė, *Lietuvos tarpukario (1918-1940) kurortų architektūra kaip modernėjančios visuomenės reiškinys: daktaro disertacija*. Kaunas: VDU, 2016, p. 14.

⁹⁸ *Ibid.*

komunistai: LSSR Ministrų Tarybos pirmininkas Motiejus Šumauskas⁹⁹ naudojosi vasarnamiu Turniškėse, kur priimdavo svečius, o prieš jį Tarybos pirmininku buvęs Mečislovas Gedvilas turėjo vasarnamį Pavilnyje¹⁰⁰. Arvydas Anušauskas viename savo tekstų yra minėjęs ir apie 1940 m. birželio–liepos įvykių metu Pažaislio viloje izoliuotą „laikinais tapusį nedarbingą J. Paleckį“¹⁰¹.

Carinėje Rusijoje *dačios* buvo privilegija, valdžios dovana, bet drauge ir įpareigojimas. Stephen Lovell pastebi, kad gavus *dačią* iš šeimininkų buvo tikimasi dėmesio aplinkos tvarkymui, želdynų ar kelio priežiūrai ir deramo pačios *dačios* lygio, atsižvelgiant į skirtos teritorijos kokybę¹⁰². Sovietinėje Rusijoje *dačios* kaip savotiško kontrolės instrumento vaidmuo niekur nedingo. Mečislovas Gedvilas stiprėjant įtampoms partijos viduje buvo nustumtas į kuklesnę Švietimo ministro poziciją, bet dar gerokai iki to jo naudotas vasarnamiais perduotas jaunųjų gamtininkų stočiai. Tai patvirtina, kad bet kokia privilegija, taip pat ir valdžios paskirtas vasarnamiais, reiškė, kad susiklosčius netinkamoms aplinkybėms ji gali būti atimta.

Atsivėrus Ukrainos KGB archyvams juose galima aptikti su sodais ar vasarnamiais susijusių raportų. 1965 metais viename iš jų¹⁰³ minimas anoniminius laiškus į laikraščius ir valdžios institucijas rašantis ir netinkama komunistų partijos bei sovietų valdžios politika besiskundžiantis pilietis. KGB, žinoma, pavyko nustatyti laiško autoriaus tapatybę. Pasak raporto – tai pensininkas, nepatenkintas tuo, kad, pagal 1938 metais gautą leidimą, pastatyta jo *dačia* buvo pripažinta kaip tinkama gyvenimui išstisus metus. Nustatius, kad pastatas nėra „vasarinio tipo“, iš šeimininko teismo sprendimu buvo paimtas mieste turėtas butas. Teismai truko nuo 1950 iki 1963 metų, o galų gale šeimininkas *dačią* pardavė. Kaip pastebi Stephen Lovell,

⁹⁹ Ėmužis Marius, *Sovietų Lietuvos valdantysis elitas 1944–1974 metais: Tarpusavio ryšiai ir jų raiška: daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 203.

¹⁰⁰ Kupetytė Rūta, Jursevičius Deividas, „Jaunųjų gamtininkų istorija: medžius nukapoję rusų karininkai buvo pasmerkti“, *Lietuvos radijas ir televizija*, 2017 m. vasario 08 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/161397/jaunuju-gamtininku-istorija-medzius-nukapoję-rusu-karininkai-buvo-pasmerkti>.

¹⁰¹ Anušauskas Arvydas, „Sovietinis genocidas ir jo padariniai“, *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras*, Atnaujinta 2004 m. sausio 30 d., <http://www.genocid.lt/GRTD/Tremtis/arvydas1.htm>.

¹⁰² Lovell Stephen, *Summerfolk: A History of the Dacha*, Ithaca: Cornell University Press, 2003, p. 9.

¹⁰³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 16, оп. 1, спр. 950, арк. 321-322.

ankstyvuoju sovietmečiu gauti teisę pasistatyti *dačią* nebuvo įmanoma neturint tam tikro statuso visuomenėje¹⁰⁴, tačiau pateiktas pavyzdys rodo, kad 1938 metais suteikta privilegija po kurio laiko galėjo būti nesunkiai prarasta. Ypač turint omenyje, kad politinis klimatas ir požiūris į privilegijas nuolat kito.

Tiek senosios *dačios* carinėje, tiek kiek naujesnės sovietinėje Rusijoje yra plačiai žinomas ir ne kartą skirtingų autorių tyrinėtas reiškiny s kuris iš pirmo žvilgsnio turi mažai ką bendro su kolektyvine sodininkyste, tačiau pažvelgus į jas kaip į vasarnamį, o į sodo namelį kaip į miniatiūrinę vasarnamio versiją sąsajos tampa kiek akivaizdesnės. Juk *dačios* reiškiny s pasireiškė ne tik statybomis, bet ir ritualais – išvykimu iš miesto į savo vasaros rezidenciją nepaisant to ar ji įsikūrusi rūmuose, ar 25 kvadratinų metrų lakoniškame namelyje.

Sovietų Sąjungos mastu *dačia* taip pat nebuvo vienintelė egzistavusi vasarnamio atmaina. Estija, kurioje, kaip ir Lietuvoje, sovietmečiu egzistavo kolektyviniai sodai, skirtingai nuo Lietuvos, turėjo susiformavusią vasarnamių (est. *suvi la*) statybos tradiciją. Tikėtina, kad prie to galėjo prisidėti Šiaurės šalių įtaka su savo antrojo būsto gamtoje (Švedijoje „sommrastuga“, Norvegijoje „hytte“, Suomijoje „kesämökki“) ir žiemos poilsio saunoje tradicijomis. Vasarnamių populiarumas Estijoje nestebina turint omenyje jūros pakrantės ilgį bei tai, kad XIX a. viduryje Sankt Peterburgo gyventojai į Taliną atvykdavo kaip į kurortą¹⁰⁵. Geografinis Sankt Peterburgo, kuriame gimė Rusijos *dačių* kultūra, artumas taip pat galėjo būti vienu iš faktorių išpopuliarėti *suvi la* statyboms. Tačiau savo apimtimi ir išraiška skandinaviški vasarnamia i buvo artimesni sodo nameliams nei carinės dačios,

Savo architektūrine išraiška estiškieji vasarnamia i mažai kuo skyrėsi nuo sodo namelių, bet juos buvo galima statyti šiek tiek didesnius ir individualesnius. Tipologiškai vasarnamia i ir sodo namelia i buvo išties artimi, o juos lyginant pastebimas skirtingas požiūris ne į pastatus, bet į sklypų tvarkymą – jei kolektyviniuose soduose sodininkas ne tik gali, bet ir privalo apželdinti teritoriją augindamas joje įvairias daržoves ar vaisius, tai Estijos vasarnamiuose daržininkavimas buvo draudžiamas, o pažeidėjai baudžiami. Vasarnamia i atsidurdavo arti jūros, vaizdingesnėse vietovėse, miškuose ir ten

¹⁰⁴ Lovell Stephen, *Summerfolk: A History of the Dacha*, Ithaca: Cornell University Press, 2003, p. 173.

¹⁰⁵ Lankots Epp, Ojari Triin, *Leisure Spaces. Holidays and Architecture in 20th Century Estonia*, Tallinn: Eesti Arhitektuurimuseum, 2020, p. 26.

daržų ar gėlynų sodinti niekas neleisdavo¹⁰⁶. Nepaisant šio apribojimo vasarnamių statybos šeštojo dešimtmečio Estijoje tapo populiariu reiškiniu, tad vasarnamiai Estijoje kuriami ne kaip apsirūpinimo maistu, o kaip rekreacijos erdvė¹⁰⁷.

Lyginant su Lietuva, vasarnamių ir sodų kūrimas Estijoje prasidėjo gana anksti. 1949 metais įsteigta Estijos sodininkų ir bitininkų draugija¹⁰⁸. 1957–1958 metais pasirodė pirmieji tipiniai vasarnamių projektai, o netrukus (1958 m.)¹⁰⁹ jie jau buvo eksponuojami Liaudies ūkio pasiekimų parodoje Maskvoje¹¹⁰. Apie 1965 metus priimtas Estijos SSR Ministrų tarybos nutarimas, po kurio prasidėjo aktyvus kolektyvinių sodų ir vasarnamių statybos bumas, tačiau tik nedidelė dalis naujai kuriamų kooperatyvų buvo skirta vasarnamiams¹¹¹, daugiausia steigti kolektyviniai sodai, kurie ėmė vis labiau dominuoti priemiestinėse zonose.

Iš esmės analogiška tendencija pastebima ir Sovietų Rusijoje. *Dačioms* leidimai buvo išduodami tarpukariu ir po Antrojo pasaulinio karo, bet prasidėjus septintajam dešimtmečiui ši tipologija savo pirmine forma ima nykti, o vietoj to vis aktyviau plečiama kolektyvinė sodininkystė. Nors kuklių žemės sklypelių skyrimas gyventojų sodininkavimui oficialiai turėjo spręsti laisvalaikio ir aprūpinimo maistu problemas¹¹², tačiau kartu tai tapo alternatyva *dačių* statybos kooperatyvams – susikūrė prielaidos sodo sklypelį naudoti beveik kaip asmeninę nuosavybę¹¹³.

Po Stalino mirties į valdžią atėjus Nikitai Chruščiovui kolektyviniuose soduose leista statyti nedidelius 4, o vėliau 25 kvadratinų metrų dydžio sodo namelius. Daugybei Sovietų Sąjungos šeimų tai tapo proga gauti ekonominę *dačios* versiją. Į industriniais metodais *chruščiovkėmis* užstatomus miestus keliantis vis daugiau agrarinėje aplinkoje augusių jaunuolių antrojo būsto poreikis tik didėjo. Į sodų masyvus žmonės traukė tiek galimybė savomis

¹⁰⁶ *Ibid.*, 75.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 134.

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ Tokio pavadinimo paroda pradėjo veikti tik 1959, o iki tol veikė atskiros statybų, žemės ūkio ir pramonės parodos, tad gali būti jog Estijos tyrėjai suklydo identifikuodami parodą.

¹¹⁰ Lankots Epp, Ojari Triin, *Leisure Spaces. Holidays and Architecture in 20th Century Estonia*, Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2020, p. 78–79.

¹¹¹ *Ibid.*, p. 86.

¹¹² Struyk Raymond J., Angelici Karen, „The Russian Dacha phenomenon“, *Housing Studies*, 11(2), 1996. p. 233–250.

¹¹³ Teisiškai sodo sklypeliai nepriklauso sodininkui, jis tik turėjo teisę sklypu naudotis.

rankomis užsiauginti maisto, tiek ir bene vienintelė proga pasijusti kuklaus vasarnamio šeimininku. Beje, tokia tipologija architektams nebuvo naujiena. Pačioje XX amžiaus pradžioje mažų, apie 25 kvadratinų metrų dydžio medinių vasarnamių statybas kaip bedarbystės ir būsto problemų sprendimą Europoje palaikė ne vienas architektas¹¹⁴.

Rusijoje *dačios* ir kolektyvinės sodininkystės reiškiniai palaipsniui susipynė tarpusavyje. Pokariu *dačia* vis stipriau imta sieti ne tik su politinio ar meno elito privilegija, laisvalaikio erdve, bet ir su gerokai pragmatiškesniais poreikiais – daržovių auginimu ir stogu virš galvos. Vis dar buvo juntamas ir romantizuotos aristokratiškos praeities alsavimas, bet jį po truputį ima slopinti proziška sovietmečio buitį. Tuo pat metu vyksta kitas procesas – leidus statyti sodo namelius ir blėstant pokario skurdui sodų rekreacinė funkcija vis ryškėja, o valdant Gorbačiovui dar ir išauga leistinių statybų soduose apimtys. Plečiant kolektyvinę sodininkystę tiek Rusijoje, tiek Estijoje *dačių* kooperatyvai kaip tipologija retėja, o jų vietą palaipsniui užima kolektyvinių sodų bendrijos.

Kasdienėje kalboje, bent jau Rusijoje, kolektyviniai sodai ir *dačia* taip pat tampa kone sinonimais. Kaip rašė Aleksandra Kasatkina¹¹⁵, pirmiausia *dačiomis* imti vadinti pertekliumi pasižymintys sodai ir sodo nameliai. Tą galima pastebėti ne tik Kasatkinos minimuose Leningrado miesto tarybos posėdžių protokoluose, bet ir teisiniame reguliavime. 1984 m. gruodžio 29 d. SSRS MT nutarime Nr. 1286¹¹⁶ rašoma apie pažeidimus kai kuriose sovietinėse respublikose, kuriose vietoje sodo namelio pasistatomi „*dačios* tipo“ pastatai. Šio nutarimo atgarsiai nuvilnijo visoje Sovietų Sąjungoje, imtasi statybų ribojimo, o retorika labai panašia forma imta kartoti spaudoje, pasmerkiant pažeidėjus ir raginant kovoti su negerovėmis. Kasatkinos teigimu, iki Sovietų Sąjungos griūties likus keliems metams rusiškame

¹¹⁴ „Yet the cottage ideology of architects - an expanding house, sun, air, in short, a home for all! - has nevertheless found a pretext to push its message in the most reactionary and barbaric ways: authors such as L. Migge, M. Wagner, Poelzig, Gropius, Häring, Mendelsohn, Scharoun, and Bebes keep on advancing designs for small wooden cottages (with luxury furniture!) for the unemployed, where a large family is supposed to be able to live in a floor area of 25 m2. To add insult to injury, these colonies are to be built by the unemployed themselves. They may call this proletarian self-help, but it is really nothing less than an invitation to suicide.“ Teige Karel, *The Minimum Dwelling*, Cambridge, MA: MIT Press, 2002, p. 215.

¹¹⁵ Kasatkina Alexandra, *Как садовый участок превратился в дачу. Конструируя советское*, 2010, pranešimo tezės.

¹¹⁶ 1984 m. gruodžio 29 d. SSRS MT nutarimas Nr. 1286 „Об упорядочении организации коллективного садоводства и огородничества“.

kontekste terminas *dačia* kasdienėje kalboje galutinai virsta kolektyvinio sodo sinonimu¹¹⁷. Tuo pat metu padvigubėjęs leidžiamas sodo namelio dydis tik sustiprina įspūdį, kad nuo šiol soduose dygsta ne kas kita, o poniškų apimčių vasarnamiai¹¹⁸.

Pažvelgus į *dačios* reiškinių raidą galima būtų teigti, kad sovietmetis yra tranzicijos periodas, kuomet *dačių* savo klasikine forma atsiradimas beveik sustoja, o jo vietoje gimsta gerokai masiškesnis kolektyvinės sodininkystės procesas. Procesas su laiku perėmęs net ir patį žodį *dačia*. Atkeliavusi kaip carinio laikotarpio aukštuomenės kasdienybės artefaktas *dačia* buvo inkorporuota į ankstyvojo sovietmečio gyvenimą, bet palaipsniui iš viešumos išstumtama kaip ideologiškai nederanti su egalitarinėmis santvarkos vertybėmis. Tuo tarpu vietoj elitui skirtų *dačių* imama plėtoti kolektyvinius sodus, kurie bent jau formaliai tarnavo liaudies poreikių tenkinimui. Ar tai reiškia, kad sovietinis elitas atsisakė privilegijų? Tikrai ne. Sodai su sodo nameliais nors ir kuklūs, bet iš dalies atliko vasarnamio vaidmenį, o platesnius užmojus buvo galima realizuoti gaunant teisę naudotis sanatorijomis, poilsiavietėmis ir kitais modernaus laisvalaikio atributais, kurie kartais buvo prieinami tik siauram ratui naudotojų. Tačiau *dačia* tapo dviprasmiu terminu, reiškiančiu tiek elito vasarnamį, tiek ir „darbininkišką“ sodo namelį.

1.4. Kolektyvinis sodas kaip laisvalaikio erdvė

Kolektyviniai sodai kaip laisvalaikio erdvė dažnai minimi asmeniniuose sodininkų pasakojimuose, bet pozicijos išsiskiria – dalis teigia į sodus veržęsi trokšdami dirbti žemę, o kiti tiesiog ieškojo erdvės pabėgti nuo miesto ir leisti laiką gamtoje. Tačiau rekreacijai gamtoje egzistavo daugiau alternatyvų – žvejyba, medžioklė, grybavimas, turistiniai žygiai arba kartais gaunami kelialapiai į poilsiavietes ar sanatorijas. Juk būtent sovietmečiu modernus laisvalaikis tapo institucionalizuotu ir plačiai praktikuojamu reiškiniu. Kaip ir fašistinėje Italijoje ar nacistinėje Vokietijoje, taip ir Sovietų Sąjungoje

¹¹⁷ Kasatkina Alexandra, *Как садовый участок превратился в дачу. Конструируя советское*, 2010, pranešimo tezės.

¹¹⁸ 45–50 kvadratinų metrų ploto vasarnamiai šiandien atrodo kaip gana kuklių apimčių statinys, bet reikia suprasti, kad iki tol sodo namelių maksimalus leidžiamas plotas buvo vos 25 kvadratiniai metrai.

laisvalaikis buvo „nacionalizuotas“ įtraukiant ar bent bandant įtraukti visuomenę į valstybei priimtinas socialines ir kultūrinės veiklas¹¹⁹.

Laisvalaikis ir kasdienybė tapo erdve, kurioje gali būti įtvirtinti nauji visuomenės įpročiai, pavyzdžiui, aktyviai formuojant požiūrį į buitį ar mėgėjišką saviraišką¹²⁰. Sovietinėse respublikose imami leisti žurnalai, skirti buities estetikai, hobiams ir turizmui, miestuose steigiami darbininkų klubai, kino teatrai ar kultūros rūmai. Poilsio organizavimas tampa politiškai svarbus, nes palikus procesą be griežtos kontrolės didėja darbininkų nepasitenkinimo savo padėtimi tikimybė¹²¹, o teigiami pasiekimai gali būti efektyviai panaudoti tiek šalies viduje, tiek užsienyje, kuriant pozityvų sąjungos įvaizdį¹²². Taigi laisvalaikis tampa ideologiškai ir socialiai jautria sfera, nors ideologinė svarba taip ir nevirsta ekonominiu prioritetu – sritimi, kuriai būtų skiriama pakankamai resursų¹²³.

Problematišką poilsio ir darbo santykių Sovietų Sąjungoje dar 1984 metais bandė nagrinėti William Moskoff. Išanalizavęs tuo metu amerikiečiams prieinamus statistinius duomenis ir spaudą jis priėjo prie išvados, kad sovietiniai technokratai turėjo balansuoti tarp siekio spartinti ekonomiką gerokai apkraunant turimą darbo jėgą (kurios trūko) ir bandymo atsižvelgti į visuomenės norą ilsėtis bei uždirbti daugiau¹²⁴. Sprendžiant valstybės ekonominių siekių ir visuomenės lūkesčių dilemą ne paskutinę vietą užėmė kolektyviniai sodai, kuriems Moskoff skiria nemažai dėmesio. Jis pastebi, kad

¹¹⁹ Siegelbaum Lewis H, „The Shaping of Soviet Workers' Leisure: Workers' Clubs and Palaces of Culture in the 1930s“, *International Labor and Working-Class History*, 1999, no. 56, p. 78–92.

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ Whetten Lawrence, „Leisure in the Soviet Union“, *Challenge*, 8:7, 1960, p. 24-28.

¹²² Pavyzdžiui, 1939 metais Maskvoje anglų kalba išleidžiama I. Korobov propagandinė brošiūra *How Soviet Workers Spend Their Leisure* anglakalbiamis skaitytojams, pakiliai pristatanti sovietinės valdžios rūpestį ir fantastiškus pasiekimus aprūpinant darbininkus laisvalaikio galimybėmis, sanatorijomis, kurortais ir kultūrine veikla.

Korobov, I. *How Soviet workers spend their leisure*, Foreign Languages Pub. House, Moscow, 1939.

¹²³ Moskoff William, *Labour and Leisure in the Soviet Union. The Conflict between Public and Private Decision-Making in a Planned Economy*, London: Palgrave Macmillan, 1984, p. 196.

¹²⁴ *Ibid.*, p. 197.

sodai tapo vienu iš populiariausių laisvalaikio užsiėmimų¹²⁵ tarp miestiečių (greta televizijos, skaitymo ir papildomo mokymosi)¹²⁶. Prie tokios sėkmės, jo manymu, prisidėjo poilsio infrastruktūros stygius¹²⁷ – rekreacinių kompleksų statybos kartais vėluoja, trūksta lėšų, o perpildyti kurortai tampa satyros leidinių taikiniu. Lietuvoje situacija buvo gana panaši. Sodininkų lyderiai spaudoje neslėpė, kad sodo namelių neišvengiamai reikia, nes „vasarviečių, kuriose visi galėtume ilsėtis kasmet ir ilgesnį laiką, dar negreit pakankamai turėsime.“¹²⁸ Tačiau greičiausiai rekreacinis aspektas buvo svarbus tik daliai sodininkų, bet kai kuriems ne mažiau aktualu buvo ir tai, kad kolektyvinis sodas gebėjo tapti ne tik laisvalaikio, bet ir papildomo apsirūpinimo, uždarbiavimo vieta¹²⁹.

Prie galimybės skirti laiko sodininkystei prisidėjo kintantis laisvalaikio kiekis, prieinamas dirbantiesiems. Vidutinė darbo savaitė 1955 metais Sovietų Sąjungoje sutrumpėjo nuo prieškarinių 58,5 valandų iki 47,8 valandų per savaitę, o dar po kelių metų sutrumpėjo iki 41,8 valandos. Bet ryškiausias

¹²⁵ Pasak W. Moskoff, kolektyviniai sodai tapo svarbia miestiečių gyvenamosios dalimi, nes miestų gyventojai turėjo mažesnes ekonomines galimybes papildomam apsirūpinimui, lyginant su kaimo gyventojais (p. 196). Įdomu tai, kad Maskvoje sodininkų procentas (8 %) tarp gyventojų buvo gerokai kuklesnis nei smulkesniuose (28–54 %) Rusijos miestuose (p. 86), bet tai dar nereiškia, kad didmiesčių gyventojai nemėgo sodininkauti. Mažas sodininkų procentas galėtų reikšti ir prastėsenos galimybes „gauti“ sodo sklypą. Moskoff taip pat pastebi, kad soduose daugiausia laiko leido vedusios, bet vaikų neturinčios poros (p. 90), daugiau sodininkavo ne fabriku darbininkai, bet inžinerinių, techninių mokslų atstovai (p. 92), o darbininkai labiau už pastaruosius mėgo „nieko neveikti“ arba imtis šaškių ir šachmatų. Tai, kad tarp technikų ir inžinierių sodininkų procentas buvo didesnis nei tarp darbininkų, taip pat nereiškia, jog šie mažiau mėgo sodininkavimą. Skirtumą galėjo lemti ne tik norai, bet ir objektyvios galimybės sodą turėti, tačiau šis aspektas Moskoff nėra vertinamas. Juo labiau, kad, pasak apklausų, pramonės ar kitų sunkesnių sričių darbininkai labiau troško ne namuose, o lauke praleisti daugiau savo laisvalaikio, nei jau leidžia (p. 111). Moskoff William, *Labour and Leisure in the Soviet Union. The Conflict between Public and Private Decision-Making in a Planned Economy*, London: Palgrave Macmillan, 1984.

¹²⁶ Moskoff manymu, augantis papildomai besimokančių dirbančiųjų kiekis reiškia, kad ši veikla visuomenės priimama kaip laisvalaikis. Su tokia išvada būtų galima ginčytis, nes nepakankamai įvertinamas karjeros ir aukštesnės kvalifikacijos siekis. *Ibid.*, p. 98 ir 101.

¹²⁷ *Ibid.*, p. 129.

¹²⁸ Juška A., „Darbas ir poilsis kolektyviniame sode“, *Mūsų sodai*, 1964, Nr. 3.

¹²⁹ Moskoff William, *Labour and Leisure in the Soviet Union. The Conflict between Public and Private Decision-Making in a Planned Economy*, London: Palgrave Macmillan, 1984. p. 82.

pokytis įvyksta 1967 metais, kuomet pereinama prie penkių darbo dienų savaitės, kas reiškė dvigubai ilgesnį savaitgalį¹³⁰. Kolektyvinės sodininkystės kūrimosi pradžia daugiau mažiau sutampa su darbo savaitės trumpinimo laikotarpiu, o perėjimas į penkių darbo dienų savaitę yra vos metais vėlesnis, nei 1966 metais prasidėjęs liberalesnis kolektyvinės sodininkystės reguliavimas. Pailgėjęs savaitgalis leido gyventojams planuoti išvykas visam savaitgaliui ne tik į gamtą ar kurortus, bet ir į kolektyvinius sodus. Būtent šiuo metu imama deklaruoti apie būtiną valstybės pagalbą sodininkams ir prasideda vis aktyvesnės sodo namelių statybos¹³¹.

Kolektyvinių sodų plėtojimas vyko koja kojon su valstybės vykdyta darbo ir poilsio balanso pertvarka, sodai buvo suvokiami ne tik kaip ūkininkavimo, bet ir kaip laisvalaikio organizavimo dalis. Kad oficialiai poilsio, jėgų atgavimo aspektas buvo panašios svarbos, kaip ir produktų užsiauginimas, patvirtina tiek sodininkų spauda, tiek tipiniai darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijos įstatai. Įstatai skelbė, kad: „Svarbiausias sodininkų bendrijos, kaip visuomeninės organizacijos, tikslas įkurti kolektyvinį sodą ir jį ugdyti, kad būtų išauginama papildomai vaisių, uogų, daržovių ir gėlių, taip pat sudarytos sąlygos geriau praleisti laisvalaikį, stiprinti darbininkų ir tarnautojų sveikatą, įpratinti dirbti paauglius“¹³².

Architektūros istorikas Mart Kalm rašydamas apie poilsiui skirtą architektūrą Estijoje teigia, kad atostogų erdvė – tai aplinka, kurioje turi jaustis saugus, bet kartu patirti jaudulį. Tai atsipalaidavimo vieta, kurioje žmonės ne tik bendrauja, bet ir gali pastumti ribas to, kas leistina, toleruotina¹³³. Nuošaliau nuo miesto centro atsidūrę sodai iš dalies suteikė galimybes pabėgti nuo daugybės akių, kurti individualesnę aplinką ar kompensuoti kaimo ilgesį. Tačiau tuo pat metu tai buvo ideologiškai svarbios poilsio infrastruktūros dalis, infrastruktūros, kurioje veikimo ribas bent jau teoriškai nustato valstybė. Tai buvo duali erdvė – nuolatinis darbas, kai „visą dieną nuo lysvės galvos nepakeli“, ir poilsis, kuomet pramogaujama gamtoje. Vieniems sodas buvo tik ekonominė būtinybė, siekiant praplėsti šeimos racioną, o kiti sode kūrėsi visų pirma kaip vasarnamyje. Todėl kolektyvinius sodus apibūdinti kaip vienalytį reiškinį yra sunkiai įmanoma. Jame dera ūkinė veikla ir poilsis,

¹³⁰ *Ibid.*, p. 19

¹³¹ Apie tai plačiau rašoma antrame skyriuje.

¹³² „Tipiniai darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijos įstatai“, *Mūsų sodai*, 1979, Nr. 9.

¹³³ Lankots Epp, Ojari Triin, *Leisure Spaces. Holidays and Architecture in 20th Century Estonia*, Tallinn: Eesti Arhitektuurimuseum, 2020, p. 19

„privačiasavininkiškos“ nuotaikos ir kolektyvinė tvarka, kaimo ilgesys ir modernėjančios visuomenės laisvalaikis po darbo mieste.

1.5. Kolektyvinių sodų ištakų daugialypiškumas

Išnagrinėjus kolektyvinių sodų atsiradimo ištakas pastebima, kad kolektyvinė sodininkystė atsirado kaip reiškinys, veikiamas tiek vidinių sovietinės santvarkos realijų, tiek ir globalių veiksnių. Nuo pat XVIII amžiaus Europoje vykę mėgėjiškos sodininkystės procesai būdingi daugeliui šalių, tad kolektyvinius sodus galima būtų vadinti tik viena iš daugybės mėgėjiškos sodininkystės formų, kuri su kaimyniniais procesais turi nemažai paralelių:

- Mėgėjų sodų kūrimas siejamas su socialinių įtampų mažinimu.
- Mėgėjų sodų kūrimas lydi migraciją iš kaimo į miestą; spartėjanti urbanizacija.
- Mėgėjų sodai siūlomi kaip atsakas pramonės plėtrai ir taršai.
- Mėgėjų sodų kūrimasis paspartėja stygiaus, karo ar socialinių lūžių metu.
- Mėgėjų sodai traktuojami kaip priemonė darbininkų rekreacijai ir dažnai gimsta kaip kairiųjų judėjimų palydovai.

Tačiau tuo pat metu sovietmečio kolektyvinė sodininkystė išsiskiria savo specifika. Visų pirma niekur kitur mėgėjiškos sodininkystės plėtojimo procesas nebuvo toks masiškas ir taikomas visuotinai kaip Sovietų Sąjungoje. Šis procesas buvo dalimi miestų patiriamos urbanistinės transformacijos vystant masinės statybos rajonus. Kaip ir blokinių daugiabučių atveju – panašios technologijos pastatai buvo statomi visame pasaulyje, bet Sovietų Sąjunga išsiskyrė tuo kaip masiškai ir kaip ilgai šis procesas buvo vykdomas. Antra, sovietmečio kolektyviniai sodai susiformavo ir jų skaičius ėmė augti tik po karo, kai tuo tarpu daugybėje Europos šalių praėjus pokario negandoms sodininkavimo poreikis ir populiarumas visuomenėje sumažėjo. Poreikis spręsti socialines įtampas ir gyventojų aprūpinimo klausimus išliko visą sovietinį periodą, tad galima būtų sakyti, kad sistema gyveno nuolatinės krizės sąlygomis.

Žvelgiant į kolektyvinių sodų temą iš socialistinio miesto kūrimo perspektyvos išryškėja įtampa tarp skirtingų laikysenų sprendžiant miesto ir gamtos, darbuotojo ir jo laiko derinimo klausimus. Miesto utopijose ir miesto sodo koncepcijoje sodai ir sodininkystė naudojama kaip vienas iš kertinių pilnaverčio gyvenimo mieste elementų, nauda miestui ir jo gyventojams.

Tačiau šioms nuosaikesnėms egalitarinio miesto kūrimo idėjoms oponuoja marksistinė linija, kurios apologetai atmeta mėgėjišką sodininkystę kaip netinkamą veiklos formą. Žvelgdami į miestą iš klasių kovos perspektyvos sodus jie mato kaip buržuazinės praeities relikтус, trukdančius, o ne padedančius įtvirtinti visuotinį komunizmą.

Kitas ideologinį krūvį turintis socialistinio miesto formavimo aspektas – tai siekis reformuoti gyvenamąją ląstelę, būsto erdvės sumažinimas ir dalies funkcijų perkėlimas už namų ribų. Socialistinio miesto kūrėjai suvokė ir ne kartą minėjo, jog siekiant optimizuoti būsto dydį neišvengiamai reikia ieškoti kompensacinių mechanizmų, kaip gyventojas gali palaikyti ryšį su gamta ir turėti rekreacijos galimybes. Galimybė išvykti už miesto, nedidelių žemės sklypelių ir miniatiūrinių „vilų“ skyrimas minimas kaip viena iš galimybių, kurias nors ir netiesiogiai įgyvendino kolektyvinės sodininkystės kūrimasis.

Vasarnamių (*dačių*) tema taip pat svarbi kolektyvinės sodininkystės kultūriniam kontekstui suvokti. Greičiausiai neatsitiktinai kolektyvinių sodų skatinimas sutapo su *dačių* kooperatyvų kaip toleruotinos organizavimosi formos nykimu. Pragmatiniai tikslai lėmė tai, kad senosios *dačios* po karo ir toliau buvo naudojamos, tačiau kaip privilegija buvo kuriamos ir naujos. Bet ėmus su šiuo reiškiniu kovoti kolektyviniai sodai tarsi perėmė dalį su *dačių* kultūra susijusių įpročių ir palaipsniui tapo kuklesniu jų pakaitalu. Tačiau kartu su *dačios* terminu į sodus persikelia ir ideologinės įtampos – ar sodas su sodo nameliu yra skatintinas modernios sovietinės visuomenės ženklas, ar „buržuazinės praeities“ reliktas, su kuriuo reiktų kovoti. Vartosenoje netgi atsirado terminas *dačios kapitalizmas* – šeštajame dešimtmetyje jis imtas taikyti kritikuojant privilegijuotą elitą ar tuos, kas „pažeidė ankstyvojo bolševizmo egalitarines vertybes siekdamas turto, vasarnamio (*dačios*) ar kitokios prabangos“¹³⁴.

Ideologinės įtampos egzistavo ne tik vertinant statybas ir gerbūvį kolektyviniame sode, bet ir sodininkystės misiją apskritai. Oficialiai akcentuota, kad kolektyviniai sodai yra modernaus, sovietinio laisvalaikio dalis ir instrumentas formuojant naują pažangesnę visuomenę. Trumpinama savaitės darbo laiko trukmė, o likęs laisvas laikas pajungiamas naujiesiems ritualams atlikti, tarp jų ir sodininkauti kolektyviniame sode. Tuo tarpu praktikoje sodai daugybei sodininkų tapo prarasto kaimo muliažu, praeities

¹³⁴ Kozlov Vladimir A., Fitzpatrick Sheila, Mironenko Sergei V., *Sedition: Everyday Resistance in the Soviet Union under Khrushchev and Brezhnev*, Yale University Press, 2011, p. 338.

agrarinių tradicijų tęsinio arba privilegija, įtvirtinančia asmens statusą sovietmečio visuomenėje.

Taigi kolektyvinių sodų reiškinys nuo pat savo susiformavimo ištakų yra kupinas eilės neišvengiamų vidinių prieštaravimų. Kolektyviniuose soduose greta vienas kito susipina naujos visuomenės statybos ir praeities tradicijos, socialistinio miesto utopizmas ir kasdienės buities klausimų sprendimas, globalios mėgėjiškos sodininkystės kūrimosi tendencijos ir lokalūs sovietinio pasaulio klausimai. Kolektyvinis sodas vienu metu gali būti ir kovos su *dačiomis* priemone ir tuo pat metu galimybe jas toliau statyti, nors ir kuklesniu mastu. Jis tuo pat metu sprendžia ir kuria problemas.

2. KOLEKTYVINIŲ SODŲ KŪRIMAS(IS) SOVIETŲ LIETUVOJE

Kolektyvinių sodų atsiradimas Lietuvoje buvo masinio, visą Sovietų Sąjungą apėmusio proceso dalis. Totalitarinio režimo sąlygomis šio proceso valdymas pasireiškė per kolektyvinės sodininkystės centralizuotą organizavimą, leidimus veikti, reglamentavimą ir sankcijas. Taigi vienas iš būdų suvokti sodininkystės raidą Lietuvoje – tai reglamentų ir vietos bei centrinės valdžios priimamų sprendimų analizė. Iš pradžių gali pasirodyti, kad sausi institucijų nutarimai ar įsakymai nėra iškalbingi, bet jų visuma padeda pamatyti tam tikrus dėsningumus. Pasielkus SSRS ir LSSR Ministrų Tarybos nutarimus, sodininkų organizacijų dokumentus, spaudą bei kai kurių sodininkų prisiminimus galima išvelgti, kokie instituciniai ar asmeniniai siekiai galėjo slėptis už priimamų sprendimų.

Skyriuje siekiama chronologiškai išdėstyti bendrą kolektyvinių sodų kūrimosi Lietuvoje eigą ir reglamentavimą, tačiau neišvengiamai pagrindinis dėmesys nuolat krypta į du kertinius aspektus: kolektyviniai sodai kaip ūkinės veiklos erdvė ir sodai kaip privilegija. Ūkinė veikla, tai, visų pirma, papildomas apsirūpinimas maistu, daržininkavimas, sodininkavimas, derliaus pardavimas ar pridavimas į supirkimo punktus, gėlių auginimas, bitininkystė ir t. t. O kolektyvinis sodas kaip privilegija – tai sodo, kaip statuso simbolio, naudojimas, sodo sklypelio traktavimas kaip beveik privačios nuosavybės, modernaus laisvalaikio erdvės ir galimybės statyti vasarnamį. Tai du ryškūs, nors ne vieninteliai, aspektai, iliustruojantys dėl kolektyvinių sodų tiek sodininkams, tiek valdžiai atsiveriančias galimybes realizuoti savo tikslus.

Nagrinėjant kintantį kolektyvinės sodininkystės reglamentavimą ir realias soduose vykusias praktikas pastebimi skirtumai tarp sistemos ir jos siekių ir pačių sodininkų asmeninių aspiracijų ar veikimo. Tam tikrose situacijose skaidymas į du ryškius polius atrodo pateisinamas ir įnešantis aiškumo, kaip veikė sovietinė santvarka ir kaip joje veikė žmonės. Ypač tai jaučiasi lyginant oficialią retoriką apie sodų tikslus ir užfiksuotus pažeidimus su nutarimuose ir spaudoje pasigirstančia kritika. Tačiau ėmus detaliau nagrinėti sodininkų organizacijas neišvengiamai tenka pripažinti, jog situacija buvo gerokai kompleksiškesnė – SSRS lygmeniu siekiai nebūtinai sutampa su LSSR institucijų veikimu, organizacijos, kurioms Lietuvoje pavesta organizuoti kolektyvinę sodininkystę, gali turėti dar kitokius interesus, o jose veikti įvairiausi dalyviai, kurių pozicijos konkuruoja tarpusavyje. Arba, kaip teigia

agentūros teorija¹³⁵, dėl skirtingų tikslų ir dėl informacijos asimetrijos dalyvių (patrono ir agento) veikimas ir keliama prioritetai nesutampa ir dažniausiai yra optimizuojami siekiant asmeninės naudos. Tokius nesutapimus taip pat bus siekiama pastebėti nagrinėjant chronologinę kolektyvinės sodininkystės raidą Lietuvoje.

Chronologinė raida tolesniuose poskyriuose skaidoma į sąlyginius etapus. Sąlyginius, nes iki tam tikrų sprendimų priėmimo buvo einama palaipsniui, ne visi jie prasidėjo arba baigėsi konkretaus dokumento pasirašymu ar organizacijos įkūrimu. Kai įmanoma, atspirties tašku buvo stengiamasi rinktis konkretų įvykį, simboliškai žymintį situacijos pasikeitimą, tačiau nepamirštant, jog kartais sprendimai galėjo būti priimti arba pokytis galėjo įvykti anksčiau, nei tai atspindėjo formaliose procedūrose.

Dėl skirtingo raidos pobūdžio šio skyriaus poskyrius būtų galima apjungti į dvi kertines grupes: kolektyvinės sodininkystės kūrimasis (poreikio susiformavimas, organizacijų kūrimasis ir įsitvirtinimas) ir tolesnė reiškinių raida (balansavimas tarp skatinimo ir draudimų). Pirmoji įvykių grupė žymi administracinės struktūros, atsakingos už kolektyvinės sodininkystės vystymąsi, gimimą, tuo tarpu antrojoje skyriaus pusėje didesnis dėmesys skiriamas jau susiformavusio kolektyvinės sodininkystės reiškinių reglamentavimui ir požiūrio į šį reiškinį dinamikai.

¹³⁵ Jensen Michael C., Meckling William H, "Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure", *Journal of Financial Economics*, 1976, 3 (4): p. 305–360.

2.1. Pragmatiškas pokaris (1944–1953 m.)

Miesto sodai ir daržai Lietuvoje buvo kuriami jau per pirmąją sovietų okupaciją –1940 raginama „apželdinti Vilniaus kalvas“¹³⁶, o 1941 m. buvo nacionalizuojami mieste esantys sodai, dvarai. Nacionalizuoti žemės plotai priskiriami įmonėms kaip pagalbinių ūkių arba kaip sodai ir daržai skirti greta įsikūrusiems gyventojams¹³⁷. Nors pagalbinių ūkių ar miesto daržai nėra tapatūs kolektyvinei sodininkystei, bet tai rodo, kad aprūpinimo maistu problema ir anksčiau buvo sprendžiama deleguojant atsakomybę patiems gyventojams. 1944 m. sovietų Lietuvoje daržininkavimas miestuose toliau skatintas kaip būdas aprūpinti (tarsi siūlant meškerę, o ne žuvį) gyventojus maisto produktais, kurių po karo itin trūko. Daržų kūrimą miestuose netgi bandyta paversti masiniu. Pavyzdžiui, 1946 m. Klaipėdai skirtame laikraštyje „Raudonasis švyturys“ rašyta, kad „visos įmonės, organizacijos ir atskiri asmenys turi tuojau pradėti rūpintis individualių bei kolektyvinių daržų reikalu“. Straipsnyje teigiama, kad „kiekvienai šeimai numatoma skirti po 30 arų daržo“ ir čia pat užsimenama esą dar pernai Kaune ir Šiauliuose „visos šaligatvių vejose, pagrioviai ir patvoriai“ buvo paversti daržais¹³⁸.

Be apsirūpinimo maistu tuo metu ne mažiau svarbus buvo ir miestų atstatymo ir karo padarinių likvidavimo klausimas. 1945–1947 m. Vilniuje buvo įkurtas Apželdinimo trestas, atstatyta apie 1 400 m² šiltadaržių bei oranžerijų ir pradėti miesto apželdinimo darbai: „Siekiant išplėsti žalumynų plotą mieste, ypač jo centre, nauji skverai buvo įrengti daugelio griuvėsių ir dykviečių vietoj. Taip 1947–1950 m. atsirado skverai Komjaunimo, Arklių, Gorkio, Lvovo, Mickevičiaus, Užupio ir kitose gatvėse.“¹³⁹ Nors miesto apželdinimo klausimas neatrodo tiesiogiai susijęs su kolektyvinę sodininkystę, bet iš ties iš sodininkų buvo tikimasi dalyvavimo miesto tvarkymo, puošimo procesuose. Ypač tai buvo juntama šeštojo dešimtmečio metu kai kolektyvinę sodininkystę kuruojančios organizacijos dar tik kūrėsi. Drauge tikimasi ir įsitraukimo į tiriamąjį, gamtos apsaugos darbą ir neapsiribojimo tik savo sodo reikalais.

¹³⁶ Karnėnas Edvardas, „Apželdinkime Vilniaus kalvas“, *Vilniaus balsas*, 1940 m. kovo 29 d., Nr. 72(125), p. 4.

¹³⁷ „Racionaliai eksploatuos nacionalizuotų namų sodus ir daržus“, *Vilniaus balsas*, 1941 m. kovo 13 d., Nr. 60(421), p. 5.

¹³⁸ Jakas A., „Paspirtinti daržų apsodinimą“, *Raudonasis švyturys*, 1946 m. vasario 23 d., Nr. 14(16), p. 2.

¹³⁹ *Vilniaus miesto istorija nuo Spalio revoliucijos iki dabartinių dienų*, sud. Žiugžda Juozas, Vilnius: Mintis, 1972, p. 205.

Pasak vilniečių atsiminimų, gyvenimo sąlygos tuo metu buvo labai prastos, todėl daliai miesto institucijų neišvengiamai reikėjo turėti nedidelius savus ūkius, o pavieniai gyventojai, radę niekam nerūpintą žemės plotą, jame įsiveisdavo nemažus daržus¹⁴⁰. Būtinybė prasimanyti papildomų maisto produktų ir šalinti karo padarinius buvo aktuali ne tik Lietuvoje, bet visoje Sovietų Sąjungoje, ypač po 1946–1948 m. bado, nusinešusio bent milijono gyventojų gyvybes. Tai nebuvo pirmas badas Sovietų Sąjungoje, tačiau ankstesni badmečiai buvo susiję su represijomis prieš tam tikras visuomenės grupes, kolektyvizacija, kova su privačia nuosavybe ir priešiškais elementais¹⁴¹. Tuo tarpu 1946 metais prasidėjęs badas apėmė daugelį regionų ir nors ir skirtingais laipsniais, bet palietė visą sovietinę visuomenę. Problemos ir nepasitenkinimas buvo juntamas ne tik kaime, bet didžiuosiuose miestuose net ir tarp sovietizuotų visuomenės sluoksnių¹⁴².

Reaguodamas į nepasitenkinimą ir aprūpinimo problemas, Stalinas imasi „Didžiosios gamtos transformacijos“ – ambicingo plano visos Sovietų Sąjungos mastu statyti užtvankas, hidroelektrines, kanalus ir melioracijos sistemas, siekiant išvengti sausrų ir pakelti žemės ūkio produktyvumą. Sumanymo sėkmė buvo kukli, ypač lyginant su jam įgyvendinti mestais dideliais resursais, bet valdžios veiksmai demonstravo tikėjimą, kad Sovietų Sąjungoje reikalinga žemės ūkio revoliucija¹⁴³. Revoliucijai pasitelktos ne tik grandiozinės statybos, bet ir imtas skatinti mėgėjų gamtinių eksperimentavimas, steigiami klubai, rūpinamasi Mičiurino idėjų sklaida¹⁴⁴.

Netrukus po „Didžiosios gamtos transformacijos“ paskelbimo iš Maskvos atkeliavo nurodymai imtis aktyvaus mėgėjiškos sodininkystės ir daržininkystės vystymo. 1949 m. SSRS MT priėmė nutarimą¹⁴⁵ dėl individualių ir kolektyvinių daržų bei sodų, skirtų darbininkams ir tarnautojams, kuriame respublikų Ministrų Taryboms nurodoma skirti laisvus žemės plotus daržininkavimui ir sodininkavimui. Šį nutarimą galima būtų

¹⁴⁰ Būgienė Lina, „Tarp kaimo ir miesto: tapatybės konstravimas autobiografiniuose pokario vilniečių pasakojimuose“, *Tautosakos darbai* 56, 2018, p. 199–217.

¹⁴¹ Ganson Nicholas, *The Soviet Famine of 1946–47 in Global and Historical Perspective*, Boston: Palgrave Macmillan, 2009, p. XIV.

¹⁴² *Ibid.* p. 63.

¹⁴³ *Ibid.* p. 111; 133.

¹⁴⁴ Olšáková Doubravka, *In the Name of the Great Work: Stalin's Plan for the Transformation of Nature and its Impact in Eastern Europe*, Berghahn Books, 2016, p. 73.

¹⁴⁵ SSRS Ministrų Tarybos 1949 m. vasario 24 d. nutarimas Nr. 807 „О коллективном и индивидуальном огородничестве и садоводстве рабочих и служащих“.

laikyti masinio kolektyvinės sodininkystės plėtojimo pradžia Sovietų Sąjungoje. Nutarime nustatomas ribotas ir ilgas metus nesikeitęs sodo sklypų didžiausias dydis (iki 6 arų mieste ir iki 12 arų už miesto ribų), raginama prekiauti viešojo transporto, traukinių bilietais, kad gyventojai nuvyktų į daržus bei sodus, ir užtikrinti galimybes apsirūpinti sėklomis bei daigais.

Šiame nutarime taip pat minima, kad pratęsiamas 1947 m. dekretas dėl laistyti skirto vandens individualiems ir kolektyviniams daržams (rus. коллективных и индивидуальных огородов) ir atšaukiamas 1943 metų nutarimas dėl gyventojų apmokestinimo, susijusio su šiais daržais. Taigi 1949 m. nutarimas pratęsė ankstesnius procesus¹⁴⁶, bet greičiausiai buvo pirmasis toks, kuriame sovietinėms respublikoms taip konkrečiai nurodoma imtis sodų ir daržų kūrimo ir kuriame akcentuojami ne tik kolektyviniai daržai, bet ir kolektyviniai sodai. Lietuvoje tais pačiais 1949 metais¹⁴⁷ pradėti steigti „mėgėjų sodai“¹⁴⁸ (Juliaus Janonio popieriaus fabriko darbininkų Kaune, greta dabartinės Baršausko g., imtas tvarkyti 6 ha plotas¹⁴⁹). Apie šį atvejį aiškios informacijos išlikę labai mažai – žinoma, kad vienas pirmųjų, galbūt ir pirmasis, pirmininkas, minimas draugijos ataskaitose, įvardijamas kaip pilietis Berachožas, o patys sodininkai buvo įsikūrę greta Keturių komunarų sodo-parko, kurį patys prižiūrėjo¹⁵⁰.

Iš nutarimų matoma, kad kolektyvinės sodininkystės reguliavimas ir raginimai ją plėtoti keliavo iš Maskvos, tai buvo ne savaiminis ar vietos mastu vykstantis procesas, o visos Sąjungos vykdyta oficiali politika. Tačiau tiek 1949, tiek vėlesni nutarimai nebuvo skirti tik kolektyviniams sodams, juose dažniausiai kalbama apie sodininkystės ir daržininkystės plėtojamą apskritai, apie poreikį didinti žemės ūkio produkcijos apimtį, tačiau šiame kontekste, kaip viena iš temų, išskiriami kolektyviniai sodai, daržai ir priesodybiniai sklypai. Į sodus, daržus ir priesodybinius sklypus buvo žiūrima kaip į to paties

¹⁴⁶ XX a. trečiame dešimtmetyje Sovietų Sąjungoje jau buvo paskelbta nutarimų, reglamentuojančių ir vasarnamių (*dačijų*) statybas.

¹⁴⁷ Retkarčiais paminimos ir kitokios datos, pavyzdžiui 1950 m. Žr. Dulkė Stasys, „Sodas. Nr. 1“, *Mūsų sodai*, 1971, Nr. 9.

¹⁴⁸ Marcinkas Feliksas, *Mėgėjiškai sodininkystei Lietuvoje – 50 metų*, Vilnius: Tautodailė, 2009, p. 37.

¹⁴⁹ Skiriasi informacija apie Kaune atsiradusio sodo dydį (vienur minimi 6, kitur 3 ha). Šiuo metu sklypų apimamas plotas sudaro 3 ha, bet minint 6 ha greičiausiai turima galvoje teritorija kartu su greta likusiais Kauno tvirtovės gynybinių elementų fragmentais.

¹⁵⁰ Lietuvos valstybės naujasis archyvas (toliau LVNA), f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 17, p. 44.

proceso elementus – pavyzdžiui, 1950 m. SSRS MT nutarimu Nr. 1172 pratęstas dalies 1949 m. nutarimų galiojimas, taip pat leista skirti sodus ir (ar) daržus ir tiems gyventojams, kurie tokius jau turi, bet neleidžiant viršyti 6 ir 12 arų ploto ribų (mieste ir užmiestyje), 1953 m. SSRS MT nutarimu Nr. 979 buvo patikslinti kai kurie reikalavimai ir nurodyta, kad kolektyvinį sodą turintieji negali gauti sklypo daržininkystei ir t. t.

2.2. Mičiurininkai Lietuvoje (1953–1959 m.)

1953 m. įsteigiama Vilniaus miesto I. Mičiurino vardo sodininkystės draugija. Tai pirmoji oficiali organizacija, į kurios interesų lauką tiesiogiai pateko kolektyvinių sodų kūrimasis. I. Mičiurino vardo draugija galėtų būti laikoma visos Lietuvos sodininkystės draugijos ištakomis, bet vėliau sovietmečio spaudoje šio pavadinimo buvo vengiama – „Mičiurininkų“ vardas nuo septintojo dešimtmečio pradžios nutylimas¹⁵¹, o kaip pirmoji sodininkų organizacija dažnai įvardijama 1959 m. įsteigta Lietuvos sodininkystės draugija.¹⁵² Net jei ir paminiama, tai dažniausiai Vilniaus I. Mičiurino draugija tiesiog įvardijama kaip „Vilniaus sodininkystės draugija“, nenurodant viso jos pavadinimo arba apsiribojant fraze, kad apie 1952–1953 metus veiklą pradėjo „Vilniaus sodininkai“¹⁵³. Kaip pirmasis kolektyvinis sodas, įkurtas Vilniuje, dažniausiai minimas 1953 m. įkurtas universiteto sodas „priemiestyje, tarp Baltupio ir Jeruzalės“¹⁵⁴.

Greičiausiai „Mičiurininkų“ temos vengta dėl pakitusio politinio fono – Stalino valdymo metais selekcininkas Ivanas Mičiurinas buvo dažnai linksniuojamas pseudomokslininko Trofimo Lysenkos, kuris tuo metu laikytas autoritetu, save vadinęs Mičiurino pasekėju. Lysenkos vizijos rezonavo su Stalino planais transformuoti gamtą, ją įdarbinti komunizmo statyboms, tad mokslo bendruomenė neišvengė politinio spaudimo – pavyzdžiui, genetika buvo neigiama kaip vakarų pseudomokslas, o Lysenkos mokymai apie gamtą priimami kaip oficiali doktrina. Iškraipytos Mičiurino idėjos buvo aktyviai naudojamos propagandos tikslais, apie jį kuriami filmai,

¹⁵¹ Juška A., „Pirmieji kolektyviniai sodai“, *Mūsų sodai*, 1971, Nr. 12.

¹⁵² Lietuvos sodininkystės draugijos centro valdybos pirmininko J. Kriaučiūno 1962 m. ataskaitinis pranešimas, LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 16, p. 40.

¹⁵³ Juška A., „Vilnių juosia sodai“, *Mūsų sodai*, 1978, Nr. 12, p. 19–20.

¹⁵⁴ Štembokas D., „Vilniečių kolektyvinis sodas“, *Mūsų sodai*, 1959, Nr. 3, p. 11.

rengiami minėjimai¹⁵⁵. Pavyzdžiui, 1955 m. Mičiurino gimimo šimtosioms metinėms ruošėsi ir Lietuvos sodininkai, išlikusiuose draugijos protokoluose tarp svarstomų temų kartais išnyra pasiruošimo metinėms minėti klausimai, planuojami šventiniai renginiai ir leidiniai¹⁵⁶. Bet po Stalino mirties Lysenkos įtaka ėmė palaipsniui blėsti, o „marksistinės biologijos“ sumanymai galutinai atmesti mokslo bendruomenės. Tai neįvyko iš karto, bet Vilniaus miesto Mičiurino vardo sodininkystės draugija ėmė formuotis kaip tik tuo metu, kai vardas dar plačiai naudotas¹⁵⁷, bet jau ėmė stiprėti kritiškas požiūris į Lysenkos interpretacijas apie gamtą ir Mičiurino atradimus.

Kokia buvo Vilniaus miesto Mičiurino vardo sodininkystės draugijos kūrimosi pradžia? Išlikęs Lietuvos sodininkystės draugijos fondas apima ir Vilniaus „Mičiurininkų“ draugijos dokumentus¹⁵⁸, bet kai kurios bylos gana nenuoseklios, informacija fragmentiška. Ankstyviausi fonde saugomi dokumentai daugiausia yra iš 1953 metų, pirminių organizacijų (sodininkų ratelių) steigimo įvairiose Vilniaus įstaigose protokolai. Vienas pirmųjų yra 1953 metų kovo 20 dienos protokolas¹⁵⁹ iš susirinkimo, kurio metu Vilniaus valstybinio universiteto daržininkų sekcija svarsto sodininkų draugijos steigimo klausimą. Susirinkimo metu nutarta: išrinkti sodininkų draugijos tarybą, kreiptis į Vilniaus miesto Vykdomąjį komitetą dėl žemės „Jeruzolimkoje“ išskyrimo ir pasiūlyti norintiems gauti žemę sodams „padavinėti pareiškimus“¹⁶⁰. Draugijos tarybos pirmininku išrinktas Jonas Radvinauskas, iki tol buvęs daržininkų sekcijos pirmininku. 1955 metais Radvinauskas viename iš raštų rašys, kad universiteto „draugijos tikslas buvo panaudoti tą pačią žemę kur sodinama bulvės sodams“¹⁶¹. Tiek iš 1949 m. Maskvos nutarimų, tiek ir iš Lietuvos sodininkų veiklos dokumentų panašu, kad kolektyvinė sodininkystė pradėjo kurtis išaugdama iš pokario apsirūpinimo problemas sprendusios kolektyvinės daržininkystės.

¹⁵⁵ Lambert William de Jong, *The Cold War Politics of Genetic Research*, New York: Springer, 2012, p. 92.

¹⁵⁶ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 4.

¹⁵⁷ Septintame ir aštuntame dešimtmetyje Mičiurino vardas buvo sutinkamas vis rečiau, bet kai kurios organizacijos jį išlaikė. Pavyzdžiui 1973 m. Jurbarko rajone veikė Mičiurino vaismedžių medelynas. LCVA, f. R-757, ap. Nr. 1, b. Nr. 13, p. 11.

¹⁵⁸ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 1-5.

¹⁵⁹ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 4, p. 1

¹⁶⁰ *Ibid.*

¹⁶¹ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 6, p. 145.

1953 metais skirtingose organizacijose vykstantis pirmųjų sodininkų ratelių oficialus steigimas vyko beveik tuo pat metu – ruošiantis miesto draugijos atsiradimui. Pavyzdžiui, balandžio 1 dieną įvyko Pedagoginio instituto sodininkų susirinkimas, čia pat išrenkami delegatai į būsimą sodininkų konferenciją, o lygiai po savaitės įvyko Mičiūрино vardo Vilniaus miesto sodininkų draugijos pirmoji konferencija, išrenkama vadovybė, revizijos komisija¹⁶². Konferencijos metu sodininkų draugijos pirmininku išrenkamas Kazlauskas, protokole teigiama, kad balsavime dalyvavo 22 delegatai, atstovaujantys 403 Vilniaus sodininkus iš penkių skirtingų organizacijų. Šioje kompanijoje vienos grupės sodininkų „svoris“ buvo gerokai didesnis – net 9 iš 22 delegatų atstovavo Vilniaus valstybinį universitetą, kuris esą tuo metu turėjo 240 sodininkų (daugiau nei pusė Vilniaus sodininkų).

Konferencijos dalyviai nutarė kreiptis į Vilniaus miesto vykdomąjį komitetą, kad patvirtintų draugijos įstatus, o juridinio asmens teises „Mičiūrininkų“ organizacija įgijo 1953 metų gegužės 13 dieną, kai Vilniaus miesto Darbo žmonių deputatų tarybos vykdomasis komitetas anksčiau minėtus įstatus patvirtino¹⁶³. Tačiau svarbiausias buvo ne pats įstatų atsiradimo faktas, o jų turinys, kuris deklaravo tuos pačius siekius ir atsakomybes, kaip ir gerokai vėliau susikūrusios visos Lietuvos sodininkystės draugijos įstatai: „Skleisti sodininkystės, daržininkystės, gėlininkystės ir bitininkystės žinias dirbančiųjų tarpe“¹⁶⁴, organizuoti sodininkystės populiarinimą, padėti nariams įsigyti sodinukų, vykdyti bandymus (mokslinį tyrimo darbą), dalyvauti miesto aikščių, skverų ir bulvarų apželdinime, priesodybinės sodininkystės diegime ir t. t. Kitaip tariant Mičiūrina draugija kaip savo veikimo lauką mato ne tik mėgėjišką sodininkystę, bet ir miesto apželdinimą, tiriamąją ir gamtos apsaugos veiklą. Draugijos nariais galėjo tapti ne tik visi piliečiai, vyresni nei 16 metų, bet ir įvairios įstaigos ir organizacijos¹⁶⁵.

Viena iš draugijai suteiktų teisių buvo teisė „steigti visuomeninius ir kolektyvinius sodus bei medelynus, atidaryti savo krautuves“¹⁶⁶. Jau 1953

¹⁶² LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 4.

¹⁶³ Vilniaus miesto Mičiūrina vardo sodininkystės draugijos įstatai. Patvirtinti Vilniaus miesto Darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto 1953-05-13 (Nr. 311). LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 1.

¹⁶⁴ *Ibid.*, p. 4.

¹⁶⁵ *Ibid.*, p. 7.

¹⁶⁶ *Ibid.*, p. 6.

metų įstatuose draugijos ratelių veikla skirstoma į pagrindines keturias interesų sritis: sodininkystę, daržininkystę, gėlininkystę ir bitininkystę¹⁶⁷ – toks veiklos sričių skaidymas įsitvirtino ir išliko iki pat vėlyvojo sovietmečio visiškai nepakitęs. Tačiau 1953 metais tai nebuvo nauji prioritetai, nes dar 1941 metais spaudoje rašant apie Žvėrynę veikiančią Vilniaus valstybinę sodininkystės mokyklą buvo teigiama, kad ji ruošia: „daržininkus, sodininkus, bitininkus, gėlių augintojus ir kit. specialistus“¹⁶⁸. Jau tuomet apie šias keturias sritis buvo kalbama kaip apie kertines kuriose svarbu ruošti specialistus, nors tuo metu labiausiai akcentuota daržininkystė¹⁶⁹.

Taigi 1953 metų pradžia galėtų būti laikoma¹⁷⁰ organizuoto kolektyvinės sodininkystės kūrimosi pradžia Lietuvoje (nepamirštant, kad Kaune pirmieji pavieniai bandymai vyko nuo 1949 metų), bet akivaizdu, kad šiems organizaciniam procesams buvo ruošiamasi jau anksčiau. Pavyzdžiui, fonde yra išlikę draugijos narių sąrašai, kuriuose prie narių pavardžių nurodytos įstojimo datos. Nors sąrašo pirmosios pozicijos pradedamos skaičiuoti nuo 1953 metų, bet nuo 90 eilutės išvardytų „Miškų technikum“ atstovų pavardės yra vienintelės, prie kurių beveik visur nurodyti ankstesni, 1952 metai. Kad draugijos veiklos užuomazgos prasidėjo ir pirmieji dalyviai įsitraukė 1952 metais patvirtina išlikęs „Vilniaus miesto Mičiurino vardo sodininkystės-daržininkystės Draugijos Vilniaus Miškų technikum ratelio steigiamojo susirinkimo įvykusio 1952 lapkričio m. 29 dieną Protokolas“¹⁷¹. Dešimt Miškų

¹⁶⁷ *Ibid.*, p. 16.

¹⁶⁸ „Čia vyksta gražus gyvenimas“, *Vilniaus balsas*, 1941 m. kovo 7 d. Nr. 55(416). p. 4.

¹⁶⁹ *Ibid.*

¹⁷⁰ Įdomu, kad sovietmečiu spaudoje kaip pirmieji sodai Lietuvoje ilgą laiką buvo minimi tik Vilniaus sodai ėmę kurtis 1953 metais, o apie kauniečių 1949 m. pradėtą veiklą dažniausiai buvo nutylima. Galbūt prie to prisidėjo įtampa tarp organizacijos skyrių. Kauniečiai oficialią mėgėjų veiklą pradėjo tik 1957 m. tačiau jau 1963 metais skundžiamasi, kad didelė draugijos Centro valdybos dalis yra iš Kauno ir nepalaiko ryšių su skyriais (LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 17. p. 92). Taip pat organizacijoje skyrėsi mėgėjų ir „gamybininkų“ interesai kurių atstovai koncentravosi atitinkamai Vilniuje ir Kaune. Organizacijų lygmenyje įtampa arba skirtingi požiūriai tarp Kauno ir Vilniaus sodininkų pastebimi ir šiandien.

¹⁷¹ Vilniaus miesto Mičiurino vardo sodininkystės-daržininkystės draugijos Vilniaus Miškų technikum ratelio steigiamojo susirinkimo įvykusio 1952 m. lapkričio m. 29 d. Protokolas Nr. 1 LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 6.

technikumo dėstytojų ir tarnautojų 1952 metais tampa ratelio nariais¹⁷² ir nors tokia draugija formaliai dar nėra susikūrusi ir jos steigiamasis suvažiavimas dar neįvyko, bet ratelis jau kreipiasi į Vilniaus miesto Mičiurino draugijos valdybą su prašymu protokolą patvirtinti¹⁷³.

Daugiau informacijos apie pačią draugijos veiklą atsiranda nuo 1955 metų – archyve yra išlikusi nuotrauka (priedas nr. 1, iliustracija nr. 1), susirinkimų ir konferencijų protokolai, balsavimo biuleteniai, kalbų juodraščiai. Pavyzdžiui, 1955 metų kovo 31 dieną įvyksta draugijos konferencija, kurioje renkama valdyba, revizijos komisija, aptarinėjamas statybų poreikis soduose, svarstomi kovos su kenkėjais, gėlininkystės organizavimo, inventoriaus įsigijimo klausimai. Pagal protokolą¹⁷⁴ tuo metu Vilniuje jau yra įkurti 5 organizacijų darbuotojams skirti kolektyviniai sodai, 9 įmonėse ir įstaigose įkurti sodininkų rateliai (pirminės organizacijos), o juose yra iš viso 458 nariai. Pačioje konferencijoje dalyvavo 57 delegatai ir 27 svečiai iš 10 įmonių ir organizacijų (Žemės ūkio ministerijos, Pedagoginio instituto, Vilniaus valstybinio universiteto, Valstiečių laikraščio, Miškininkystės technikumo, Apželdinimo tresto ir t. t.).

Bent du iš penkių 1955 metų konferencijos prezidiumo narių buvo iš Vilniaus valstybinio universiteto – tai dėstytojas Markulis (g. 1913) ir laborantas Radvinauskas (g. 1892)¹⁷⁵. „Dėstytojas Markulis“ yra žymus profesorius, Lietuvos anatomijos mokslo tėvas Juozas Markulis, žinomas ir tuo, kad aktyviai bendradarbiavo su saugumo struktūromis ir savo išdavystėmis prisidėjo prie partizaninio judėjimo sunaikinimo. Vėliau dėl saugumo Markulis buvo išsiųstas į Pavlovo fiziologijos institutą Leningrade ir kaip tik apie 1954 metus grįžęs į Lietuvą pradėjo dėstyti Vilniaus

¹⁷² Šio ratelio prašymas Vilniaus Miesto Vykdomajam Komitetui skirti technikumo sodininkams 0,6 ha žemės rašytas tik 1953 m. balandžio 6 dieną. LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 6.

¹⁷³ Miškų technikumo sodininkų ratelio nariais tampa Starkus, Juška, Gavalevičius, Petraitis, Ramanauskienė, Banys, Griškevičienė, Lečickaitė, Ramanauskas, Mačkus. Dalis jų vėliau ne vienerius metus aktyviai dalyvavo sodininkų organizacijų veikloje. Įdomu tai, kad apie 1956 metus pildytame Mičiurino draugijos narių sąraše du iš dešimties narių nebeminimi – Ramanauskienė ir Griškevičienė. Vietoj jų nurodyti 1953 metais įstoję Vytautas Kulikauskas ir Ona Gižienė. LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 6.

¹⁷⁴ Vilniaus miesto Mičiurino vardo sodininkystės draugijos II-osios konferencijos dokumentai, 1955-03-31, LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 2.

¹⁷⁵ Vėlesniuose susirinkimų ir posėdžių protokoluose Markulio pavardės nepavyko aptikti, tuo tarpu Radvinauskas minimas ne kartą ir toliau aktyviai dalyvauja sodininkų veikloje.

universitete bei specializuotis teismo medicinos srityje¹⁷⁶. Kitas prezidiumo narys ir Markulio kolega Radvinauskas universiteto sodų kūrimosi procese dalyvavo nuo pat pradžių, nes universiteto sodininkų ratelio pirmajame protokole (1953 metų kovo 20 d.)¹⁷⁷ jis jau buvo minimas kaip išrinktasis universiteto sodininkų draugijos pirmininkas. Tikėtina, kad tai yra lavonų preparatorius Jonas Radvinauskas, taip pat spalvingos biografijos asmenybė, kurią atsiminimuose mini to meto medicinos studentai¹⁷⁸.

Tarp pirmųjų sodininkų itin daug švietimo ir mokslo organizacijų atstovų ir jų skaičius toliau auga. 1955 m. į sodininkų sąrašus įtraukiami aštuoni LSSR Mokslų akademijos Istorijos instituto atstovai, sparčiai daugėja Vilniaus universiteto, Pedagoginio instituto sodininkų skaičius, itin daug narių stoja į Vykdomojo komiteto žemės ūkio skyriaus pirminę organizaciją. 1956 metais prie draugijos prisijungia Dailės kombinato sodininkų ratelis. Jei 1953 metais pusė visų Vilniaus sodininkų buvo susiję su Vilniaus valstybiniu universitetu, tai po kelių metų draugijos sudėtis tampa įvairesnė, bet joje ir toliau dominuoja su mokslo arba žemės ūkio sritimis susiję nariai.

Įkūrus draugiją Vilniuje ji jungė šio miesto įmonių sodininkų pirmines organizacijas, bet procesas vis labiau plito po visą šalį. 1957 metais patvirtinami Kauno Sodininkystės Draugijos įstatai¹⁷⁹, po poros metų sodininkai oficialiai susiburia ir Šiauliuose, o 1957 m. balandžio 4 d. posėdyje „Mičiurinkai“ supažindinami su Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos (toliau RTFSR) sodininkystės draugijos tipiniais įstatais, kuriuos nutariama laikyti pagrindu ne vien tik Vilniaus, bet ir visos LSSR mastu¹⁸⁰. Šiame posėdyje teigiama, kad sodininkystės draugijos veikla neapsiriboja vien tik miestais, bet apima ir kaimus, įmones, organizacijas, Mašinų ir traktorių stotį (MTS) – „šiomis kryptimis“ Žemės ūkio ministerijos žinioje esą yra steigiamos pirminės sodininkų organizacijos, kurioms (ir jų pirmininkams) suteikiamos plačios teisės spręsti organizacinius ir finansinius klausimus.

¹⁷⁶ „Juozas Albinas Markulis“, *Visuotinė Lietuvių enciklopedija*, Žiūrėta 2021 m. vasario 3 d. <https://www.vle.lt/straipsnis/juozas-albinas-markulis/>,

¹⁷⁷ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 4, p. 1

¹⁷⁸ Povilas Gaidelis savo atsiminimuose teigia, kad Radvinauskas 1933 metais yra dalyvavęs Stepono Dariaus ir Stasio Girėno kūnų skrodime, vėliau už žmonos nužudymą kalėjęs Sibire, bet to meto valdžios ir profesūros susigrąžintas į Lietuvą. Gaidelis Povilas, *Gyventi, negalima mirti! Sunki kelionė per epochų lūžius*, Vilnius: Briedis, 2021, p. 122.

¹⁷⁹ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 7, p. 1.

¹⁸⁰ Vilniaus miesto Mičiurino vardo sodininkystės draugijos posėdžio protokolas, 1957-04-04, LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 4, p. 82.

Kolektyvinė sodininkystė Lietuvoje artėja prie naujo, gerokai masiškesnio raidos etapo.

2.3. Lietuvos sodininkystės draugijos susikūrimas (1959–1961 m.)

1959 m. kolektyvinių sodų steigimas paspartėjo ir įgavo dar daugiau oficialumo: įsteigiama visos Lietuvos sodininkystės draugija (LSD) ir pradedamas leisti jos kuruojamas žurnalas „Mūsų sodai“, ilgainiui tapęs Lietuvos kolektyvinės sodininkystės metraščiu¹⁸¹. Žurnalo „Mūsų sodai“ kaip ir LSD veikla apėmė ne tik kolektyvinę sodininkystę. Žurnalo turinys buvo formuojamas taip, kad jame atsispindėtų tiek „gamybinės“, tiek „mėgėjiškos“ sodininkystės temos, apie jų proporcijas diskutuojama redakcijos posėdžiuose¹⁸². Kolektyvinė sodininkystė žurnale patekdavo į mėgėjiškos sodininkystės kategoriją, bet joje buvo vienu iš pagrindinių klausimų¹⁸³. Apskritai, nebuvo paslaptis jog vienas iš žurnalui keliamų uždavinių buvo kolektyvinės sodininkystės populiarinimas¹⁸⁴.

Visą Lietuvą apimančios skėtinės organizacijos, Lietuvos sodininkystės draugijos, įkūrimas buvo ryškus pokytis nuo lokalesnės Vilniaus Mičiurinkų veiklos. 1953 metais įvairių organizacijų atstovai steigė savo sodininkų ratelius ir kreipėsi į Vilniaus sodininkų draugiją su prašymais priimti. 1959 metais prasideda Žemės ūkio ministerijoje „iš viršaus“ organizuojamas procesas.

Balandžio 16 dieną Žemės ūkio ministras, vykdydamas LSSR ministrų tarybos potvarkį Nr. 438-p, patvirtina laikinus Sodininkystės draugijos nuostatus¹⁸⁵. Po keleto dienų ministro pavaduotojas ir naujosios sodininkų draugijos pirmininkas Jonas Kriaučiūnas pasirašo eilę įsakymų, kuriais nurodo medelynų, tarybinių ūkių, žemės ūkio technikumų, žirgynų ir kitų žemės ūkio

¹⁸¹ Marcinkas Feliksas, *Mėgėjiškai sodininkystei Lietuvoje – 50 metų*, Vilnius: Tautodailė, 2009, p. 79.

¹⁸² 1969 m. gegužės 16 d. posėdyje aptariama „šiemetinė žurnalo tematika ir medžiagos išdėstymo santykis“. LCVA, f. R-757, ap. Nr. 1, b. Nr. 9, p. 1.

¹⁸³ Deramam kolektyvinės sodininkystės pristatymui buvo suformuota atskira taryba turėjusi padėti žurnalo redakcijai „organizuoti medžiagą“ Panašią tarybą turėjo ir gėlininkystės skyrius. LCVA, f. R-757, ap. Nr. 1, b. Nr. 11, p. 9.

¹⁸⁴ „Galimas dalykas, sodininkų draugijos centro valdybos ir mūsų žurnalo pozicija, kurį laiką svarbiausią dėmesį skirti kolektyvinei sodininkystei, mokyti miestiečius sodininkavimo, gėlių auginimo, aplinkos tvarkymo meno, buvo teisinga ir atliko labai svarbų vaidmenį“. LCVA, f. R-757, ap. Nr. 1, b. Nr. 15, p. 9.

¹⁸⁵ Lietuvos SSR Žemės ūkio ministerijos įsakymas Nr. 350, Vilnius, 1959 m. balandžio 16 d., LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 4.

ministerijos sistemoje esančių įstaigų ir organizacijų direktoriams ar viršininkams tuojau pat stoti į sodininkų draugiją kaip juridiniams asmenims ir pradėti mokėti nario mokesčius. Taip pat nurodoma imtis aiškinamojo darbo, kad „visi sodininkystės, daržininkystės, gėlininkystės bei bitininkystės mėgėjai stotų į Lietuvos Sodininkystės draugijos narių eiles“¹⁸⁶.

Prasidėjusį procesą galima būtų pavadinti masiniu pavaldžių įstaigų suvarymu į sodininkų gretas. Po poros metų tas pats Kriaučiūnas džiaugsis, kad draugijos, kaip laisvanoriškos visuomeninės organizacijos, reikalingumą įrodo tai, kaip sparčiai nariai stojo į draugiją, tarsi pamiršdamas, jog daliai jų rašė nurodymus tą operatyviai padaryti¹⁸⁷. Per artimiausius kelerius metus miestų, rajonų ir atskirų organizacijų sodininkai vieni po kitų šaukia steigiamuosius susirinkimus ir įsilieja į sodininkystės draugijos struktūrą, nors pripažįstama, kad dalies tokių ratelių susikūrimas yra tik formalus aktas ir realios veiklos jie nevykdo¹⁸⁸.

Drauge bandoma imtis ir aktyvių veiksmų, siekiant sodininkystės populiarinimo visuomenėje. Sodininkų suvažiavimuose dažnai minimas skirtingų sekcijų atstovų aktyvumas žiniasklaidoje, pagiriami organizuojami renginiai, skaitomos paskaitos. Proaktyvus sodininkystės populiarinimo proceso dalis yra ir žurnalo „Mūsų sodai“ įkūrimas. Tik ką įkurta LSD skiria žurnalui 44 540 rublių dotaciją¹⁸⁹, kuri sudaro kiek daugiau nei pusę suplanuoto organizacijos metinio biudžeto. Žurnalo ir draugijos (ypač jos centro valdybos) veikla bei finansai išliko tampriai susipynę ir vėliau. Tą patvirtina tai, kad nuo 1963 metų žurnalo pelną nukreipus į šalies biudžetą¹⁹⁰ draugijos centro valdyba sprendė, ką daryti, nes šių lėšų nebegalės naudoti savo reikmėms ir susidurs su finansiniais sunkumais¹⁹¹. Tuo metu ūkiniai žurnalo redakcijos reikalai formaliai turėjo pereiti CK laikraščių ir žurnalų leidyklos žinion, bet leidinys išliko ir sodininkų draugijos organu, tad aiškia skirtį nebuvo lengva išlaikyti. Pavyzdžiui, 1964 metais LSD valdybos posėdyje buvo keliamas klausimas, kodėl centro valdyba išlaiko automobilį

¹⁸⁶ Lietuvos SSR Žemės ūkio ministerijos įsakymas Nr. 640, Vilnius, 1959 m. birželio 10 d., LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 6.

¹⁸⁷ Lietuvos sodininkystės draugijos centro valdybos pirmininko J. Kriaučiūno 1962 m. ataskaitinis pranešimas, LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 16, p. 40.

¹⁸⁸ *Ibid.*, p. 45.

¹⁸⁹ Lietuvos Sodininkystės draugijos pajamų ir išlaidų sąmata 1959 metams, LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 8.

¹⁹⁰ LCVA, f. R-757, ap. Nr. 1, b. Nr. 7.

¹⁹¹ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 17, p. 8.

„Volga“, kai juo naudojasi ne draugija, o žurnalo „Mūsų sodai“ redaktoriaus pavaduotojas. Tačiau nutarta automobilį palikti, nes negalią turinčiam pavaduotojui mašina „buvo pažadėta, kuomet jis buvo kviečiamas dirbti“¹⁹².

Lokalius klausimus centro valdyba sprendavo posėdžiuose, bet periodiškai buvo organizuojami suvažiavimai ar konferencijos, kuriose diskutuota apie bendrą padėtį ir kertinius pokyčius veikloje. 1960 m. įvyksta antrasis Lietuvos sodininkystės draugijos centro valdybos delegatų suvažiavimas¹⁹³. Suvažiavimo protokoluose skirtingų sekcijų ir profesijų atstovai pasisako apie jiems aktualias problemas: vieni skundžiasi, kad trūksta vietos derliui sandėliuoti, kiti atsako, kad vietos yra, bet derliaus nėra arba jis laikomas netinkamai, vieni giria organizaciją, kiti užsimenta, kad komunikacija draugijos viduje šlubuoja¹⁹⁴. Daug kalbama apie obelų veisles, poskiepius, medelynų darbą, miestų apželdinimą ir panašius ūkio reikalus, o draugijos vadovai ir revizijos komisijos atstovai aptarinėja lėšų panaudojimo (taip pat ir žurnalo „Mūsų sodai“ leidybos) klausimus. Bet svarbiausia suvažiavimo tema – draugijos įstatų tekstas, kuris taps pagrindu, apibrėžiančiu sodininkų galimybes ir veiklas ateityje.

Iš draugijos įstatų projekto aptarimo matosi, kad tuo metu patiems sodininkams dar nebuvo iki galo aišku, kaip turėtų būti organizuojama kolektyvinė sodininkystė ir kokios yra leistinos sodininkų veikimo ribos. Buvo bandoma tikslintis, ar galima namelių statyba soduose, ar kolektyvinius sodus gali steigti išimtinai tik įmonių ir įstaigų draugijos, ar sodininkas turi prižiūrėti tik savo sklypą asmeniškai, ar bendrai visą sodo teritoriją¹⁹⁵. Opus klausimas buvo ir leidimo naudotis sodo sklypeliu trukmė. Numatytas apribojimas, kad sklypelis gali būti naudojamas neribotą laiką tik tuomet, kai

¹⁹² LSD Centro valdybos posėdžio Protokolas Nr. 7 (25), LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 20, p. 122.

¹⁹³ Respublikos sodininkų-bitininkų suvažiavimo dokumentai, LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 9, p. 18.

¹⁹⁴ Tai galėjo vykti ir dėl skirtingų įtakos laukų formavimosi. Pavyzdžiui Kaune egzistavo stiprus sodininkystės specialistų branduolys, čia veikė Vytėnų sodininkystės ir daržininkystės bandymų stotis, Lietuvos žemės ūkio akademija. Viešuose sodininkų renginiuose dažnai kviečiamas dalyvauti Tadas Ivanauskas. Pirminis Lietuvos sodininkystės draugijos pirmininkas ir žurnalo Mūsų sodai redaktorius Jonas Kriauciūnas taip pat iki 1953 metų buvo dirbęs Vytėnų sodininkystės ir daržininkystės bandymų stotyje. Net ir sodininkų veiklos dokumentuose pastebima, kad nors įkūrus LSD jos centro valdyba veikė Vilniuje, bet valdybos sekcijose ėmė dominuoti kauniečiai. LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 17, p. 92.

¹⁹⁵ Respublikos sodininkų-bitininkų suvažiavimo dokumentai, LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 9, p. 82.

toje pačioje darbovietėje išdirbama bent penkis metus, kluvo daliai pasisakiusiųjų¹⁹⁶. Kitaip tariant, sodininkams ypač rūpėjo jų teisinis statusas ir savarankiško veikimo ribos. Po korektūrų ir derinimosi įstatai 1961 m. kovo 22 dieną buvo patvirtinti LSSR Žemės ūkio ministro ir imti naudoti praktikoje¹⁹⁷. Svarbi detalė yra tai, kad įstatų prieduose buvo apibrėžiama naudojimosi sodo teritorija tvarka, kurioje palikta galimybė kolektyvinio sodo teritoriją skaidyti individualiais sklypeliais arba dirbti visą kolektyvinį sodą bendromis jėgomis. Tokiu atveju derlius turėtų būti paskirstomas pagal įdėtą darbą¹⁹⁸.

2.4. Pirmoji disciplinavimo banga (1961–1966 m.)

1961 m. LSSR MT priėmė nutarimą „Dėl esamų kolektyvinių sodų žemės naudojimo ir sklypų naujiems kolektyviniams sodams skyrimo tvarkos“ kuriame įpareigojo derinti sodų išplanavimo ir pastatų statybos projektus su Valstybinio statybos ir architektūros komiteto „vietos organais“¹⁹⁹. Buvo aiškiai nurodyta, kad kolektyvinių sodų žemės naudotojai yra įmonių, įstaigų bei organizacijų sodininkystės draugijos arba Lietuvos sodininkystės draugijos skyriai, bet ne „paskiri asmenys“. Taip pat minima, kad kolektyviniame sode neleidžiama statyti jokių pastatų, išskyrus bendro naudojimo lengvo tipo paviljonus (ūkinius trobesius), nustatant jų skaičių priklausomai nuo sodo ploto. Šis pasikeitimas greičiausiai inicijuotas reaguojant į Maskvos sprendimus – 1961 m. rugsėjo 18 d. Sovietų Sąjungos Ministrų taryba buvo priėmusi nutarimą Nr. 865, kuriame atšaukė galimybę sodininkams naudoti kolektyvinio sodo žemę, skaidant ją į individualius sklypelius²⁰⁰.

Reaguojant į abu šiuos 1961 m. nutarimus tenka koreguoti ir sodininkų draugijos įstatus. 1962 m. birželio 28 dieną naujame draugijos delegatų

¹⁹⁶ *Ibid.*, p. 90.

¹⁹⁷ Draugijos įstatai, LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 12, p. 29.

¹⁹⁸ Draugijos įstatai, LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 12, p. 38.

¹⁹⁹ LSSR MT 1961 m. gruodžio 2 d. nutarimas Nr. 711 „Dėl esamų kolektyvinių sodų žemės naudojimo sutvarkymo ir sklypų naujiems kolektyviniams sodams skyrimo tvarkos“.

²⁰⁰ Tais pačiais 1961 m. ir LSSR MT priėmė nutarimą „Dėl esamų kolektyvinių sodų žemės naudojimo ir sklypų naujiems kolektyviniams sodams skyrimo tvarkos“.

suvažiavime įstatai tikslinami²⁰¹. Suvažiavime priimtoje įstatų versijoje nurodoma, kad kolektyvinio sodo žemė negali būti priskiriama asmeniškai konkretiems sodininkams, tačiau galiausiai LSSR Žemės ūkio produktų gamybos ir paruošų ministro Songailos pasirašytoje įstatų versijoje tiesmuko draudimo priskirti sodininkams individualius sklypelius nebelineka²⁰². Nors deklaruojami panašūs dalykai, kaip ir per suvažiavimą suderintame tekste, bet formulotės ministro pasirašytoje versijoje parinktos aptakesnės, paliekančios daugiau vietos interpretavimui. Pavyzdžiui, apie statybas soduose užsimenama, bet nelineka sakinio apie tai, kad sodininkai turi teisę statyti lengvo (paviljoninio) tipo pastatus.

Kad vykstantys pokyčiai yra kovos su pažeidimais dalis patvirtina tai, kad 1962–1963 metais kaip tik vyko savavališkų statybų patikrinimai²⁰³, o apie griežtėjančią požiūrį į statybas ir draudimus skelbta sodininkų spaudoje²⁰⁴. Patikrinti situaciją ir ypač statybas kolektyviniuose soduose LSD buvo pavedusi A. Puipai ir V. Venskutoniui kurie turėjo parengti ataskaitą²⁰⁵. 1963 m. išleistas įsakymas „Dėl statybos kolektyviniuose soduose kontrolės sustiprinimo“, kuriame sodininkams leidžiama statyti tik mažus, bendro naudojimo statinius (iki 4 kv. m. mieste ir iki 8 kv. m. už miesto ribų). Kolektyvinių sodų išplanavimo projektus nurodyta rengti tik projektavimo organizacijoms, šių projektų rengimą organizuoti ir parengtus projektus su VSRK derinti Lietuvos sodininkystės draugijai. Miestų vykdomųjų komitetų statybos ir architektūros skyriams bei rajonų architektams pavesta peržiūrėti visus anksčiau parengtus paviljonų projektus ir pareikalauti iš Lietuvos sodininkystės draugijos juos atitinkamai ištaisyti²⁰⁶.

Jau pačioje kolektyvinės sodininkystės organizacijų kūrimosi pradžioje išryškėja įtampa tarp to, kam centrinei valdžiai reikalingi sodai, ir to, kaip juos naudoti siekia patys sodininkai. Oficialią poziciją puikiai atspindi proginiuose

²⁰¹ Lietuvos sodininkystės draugijos II delegatų suvažiavimo, įvykusio 1962 m. birželio 20 d. Kaune, Lietuvos žemės ūkio akademijos aktų salėje, protokolai, LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 16, p. 3.

²⁰² Draugijos įstatai, LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 15, p. 17.

²⁰³ LSSR VSARK 1962 m. vasario 28 d. įsakymas Nr. 29 „Dėl sklypų kolektyviniams sodams parinkimo ir išplanavimo“.

²⁰⁴ „Kolektyvinei sodininkystei sutvarkyti“, *Mūsų sodai*, 1962, Nr. 1.

²⁰⁵ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 20, p. 131.

²⁰⁶ LSSR VSARK 1963 m. liepos 31 d. įsakymas Nr. 126 „Dėl statybos kolektyviniuose soduose kontrolės sustiprinimo“. Iš dalies pakeičiama VSARK 1962 m. vasario 28 d. įsakymu Nr. 29 patvirtinta Instrukcija apie sklypų kolektyviniams sodams parinkimą, išplanavimą ir leistiną statybą.

pranešimuose girdimos frazės: „Viską padarykime, – sakoma partijos Centro Komiteto kreipimesi, – kad tarybiniai žmonės ant savo stalo turėtų vis daugiau įvairių ir gerų daržovių, vaisių, uogų, medaus.“²⁰⁷

Sodininkų lyderiai įvardydavo, kad partija imasi priemonių, jog „žemės ūkio gamybos tempai atitiktų nepaliaujamai didėjančius gyventojų poreikius“²⁰⁸, ir ragino sodininkus aktyviau prisidėti prie šio tikslo. Tuo tarpu sodininkai nuo pat pirmųjų dienų sodus traktavo kaip asmeninių, o ne kolektyvinių tikslų realizavimo erdvę: „Iki šiol kolektyviniams sodams skirtą žemę, dažniausiai išskirdavo atskiriems asmenims mažais sklypeliais. Todėl kolektyviniuose soduose kiekvienas rūpindavosi tik savo sklypeliu, dažnai jį atsitverdami nuo kaimynų ir siekdami kuo daugiau turėti asmeniškų naudos“.²⁰⁹

Skaidymo į asmeninius sklypelius problematiškumas buvo stipriai susijęs su individualios statybos soduose klausimu, keliamu nuo pat pirmųjų kolektyvinės sodininkystės kūrimosi dienų: „Daug kur tokių sodų šeimininkai ėmė statyti nuosavas pastoges, o prie didesnių miestų kolektyviniuose soduose ėmė dygti asmeniniai vasarnamiai, kurie pasipelnymo tikslais dažnai buvo išnuomojami. Vadinasi kolektyviniuose soduose pradėjo kerotis privačių savininkų nuotaikos, siekiai, kurie jokia būdu nesiderino su socialistinio žemės naudojimo principais. Todėl nenuostabu, kad Lietuvos TSR Ministrų taryba ėmėsi priemonių šiems trūkumams pašalinti“.²¹⁰

Su vasarnamių statybomis kovota ne tik kurį laiką uždraudžiant sodų skaidymą sklypeliais, bet ir nebeleidžiant sodus formuoti mažomis grupėmis. Kolektyvinius sodus nurodoma išplėsti ir prie pagrindinių miestų kurti ne mažesniais kaip 20 ha masyvais (kitur 10 ha), nes esą taip yra ekonomiškiau²¹¹. Bet tarp eilučių galima suprasti, jog taip ribojama galimybė vaizdingose vietose kurti mažesnius, privatesnius ir sunkiau kontroliuojamus kolektyvinių sodų intarpus, kurie labiau tinkami ne žemės ūkio veiklai, bet rekreacijai, o galbūt ir vasarnamiams atsirasti. Į šį procesą buvo įtrauktas ir Valstybinis statybos reikalų komitetas, miestų ir rajonų vykdomieji komitetai, turėję užtikrinti tinkamą teritorijų parinkimą aplink miestus. Kita ribojimo galimybė buvo draudimas statyti individualius, nesublokuotus statinius.

²⁰⁷ Lietuvos sodininkystės draugijos centro valdybos pirmininko J. Kriaučiūno 1962 m. ataskaitinis pranešimas, LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 16, p. 40.

²⁰⁸ *Ibid.*

²⁰⁹ *Ibid.*, p. 47.

²¹⁰ *Ibid.*

²¹¹ *Ibid.*, p. 48

Tiek namelių statybos, tiek kiti pažeidimai ar siekis pasipelnėti iš sodininkystės tampa pagrindiniais problemineis klausimais, nuolat išnyrančiais tiek spaudoje, tiek ir sodininkų renginiuose. 1963 metais įvykusio Lietuvos sodininkystės draugijos skyrių pirmininkų suvažiavimo įžanginėje kalboje Jonas Kriaučiūnas pasidžiaugė augančiais sodininkų skaičiais, bet čia pat priminė, kad „daug neaiškumo ir painiavos buvo“ dėl darbo organizavimo kolektyviniuose soduose ir dėl savivaliavimo vykdant statybas²¹². Centro valdybos pirmininko teigimu, dėl to imtasi veiksmų ir parengtas keturių sodo namelių variantų projektas, jis suderintas su Statybos ir architektūros reikalų komitetu. Dėl šio klausimo į suvažiavimą buvo pakviestas komiteto apželdinimo reikalų skyriaus viršininkas Naujokaitis.

Suvažiavimo dalyviams aptarus tai, kad gyventojai vis dar nėra pakankamai aprūpinami daržovėmis, kad atskirų skyrių derliaus dalis galėtų būti skiriama ligoninėms, vaikų darželiams, mokykloms. Na o kai kurie dalyviai savo kalbose ėmėsi sodininkų įvaizdžio reabilitavimo. Pavyzdžiui, Ekonomikos instituto sodininkų draugijos atstovas Serbenta piktinosi, kad sodininkai be reikalo šmeižiami ir ribojami: „Skleidžiami, pavyzdžiui gandai, kad yra sodininkų, kurie ant 4 arų žemės sklypo yra išauginę 500 kg braškių ir jas realizavę. [...] Jeigu tai nebūtų tuščias gandas, tai tokį žmogų reiktų ne peikti, o apdovanoti ir jo patirtį įdiegti dideliuose kolūkių plotuose.“²¹³

Pasak Serbentos, sodininkais jo kaimynai tapo ne dėl pasipelnymo. Kai kurie į sodininkystę pasineria tam, kad galėtų pasistatę namelį čia vasaromis atsivežti vaikus, kurie mieste „chuliganėja“. Niūrus ir „nevisuomeningas“ jo kaimynas inžinierius dėl sodo ėmėsi statybų, metė girtuokliavimą ir „atgavo savo brandžios jaunatvės jėgą“. Bet visai šiai idilei maišo „architektas, kuris nemato darbo žmonių interesų, o mato tiktai savo biurą“ ir esą galingu balsu grasina, kad prieš pažeidėjus bus imtasi griežtų priemonių, o neįvedus tvarkos ji bus daroma su buldozeriu. Pasisakyme kliūva ne tik ribojimus palaikantiems architektams, bet ir sodų judėjimą esą ardantiems „kolektyvininkams“, kurie nori įvesti sodininkų darbo planus ir palaikyti griežtą drausmę. Tokią tvarką pasisakymo autorius vadina po darbo vykdomu papildomu nemokamu darbu sode, kurį siūlo tie, kurie „patys nelinkę dirbti darbą, jie linkę tik vadovauti“²¹⁴. Serbenta neslepia, kad laisvė formuoti savo sodo aplinką ir galimybė statyti namelius yra itin svarbi sodininkams, tad ir toliau pasisakyme aktyviai

²¹² LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 17, p. 4.

²¹³ *Ibid.*, p. 66.

²¹⁴ *Ibid.*, p. 68.

linksniuoja architektą, kuris: „Estetiniu vaizdu ir tvarka laiko tikrai tai, kas atitinka jo skonį ir pažiūras. Bet jeigu tokiam žmogui pavyktų įvesti jo tvarką pagal jo estetinį vaizdą, tai sodininkų judėjimas mažiausiai 70-čia procentų susmuktų, o likusieji vasarotų žemliakuose. Keletas atsargesnių jau dabar yra pasistatę „pavilijonus“ po žeme.“²¹⁵.

Nuo šiol visas teisinis kolektyvinės sodininkystės reguliavimas susitelkia aplink du polius: sodininkystė skatinama ir giriama, kai reikia paspartinti apsirūpinimo maistu tempus arba parodyti, kaip sovietinė valdžia rūpinasi piliečių gerove, bet kritikuojama ir ribojama vos tik išryškėja pažeidimai statybose. Nors greta išnyra ir pelnymosi iš sodininkystės problema, nors valdžia deklaruoja, kad sodai skirti ne tik apsirūpinimui maistu, bet ir rekreacijai, tačiau jokioms kitoms temoms sodininkystės reguliavime ir pačių sodininkų organizacijų veikloje neskiriamas toks dėmesys, kaip derliui ir statyboms (priedas nr. 1, iliustracija nr. 2).

2.5. Namelių statybos (1966–1971 m.)

Kardinalūs pokyčiai sodininkystės reglamentavime įvyksta 1966 metais. Diskusijos apie privačių sklypų ar statybų nesuderinamumą su socialistinėmis vertybėmis pasitraukia į šalį ir aiškiai nustatomos sodininko veiklos, o ypač statybų organizavimo, ribos. 1966 metais sodininkams oficialiai leista statyti iki 25 kv. m. sodo namelius, o drauge ir šiltnamius iki 20 kv. m.²¹⁶ Kodėl įvyko šis pokytis aiškaus atsakymo nėra, bet tai galėjo būti susiję su bendrais Sovietų Sąjungos politiniais ir ekonominiais pokyčiais. 1964 metais Sovietų Sąjungos lyderiu tapus Leonidui Brežnevui apribojimų sušvelninimas galėjo būti naudingas politiškai parodant pasikeitusios valdžios dėmesį ir siekį spręsti gyvenimo kokybės klausimus. Nepaslaptis, kad materialiniu skatinimu ir gyvenimo kokybės gerinimu buvo tikimasi užsitikrinti gyventojų palankumą²¹⁷ ir tam reikėjo pastebimų kasdienio gyvenimo gerėjimo ženklų²¹⁸, Tačiau greičiausiai ne mažiau svarbus faktorius buvo po metų

²¹⁵ *Ibid.*

²¹⁶ LSSR MT ir Respublikinės profsąjungų tarybos 1966 m. vasario 15 d. nutarimas Nr. 72 „Dėl tolesnio darbininkų ir tarnautojų kolektyvinės sodininkystės plėtimo“, VSRK 1966 m. birželio 30 d. įsakymas Nr. 100 „Dėl kolektyvinių sodų planavimo, tvarkymo ir vasarinio tipo sodo pastatų statybos tvarkos“.

²¹⁷ Klumbys Valdemaras, Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu: daktato disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 46.

²¹⁸ Crowley D. Reid S. *Pleasures in Socialism: Leisure and Luxury in the Eastern Bloc*. Evanston: Northwestern University Press, 2010. p.14.

prasidėjusi ekonominė reforma, dar vadinta Kosygino reforma. Reformos metu kritikuota ankstesnės valdžios vykdyta politika ir imtasi pokyčių, turėjusių pagyvinti ir paspartinti stagnuojančią pramonę, žemės ūkį ir ekonomiką apskritai. Reformos metu imtos taikyti ir įvairios darbuotojų skatinimo priemonės, siūlomos galimybės pasigerinti materialinę padėtį. Sodininkai po truputį ėmė justi, kad sodai reikalingi ne tik išgyventi, bet ir gyvenimo kokybei.

Drauge su vykstančiomis reformomis ir atlaisvintais sodininkų veiklos apribojimais toliau gausėjo ir sodo draugijų narių skaičius²¹⁹, nuolat augęs iki pat sovietmečio pabaigos. Tai nebūtinai reiškė, kad didesnį sodų populiarumą lėmė išsklaidytos abejonės apie sodininkų teisę statyti sodo namelius. Buitinis aprūpinimas miestuose ir toliau šlubavo, vaisių ir daržovių trūkdavo arba netenkindavo jų kokybę, todėl sodininkavimas daliai šeimų buvo ištis reikalingas. Visgi namelio svarba irgi buvo didelė. Sprendžiant maisto produktų klausimą Lietuvoje, kaip ir likusioje Sovietų Sąjungoje, egzistavo galimybė steigti ne tik kolektyvinius sodus, bet ir kolektyvinius daržus, kurie nuo sodų labiausiai skyrėsi tuo, kad daržuose nebuvo leidžiama statyba²²⁰. Tačiau aplink didžiuosius miestus steigėsi beveik išimtinai tik kolektyviniai sodai, o daržai buvo gerokai mažiau populiarūs.²²¹

Įtvirtinus galimybę statyti sodo namelius pasirodė ir pirmieji tipinių projektų katalogai, kurių rengimą kuravo LSSR Valstybinis Statybos Reikalų Komitetas. 1973 m. Lietuvos sodininkystės draugijos centro valdybos ir Valstybinio statybos reikalų komiteto landšafto architektūros ir apželdinimo skyriaus parengtame kataloge nenurodant konkrečių autorių pateikiama po porą stoginių, šiltnamių, ūkinių pastatų projektų, keletas bendroms reikmėms skirtų statinių, tokių kaip ūkio sandėlis, vandens bokštas ar lauko išvietė. Bet daugiausia čia skelbiama skirtingų sodo namelių variantų – net 26²²². Pastatų dydžiai svyruoja nuo 5 iki 25 kvadratinų metrų. Mažesni nameliai labiau

²¹⁹ Bronušas Henrikas, *Kolektyviniai sodai, jų užstatymas ir tvarkymas: analitinė apžvalga*, Vilnius, 1988, p. 9.

²²⁰ Dirgius K., „Daugiau sodų – didesni rūpesčiai“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 3. p. 20–21.

²²¹ Pavyzdžiui, 1971 metais LSD sudėtyje buvo vos 923 daržininkų sekcijos nariai. LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 65, p. 37.

²²² Pasak Lietuvos sodininkų draugijos 1969 metais buvo 12 tipinių projektų, šiais metais organizuotas architektūros konkursas, siekiant padidinti projektų skaičių. „Antrasis konkursas“, *Mūsų sodai*, 1969, Nr. 3. Pirmasis namelių projektų konkursas įvyko 1966 metais, jame varžėsi 39 projektai. Juška A., „Sodo namukų projektų konkursas“, *Mūsų sodai*, 1966, Nr. 6.

primena pavėsines, skirtas pasislėpti nuo lietaus, o didesni kartais turi rūšį arba nedidelę palėpę, vietą židiniui ir kitų privalumų.

Kataloguose pateiktus tipinius projektus platino Lietuvos sodininkystės draugijos centro valdyba. Prieš pradėdant statybas projektą reikėjo suderinti su miesto arba rajono architektu, pateikiant ne tik tipinį projektą, bet ir statinio „pririšimo“ sklype brėžinį. Sklypo plano brėžinyje nurodoma, kurioje sklypo vietoje įsikurs naujas pastatas, įsitikinama, ar bus išlaikyti minimalūs statinių atstumai iki kaimynų sklypų. Absoliuti dauguma sodininkų namelius statėsi kaip individualius, laisvai sodo sklype stovinčius pastatus, bet priklausomai nuo sodo bendrijos išplanavimo projekto egzistavo ir kitokios galimybės. Kai kuriose bendrijose buvo suplanuota statyti atskirus sodo namus žaliojoje zonoje greta sklypelio arba bendrijos bendro naudojimo teritorijoje, kitose numatyta atskirai nuo sklypelių įkurdinti sublokuotus namelius.

Gavus leidimą statyti namelį sodininkai tuoj pat susidurdavo su naujais iššūkiais – statybos medžiagų ir darbo jėgos stygiumi. Daliai medžiagų buvo būtina gauti paskyrimus medžiagoms įsigyti iš įstaigų, o net ir juos turint nebuvo garantijos, kad reikalingų medžiagų bus prekybos vietoje. Bijodami patikrinimų kai kurie sodininkai pedantiškai kaupdavo visų namelio statyboje panaudotų medžiagų kvitus – net vinių ar vielos. Įsigijimo dokumentų galėjo prireikti ir transportuojant, nes automobiliai, prikrauti medžiagų, galėjo užkliūti draugovinėms arba kelių milicijai. Įsigijus ir atsivežus medžiagų tekdavo ieškoti, kas ir už kiek galėtų padėti statybose. Didelė dalis sodininkų namelius statydavo savo ir šeimos narių jėgomis, bet ne visi gebėjo arba norėjo tą daryti. Kai kas samdydavo papildomai uždarbiaujančius statybininkus, o kiti kreipdavosi į „valdiškas“ buitinio aptarnavimo įstaigas, siūliusias nusipirkti surenkamus namelius arba atlikti statybos darbus.

Anksčiau minėtame 1966 m. nutarime buvo ne tik leista statyti didesnius namelius – buitinio gyventojų aptarnavimo ministerija buvo įpareigota pradėti gaminti sodo namelių detales ir tiekti jas gyventojams²²³. Pradėtas ir namelių reklamavimas – kino kronikoje „Tarybų Lietuva“ (1969 m. 24 serija) rodomi gyventojų buitinio aptarnavimo kombinato siūlomi namelių modeliai, juos pristatant kaip „gražiausius“. Vis dėlto masiškesnių statybų pradžia nebuvo sklaidi, nes viešai imta kritikuoti aukšta namelių kaina ir lėtas aprūpinimo tempas. Pasak užuominų spaudoje, 1967 m. Vilniuje tokių namelių esą buvo

²²³ Bareišis S., Kemelkis P., „Sodo namelis ar kooperatinis butas“, *Mūsų sodai*, 1968, Nr. 1. p. 5.

pastatyta vos 40, o 1968 m. užsakyta 50, kai pačių sodininkų mieste jau buvo apie 10 000.

Egzistavo ir namelių įsigijimo alternatyvos. Sodininkė V. M. per interviu pasakojo, kad jai kitokio dizaino skydinio namelio komplektą pavyko užsisakyti Baltarusijoje, iš kur jis buvo pristatytas į Vilnių. Baltarusiškus namelius, jos teigimu, dažniausiai užsisakyti galėdavo karo veteranai²²⁴. Kai kuriose sodų bendrijose sodininkams rūpesčių tekdavo dar mažiau, nes namelių statyba buvo organizuojama centralizuotai – Šiauliuose pagal vietos inžinieriaus projektą buvo statomi suporuoti mūriniai sodo nameliai. Tuo metu jau egzistavo ir etnografinės architektūros pritaikymo sodams pavyzdžių – 1972 m. Kaune architektas Feliksas Bielinskis sodo sklype pasistatė iš kolūkio gautą nedidelį rastinį svirną²²⁵, o vėliau jo pavyzdžiu pasekė ir kai kurie kaimynai²²⁶.

Nepaisant to, kad namelių statyba buvo leidžiama ir net skatinama juos įsigyti iš gaminančių įmonių, įtampa dėl statybos pažeidimų niekur nedingo. Pavyzdžiui, 1967 m. spaudoje kyla diskusija apie miesčioniškumą kurioje kaltinimų susilaukia ir užsiimančios kolektyvine sodininkyste, besistatantys namus²²⁷. Šių metų pabaigoje uždraudžiama namelius statyti mažesniuose nei 6 arų sklypuose, neleidžiama sode statyti garažų, nurodoma sodo namelius statyti tik medinius ir t. t.²²⁸ Po pusmečio patikslinti statinių minimalūs atstumai iki kelių ar vandens telkinių, taip pat namelių plotų skaičiavimo tvarka²²⁹. Toks dėmesys sodo namelių statyboms pastebimas ne tik Lietuvoje.

²²⁴ M. Šiupšinsko interviu su sodininke V. M., 2019-04-12, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

²²⁵ M. Šiupšinsko interviu su sodininku Feliksu Bielinskiu (jaunesniuoju), 2019-09-15, Kaunas. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

²²⁶ Feliksas Bielinskis apie galimybę išsaugoti kolūkiams nebereikalingus klėčius (kurių jie turi ne vieną) juos leidžiant statytisoduose yra rašęs žurnale „Mūsų sodai“. Jo teigimu, etnografinius statinius būtų galima panaudoti ir kuriant turistines bazes, motelius, pensionatus, sodininkų klubus ir t. t. Bielinskis Feliksas, „Nepamirškime lietuviškų klėčių“, *Mūsų sodai*, 1970, Nr.12.

²²⁷ Nuo 1967 metų rugsėjo iki metų galo laikraštis *Literatūra ir menas* beveik kiekviename numeryje publikuoja nuomones rubrikoje „Tu – miesčionis?“, ne viename iš šių tekstų minimi ir kolektyviniai sodai.

²²⁸ VSRK 1967 m. gruodžio 26 d. įsakymas Nr. 237 „Dėl kolektyvinių sodų architektūrinio tvarkymo pagerinimo“.

²²⁹ LSSR MT ir Respublikinės profsąjungų tarybos 1968 m. balandžio 18 d. nutarimas Nr. 110 „Dėl priemonių kolektyvinių sodų būklei pagerinti“.

1968 metais CK KPSS partinės kontrolės komitetas vykdė patikrinimus Estijoje²³⁰ ir fiksavo pažeidimus (priedas nr. 1, iliustracija nr. 3).

1969 m. pasirodė rekomendacija Lietuvos sodininkystės draugijos skyrių valdyboms apskritai nebestatyti individualių namelių ir vietoj jų rinktis „vasarinius pensiono tipo pastatus“, skiriant kiekvienai šeimai po 25 kvadratinį metrų ploto patalpas²³¹. Taigi atlaisvinimas netruko ilgai – 1966 metais paraginus aktyviau skatinti sodininkystę ir leidus statyti individualius namelius procesas vyksta gana chaotiškai, sukontroliuoti sodininkus sekasi sunkiai todėl neilgai trukus valdžios tonas vėl ima griežtėti – bręsta nauja ribojimų ir griežtesnės kontrolės banga.

2.6. Antroji sodininkų disciplinavimo banga (1971–1977 m.)

Aštuntojo dešimtmečio pradžioje Sovietų Sąjungos ekonomika neaugo tokiu tempu, kokio buvo tikimasi, o Lietuvoje nuvilnijo Kauno pavasario neramumų banga. Tokiame ekonominiam ir politiniam fone prasidėjo tai, ką būtų galima pavadinti antrąja masine sodininkų drausminimo akcija (pirmąja galima būtų laikyti 1962–1963 metų kontrolės veiksmus). 1971–1972 m. didžiųjų šalies miestų kolektyviniuose soduose vyksta daugybė patikrinimų, kuriuos vykdo LSD centro valdyba ir Respublikinė profesinių sąjungų taryba, fiksuojami besikartojantys statybų pažeidimai, o patikrinimų rezultatai aptariamai net LKP CK posėdžiuose²³².

Per 1971 metais vykusį LSD VI suvažiavimą beveik nebeliko pasisakymų apie vaisių ir daržovių auginimą, būtinybę didinti derliaus kiekį. Vietoje ūkininkavimo visi suvažiavime skaitomi pranešimai ir ataskaitos kupini užuominų apie poreikį LSD kuruojamose srityse palaikyti tvarką. Kolektyvinė sodininkystė įvardijama kaip „kultūringo, aktyvaus poilsio“ vieta, o pagrindinis Draugijos uždavinys turėtų būti „auklėjamasis-propagandinis darbas“ ir kolektyvinės sodininkystės veiklos trūkumų ryžtingas šalinimas²³³.

²³⁰ Материалы проверки состояния коллективного садоводства рабочих и служащих Эстонской ССР, проведенной под руководством Комитета Партийного Контроля при ЦК КПСС. ERAF, f. 1, ap. Nr. 46, b. Nr. 58.

²³¹ LSSR MT 1969 m. spalio 31 d. nutarimas Nr. 435 „Dėl trūkumų ugdant kolektyvinę sodininkystę“.

²³² 1973 m. gegužės 22 d. LKP CK biuro nutarimas „Dėl kolektyvinės sodininkystės tvarkymo respublikoje patikrinimo rezultatų“, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA), f. 1771, ap. Nr. 258, b. Nr. 47, p. 47–52.

²³³ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 65, p. 1

Per suvažiavimą pristatyta ankstesnių metų veiklos ataskaita, revizijos komisijos pranešimas, priimti nutarimai kartoja tas pačias kelias temas: problemos tvarkant finansus (apskaita, premijų mokėjimas, žurnalo leidyba ir t. t.), daugybė pažeidimų prekiaujant produktais (ypač tarp bitininkų ir gėlininkų), kova su pažeidimais statybose (vaizdą gadinantys arba per dideli nameliai)²³⁴. Su buhalterinėmis problemomis buvo tvarkomasi pakeičiant Draugijos finansininką ir revizavus buhalterinius dokumentus. Susirinkusiems kartojama, kad LSD nėra prekybinė organizacija, kad tik išimties tvarka yra leista kurį laiką prekiauti gėlėmis, o jei jau skyriai imasi prekybos, tai turi pasirūpinti, jog būtų laikomasi prekybos reikalavimų. Na o su pažeidimais statybose kovojama griauinant arba pertvarkant namelius – giriami pirmininkai, kurių soduose užfiksuoti statybos pažeidimai buvo skubiai pašalinti, ir peikiami tie, kurie negeba priversti sodininkus nusigriauti arba sutvarkyti netinkamus statinius²³⁵.

Natūralu, kad pasikeitus politiniam fonui tenka koreguoti ne tik LSD veiklą, bet ir žurnalo „Mūsų sodai“ nagrinėjamas temas. 1972 metais, reaguodamas į TSKP XXIV suvažiavimo direktyvas, žurnalas pradeda agituoti „už sodininkystės intensyvinimą respublikoje“, akcentuodamas poreikį stiprinti gamybinius, o ne mėgėjiškus sodus²³⁶. Žemės ūkiui siekiant suintensyvinti masinę produkciją leidinys vis labiau nosisuka nuo mėgėjų ir artimiausius kelerius metus dėmesį sutelkia į pramoninę daržininkystę ir sodininkystę²³⁷. Tuo pat metu žurnalo sodininkystės skyriaus vedėjas J. Usinavičius žurnalo redkolegijai teigia, kad: „Matyt, reikėtų organizuoti daugiau reidų, jo medžiagą spausdinti žurnale ir, galbūt, prašyti ministerijos vadovybę, kad kai kurie ūkiai bei rajonai būtų apsvarstyti kolegijos posėdžiuose“²³⁸.

1974 metais žurnalo „Mūsų sodai“ redakcinės kolegijos posėdžiuose kalbama, kad žurnalas turi principingai pasisakyti apie kolektyvinių sodų narių pareigas ir „atsigręžti veidu“ į kaimo žmones, nes „pradėję steigti kolektyvinius sodus, pamiršome kaimo sodininką“²³⁹. Nors redakcija žada nepamiršti sodininkų mėgėjų, bet kelia klausimą, kodėl jais laikomi tik sklypelių užsimanę miestų gyventojai, kodėl neraginas kaimo žmogus stoti

²³⁴ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 65, p. 46.

²³⁵ *Ibid.*

²³⁶ LCVA, f. R-757, ap. Nr. 1, b. Nr. 13, p. 1.

²³⁷ LCVA, f. R-757, ap. Nr. 1, b. Nr. 15, p. 3.

²³⁸ *Ibid.* p. 3.

²³⁹ LCVA, f. R-757, ap. Nr. 1, b. Nr. 15, p. 9.

į draugiją, nes „kur kas būtų geriau, kad mūsų draugiją papildytų tikrieji gamtos mylėtojai, iš idėjos, o ne dėl sklypo.“²⁴⁰

Tais pačiais 1974 metais LSSR MT priėmė nutarimą „Dėl priemonių kolektyvinės sodininkystės pažeidimams šalinti“ – individualių sodo namelių statyba visiškai uždrausta, laikinai neleidžiama skirti žemės sklypų naujiems kolektyviniams sodams steigti²⁴¹. Leista statyti tik bendro naudojimo statinius ar įrenginius ir pensiono tipo sublokuotus vasarnamius (iki tol tokie vasarnamiai buvo tik rekomenduojami, nedraudžiant individualių namelių), kuriuose vienai šeimai skirta ne daugiau kaip 25 kv. m ploto. VSRK netrukus panaikino iki tol patvirtintų tipinių sodo namelių projektų galiojimą ir pakartojo kitus apribojimus. Kitaip tariant, nuspręsta nebetoleruoti soduose vykstančių pažeidimų ir institucijų tonas gerokai sugriežtintas. Didesnis dėmesys pažeidimams aštuntojo dešimtmečio pradžioje buvo būdingas ne tik Lietuvai. Panašiu metu pažeidimų ir vilų statybos klausimai nagrinėti Latvijos KP CK ir net TSKP CK revizijos komisijoje²⁴².

Vieninteliu pasirinkimu Lietuvos sodininkams tapo pensiono tipo vasarnamiai, kurie buvo statomi kaip sublokuoti, bendri statiniai, tad juose privatumo ar erdvės „kūrybinei iniciatyvai“²⁴³ buvo gerokai mažiau. Tokia tipologija apribojo galimybes nukrypti nuo projekto, darbai turėjo būti derinami tarpusavyje arba net organizuojami centralizuotai, tad pensiono tipo pastatai nebuvo mėgstami. Kritikuotas projektų stygius, sudėtingesnė šių namelių statyba ir jos finansavimas – keli bendrasavininkai turėdavo kartu surinkti visam statiniui realizuoti reikalingą pinigų sumą. Netenkino ir pensionus statančių buitinių aptarnavimo kombinatų darbo kokybė. Pavyzdžiui, žurnale „Švyturys“ rašyta, kad viename tokiaame pastate buitinio kombinato mūrininkai taip mūrijo sieną, kad ji ėmė ir išvirto²⁴⁴. Nukrypimai nuo projekto buvo dažnas reiškinys ir nelengvas iššūkis kontroliuojančioms institucijoms. 1975 m. VSRK įsakyme leista vykdomiesiems komitetams patiems spręsti, kaip elgtis, kai priduoant nustatomi nuokrypiai nuo projekto

²⁴⁰ *Ibid.*, p. 12

²⁴¹ VSRK 1974 m. vasario 22 d. įsakymas Nr. 22 „Dėl priemonių kolektyvinės sodininkystės pažeidimams šalinti“.

²⁴² Antanaitis Kastytis, *Sovietinė Lietuvos, Latvijos ir Estijos nomenklatūra (1953–1990 m.). Dėsningumai ir ypatumai: daktaro disertacija*. Kaunas: VDU, 2001, p. 243.

²⁴³ Tauras Antanas, „Kolektyvinių sodų aplinka“, *Mūsų sodai*, 1981 Nr. 12.

²⁴⁴ Usinavičius Jurgis, „Oi, kas sodai, do sodeliai“, *Švyturys*, 1972, Nr. 18, p. 13–14.

neviršija 10 procentų – pašalinti pažeidimus ar leisti namelių eksploatuoti su nukrypimais²⁴⁵.

Tai, kad neteisėtų statybų klausimas šiuo laikotarpiu buvo pagrindinis, rodo ir 1975 metais vykusio LSD VII suvažiavimo dokumentai²⁴⁶. Centro valdybos pirmininkas įžanginėje kalboje išvardija, kaip augo skirtingi skyriai ar kas aktualaus nutiko jų veikloje, bet daugiausia dėmesio skiria įspėjimams, primindamas, kad Ministrų taryba ne tik uždraudė namelių statybą, sustabdė naujų žemių kolektyviniams sodams skyrimą, bet gali imtis ir atskirų sodų likvidavimo, jei pažeidimai nesiliaus. Daugiausia kliūva Vilniaus ir Kauno kolektyviniams sodams, o ypač – Mokslų Akademijos Ekonomikos instituto sodams. Namelių statybos ir prekybos derliumi pažeidimai, spekuliacijos sodo sklypais per suvažiavimą buvo minimi ne tik pirmininko kalboje, bet ir likusių dalyvių pasisakymuose, kuriuose jie prieštaravo draudimui statyti namelius, prašė išlygų arba kaltino LSD centro valdybą už tai, kad „nepakankamai reikliai ir principingai gina sodininkų interesus.“²⁴⁷ Net ir priimtas suvažiavimo nutarimas beveik visa savo apimtimi buvo skirtas kovos su pažeidimais temai.

Galima apibendrinti, kad Lietuvoje įsitvirtinus galimybei statyti sodo namelius netrukus buvo imta masiškai tuo piktnaudžiauti. Kad tai nebuvo tik pavieniai atvejai, rodo kilusios sodininkų sudrausminimo akcijos mastas – ji buvo visuotinė ir 1974 m. atsiradę griežti apribojimai taikyti respublikos mastu. Įvestos sankcijos apėmė išimtinai statybų klausimus, nebuvo imtasi taip griežtai riboti kitą sodininkų veiklą, todėl galima įtarti, kad būtent namelių statybos ir buvo pagrindinė priežastis, užtraukusi sodininkams valdžios nemalonę. Tačiau šis apribojimų laikotarpis nutrūko dėl ūkio politikos, taikytos visoje Sąjungoje. SSRS Ministrų Tarybai nurodžius skatinti sodininkystę, Lietuvos SSR netrukus teks atsisakyti apribojimų, taikytų sodo namelių statyboms. Galimi statybų pažeidimai nublanks prieš didesnę problemą – šlubuojantį Sovietų Sąjungos žemės ūkį.

2.7. Didžiosios statybos (1977–1981 m.)

1977 m. tiek visos SSRS mastu, tiek ir Lietuvoje vėl imtasi kolektyvinės sodininkystės skatinimo. Dešimtajame penkmečio plane buvo akcentuojamas

²⁴⁵ VSRK 1975 m. gegužės 15 d. įsakymas Nr. 119 „Dėl kolektyvinių sodų namelių priėmimo naudoti sutvarkymo“.

²⁴⁶ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 119, p. 61.

²⁴⁷ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 119, p. 100.

dėmesys ne tik gynybos ir energetikos sektoriams, bet ir lėtėjančiam žemės ūkiui, o 1977 m. SSRS MT priėmė nutarimą, kuriame aptariamos priemonės, skirtos maisto produktų ir žemės ūkio produkcijos kiekių didinimui²⁴⁸. Nutarime teigiama, kad kai kuriose respublikose per anksti buvo apribotos galimybės namų ūkiams savarankiškai apsirūpinti mėsa, pienu, kiaušiniais, bulvėmis, daržovėmis ir vaisiais; kritikuojamas draudimas mažesnių miestelių ir miestelio tipo gyvenviečių gyventojams laikyti gyvulius ir naminius paukščius. Nors dokumentas nėra skirtas konkrečiai kolektyvinei sodininkystei, bet jame kolektyviniams sodams skirta nemažai dėmesio. Nurodyta, kad: „daugelyje rajonų ir regionų nėra teikiama reikiama pagalba kolektyvinei sodininkystei ir daržininkystei, nors tai galėtų tapti papildomu vaisių, daržovių ir bulvių šaltiniu, prisidėtų prie laisvalaikio organizavimo, miesto gyventojų sveikatos stiprinimo ir paauglių įtraukimo į darbą.“²⁴⁹

1977 m. įvykčius pokyčius galima būtų laikyti naujo kolektyvinės sodininkystės etapo pradžia. Periodinėje spaudoje Lietuvoje jau netrukus pradėta plačiai naudoti retorika beveik žodis žodin sutapo su SSRS MT nutarimo teiginiais apie būtinybę remti kolektyvinę sodininkystę. Nutarime buvo nurodyta respublikoms atlikti sodininkų bendrijų įstatų pakeitimus tam, kad būtų tiksliau apibrėžtas bendrijų narių teisinis statusas, sodo sklypų formavimo tvarka, galimybės statyti sodo namelius. Nutarime teigiama, kad sodininkams turėtų būti leidžiama pagal tipinius projektus statyti kietu kuru šildomus vasarinius sodo namelius, taip pat laikyti naminius paukščius, triušius ir bites. Dokumente paliečiamas ir statybų klausimas – nurodoma, kad sovietinės respublikos turi parengti tipinius namelių projektus, o SSRS miškų ir medienos apdirbimo ministerija ir kitos su miškininkyste susijusios institucijos nuo 1978 m. turės didinti statybinių medžiagų, reikalingų surenkamų sodo namelių gamybai, kiekius ir pasirūpinti jų pardavimu sodininkams, taip pat užsiminta ir apie tai, kad turi būti nuolat prižiūrima, ar statybose nedaroma pažeidimų.

Nutarime pirmą kartą tokiu lygiu aptariamos namelių statybų finansavimo galimybės. Teigiama, kad nuo 1978 m. bus teikiamos paskolos sodo nameliams įsigyti, statyti arba sodo sklypams pagerinti. Paskola galėjo siekti

²⁴⁸ 1977 m. rugsėjo 14 d. SSRS MT nutarimas Nr. 843 „О личных подсобных хозяйствах колхозников, рабочих, служащих и других граждан и коллективном садоводстве и огородничестве“.

²⁴⁹ *Ibid.*

iki tūkstančio rublių ir turėjo būti grąžinama per 5 metus²⁵⁰. Taip pat leidžiama įmonių, organizacijų ir įstaigų vadovams panaudoti dalį socialiniams ir kultūriniais renginiams bei būstų įrengimui skirtų lėšų apmokant iki 25 procentų išlaidų, reikalingų soduose įrengiant kelius, vandentiekį, želdynus ar atvedant elektrą²⁵¹. Iš nutarimo teksto galima nujauti, kad pagrindinis tokio dėmesio asmeniniams daržams ir kolektyvinei sodininkystei tikslas – visos Sąjungos mastu sumažinti žemės ūkio produkcijos stygių. Aptarus, kaip svarbu suteikti sąlygas šeimoms užsiauginti papildomų vaisių ir daržovių, čia pat rašoma, kad turi būti imtasi priemonių, pagerinančių žemės ūkio produkcijos pertekliaus supirkimą iš gyventojų.

Tuo metu pakinta ir sodininkų organizacijose svarstomų klausimų ratas. Jei 1975 metais sodininkų suvažiavime buvo kalbama beveik vien tik apie kovą su pažeidimais, tai per 1979 metais vykusį VIII LSD suvažiavimą jaučiamas gerokai laisvesnis tonas, aptariami sodininkystės ūkiniai klausimai, skirtingų atstovų pastebėjimai apie darbo organizavimą²⁵². Svarbu ir tai, kad nagrinėjami numatomi draugijos struktūros pasikeitimai: pakoreguoti draugijos įstatai, draugijos skyrius ketinama paversti sekcijomis, įvesti tarybas, kaip tarpinę organizacijos grandį, ir nuskamba pasiūlymas skirtingų organizacijų sodus vadinti bendrijomis (ši B. Leščinsko pasiūlymą nutarta pirma aptarti su kalbininkais)²⁵³. Suvažiavime skaitytoje pirmininko ataskaitoje pabrėžiama, kaip svarbu išgauti daugiau pagalbinės žemės ūkio produkcijos ir kaip prie to prisideda sodininkai ir net įterpiama kolektyvinę sodininkystę girianti Leonido Brežnevo citata. Kitaip tariant, apie sodus kalbama ne kaip apie problemų ir pažeidimų, bet galimybių erdvę.

Kaip atšilimas atsiliepė sodininkų galimybėms Lietuvoje? Bene ryškiausias pokytis buvo smarkus sodo namelio ploto padidėjimas. Nuo 1977 m. sodininkams Lietuvoje leidžiama statyti 45 kv. m ploto vasarinį namelį, 15 kv. m ūkinį bloką, 20 kv. m šiltnamį ir 18 kv. m ploto stoginę automobiliui, o po nameliu dar leidžiama įsirengti ir rūšį²⁵⁴. Kad namelių statybos klausimas

²⁵⁰ *Ibid.*

²⁵¹ Būtent 1977 metus kai kurie sodininkai mini kaip datą, po kurios sodus imta aktyviai perduoti stambių organizacijų ir pramonės įmonių globon. Marcinkas Feliksas, *Mėgėjiškai sodininkystei Lietuvoje – 50 metų*, Vilnius: Tautodailė, 2009, p. 79.

²⁵² LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 175, p. 11.

²⁵³ *Ibid.*

²⁵⁴ „Tipiniai darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijos įstatai“, *Mūsų sodai*, 1979, Nr. 9.

pačių sodininkų tarpe išlieka vienu iš svarbiausių rodo ir VIII LSD suvažiavimo dokumentai – nors per pasisakymus namelių statybos klausimas minėtas tik protarpiais (svarstyta, ar neverta leisti statyti pagal senuosius projektus, kol nauji dar nėra parengti), bet išlikę renginio dalyvių siųsti klausimai suvažiavimo prezidiumui parodo, kiek ši tema rūpėjo patiems sodininkams. Iš 12 ranka užrašytų paklausimų 7 klausia beveik to paties – kada ir kokius sodo namelius dabar galės statyti sodininkai²⁵⁵.

Sodo namelio ploto padidėjimas nuo 25 iki 45 kvadratinų metrų ištis buvo gerokai ryškesnis nei tik šių dviejų skaičių aritmetinis santykis. Priklausomai nuo namelio projekto buvo galima išradingai sujungti namelį, ūkinį bloką, rūšį ir stoginę į vieną statinį, turintį skirtingas funkcines zonas. Palaipsniui atsirado projektų, kuriuose netgi šiltnamiai tapo priblokuota sodo namo dalimi, o stoginė automobiliui, nors ir nelegaliai, bet techniškai gana nesudėtingai būdavo apmūrijama ir paverčiama garažu. Sudėjus visas šias galimybes realus statomo namo plotas galėjo siekti iki 100 kvadratinų metrų.

Didžiuosiuose miestuose tuo metu vis dar nebuvo leidžiama statyti individualių gyvenamųjų namų, todėl sodo namelis tapo vienintele galimybe šeimai turėti kažką panašaus į nuosavą namą ar vasarnamį. Jei septintojo dešimtmečio pradžioje apie sodo namelius rašyta atsargiau, kaip apie būtinybę pasidėti įrankius ar pasislėpti nuo lietaus, tai aštunto dešimtmečio pabaigoje atsiranda ir atvirų teiginių, kad tai yra antrasis būstas²⁵⁶. Tiek sodininkai, tiek ir architektai sodo namelius vis dažniau traktavo ne kaip poilsiui skirtus paviljonus, bet sumažintą individualaus namo versiją – su židiniu, keliais kambariais, o kartais ir pirtimi. Dažnos namelių projektų modifikacijos balansavo ant legalumo ribos, o padidinus leistiną sodo namelio dydį galutinis architektūrinis darinys gerokai skyrėsi nuo asketiškų ir labiau socialistinę ideologiją atitikusių 25 kvadratinų metrų dydžio paviljonų, statytų septintajame dešimtmetyje. Todėl nenuostabu, kad atsivėrusi Pandoros skrynja vedė link dar vienos disciplinavimo bangos.

2.8. Trečioji sodininkų disciplinavimo banga (1981–1986 m.)

Apie 1981–1985 m. kolektyviniuose soduose vėl įsisiūbavo aktyvi kova su spekuliacija, sukčiavimu, o ypač kova su statybų tvarkos pažeidimais, kurią istorikas Vytautas Tininis pavadino „Sodo namelių byla“. 1981 metais

²⁵⁵ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 175, p. 119–130.

²⁵⁶ Paukštė L., „Naudos būtų visiems“, *Mūsų sodai*, 1979, Nr. 8.

soduose prasidėjo patikrinimai, o 1982 m. LSSR MT ir Lietuvos Respublikinė profesinių sąjungų taryba staiga pavedė miestų ir rajonų vykdomiesiems komitetams atšaukti išduotus leidimus statyti didesnius kaip 25 kvadratinį metrų namelius²⁵⁷. Daugiausia su nomenklatūros savivaliavimu susiję patikrinimai prasidėjo Vilniuje, bet tikrinimų banga greitai nusirito per visą Lietuvą, šimtai sodininkų nubausta, o užimantiems vadovaujančias pareigas asmenims sodininkauti apskirtai uždrausta²⁵⁸.

Prie padidėjusio dėmesio pažeidimams galbūt galėjo prisidėti tiek nomenklatūros bandymai statyti namelius, panašius į nedideles vilas, tiek ir kelios nelaimės, kai Vilniuje nelegaliai kasant rūsius ar didinant sodo namelio plotą žuvo žmonės²⁵⁹. Apie tokius nutikimus užsimenama ir per interviu su sodininkais: „buvo ir nelaimingų atvejų, vat vienas kaimynas, grupiokės tėvas, jis tada buvo atrodo melioracijos ministras [...] žuvo bedalyvaudamas savo rūsio statyboje.“²⁶⁰ Tačiau interviu minima ir kita problema – neigiamas požiūris į sodininkus kaip „pižonus“, turinčius „privačiasavininkiškę nuotaiką“²⁶¹. Juk sodas kai kuriems tapo priemone pasipelninti, o padidėjęs sodo namas savotišku vasarnamio pakaitalu arba priemone realizuoti nebūtinai legaliais būdais sukauptą kapitalą.

1981 metais dėl TSKP CK spaudimo²⁶² LKP CK biuras ėmėsi priemonių kovojant su pažeidimais kolektyviniuose soduose, pradėti masiniai namelių patikrinimai. Spauldoje taip pat skelbta apie tai, kad LKP Centro komitetas nerekomenduoja įvairių įstaigų ir organizacijų vadovams statyti sodo namelių, o pažeidusiems statybos reikalavimus nurodoma namelių, statybinių medžiagų ir sklypų atsisakyti – „realizuoti sodininkystės bendrijoms“²⁶³. Tačiau patys sodininkai nebūtinai žinojo ar suvokė, jog drausminimo banga prasidėjo Maskvoje, kai kurie ribojimus siejo su vietos valdžia. Pavyzdžiui,

²⁵⁷ Atskirais atvejais vykdomiesiems komitetams palikta galimybė leisti statyti kiek didesnius, iki 35 kvadratinį metrų dydžio namelius.

²⁵⁸ 1982 m. vasario 22 d. LKP CK biuro nutarimas „Dėl kai kurių trūkumų organizuojant kolektyvinę sodininkystę Vilniaus priemiesčio zonoje ir kai kuriuose Lietuvos SSR rajonuose“, LYA, f. 1771, ap. Nr. 260, b. 18, p. 2–7.

²⁵⁹ Gudavičius Stepas, „Statykime saugiai“, *Mūsų sodai*, 1982, Nr. 1. p. 20–21

²⁶⁰ M. Šiupšinsko interviu su sodininku Ar. V. 2019-02-03, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

²⁶¹ M. Šiupšinsko interviu su sodininku An. V. 2019-02-11, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

²⁶² Antanaitis Kastytis, *Sovietinė Lietuvos, Latvijos ir Estijos nomenklatūra (1953–1990 m.). Dėsninimai ir ypatumai: daktaro disertacija*. Kaunas: VDU, 2001, p. 243.

²⁶³ „Lietuvos Komunistų partijos Centro Komite“e“, *Mūsų sodai*, 1982, Nr. 4, p. 21.

buvusio Lietuvos respublikinės profesinių sąjungų tarybos darbuotojo artimosios teigimu, iš pradžių norintiesiems organizacijos tarnautojams buvo skiriami kolektyviniai sodai, tačiau kiek vėliau tarybos pirmininkas ir buvęs LKP CK sekretorius Algirdas Ferensas sukvietęs aukštesnius pavaldinius pareikalavo sodų atsisakyti, nes esą reikia užsiimti darbu ir visuomenine veikla, o ne sodininkavimu²⁶⁴. Pasak interviu pašnekovės netrukus, žiemą, „Ferensas organizavo tokį vajų“ – imtasi bendrijoje vykstančių statybų patikrinimo, raginimo aukštesniems pareigūnams atsisakyti sodo.

Trečioji Lietuvoje vykusio disciplinavimo akcija sutapo ir su KGB pirmininko Jurijaus Andropovo tapimu Tarybų Sąjungos komunistų partijos generaliniu sekretoriumi. Trumpas Andropovo valdymo periodas (1982–1984 m.) daugeliui sovietinių piliečių įsiminė kaip griežtos prieš alkoholio vartojimą nukreiptos kampanijos metas. Visgi antialkoholinė politika buvo tik dalis bendro siekio pakelti darbo produktyvumą, discipliną ir sumažinti visas gyvenimo sferas apraizgiusią korupciją:

„Eina kalbos apie smarkėjančią kovą ne vien prieš kolektyvinius sodus, bet prieš daugelį kitų piktnaudžiavimų: kyšiai grobstymai, sukčiavimai, aplaidumas darbe. Šnekama, kad Maskvoje, Kultūros ministerijos sistemoje, areštuoti veik pusantro šimto žmonių, daugiausia ryšium su išvykų į užsienį organizavimu ir neregėtais kyšiais šiame reikale. Kiek čia tiesos, irgi nežino niekas. Oficialioji informacija tyli apie tai. Lietuvoje jau, esą, areštuotas ne vienas gydytojas, tarp jų – akademikas Brėdikis.“²⁶⁵

Dačių ir sodo namelių statybos sunkiai derėjo su pasirinkta antikorpucine politikos kryptimi. Apie piktnaudžiavimo atvejus ne tik žinojo, bet politbiuro posėdžiuose apie tai pasisakė ir pats Andropovas bei būsimas jo įpėdinis Gorbačiovas²⁶⁶. Spauldoje kritikuojant Lietuvos soduose vykstančius pažeidimus būdavo užsimenama apie tai, kad net darbo dienomis soduose netrūksta žmonių, kad prie sodo namelių stovi tarnybinės mašinos arba sukiojasi statybinė technika, kuri greičiausiai turėtų dirbti kur nors kitur²⁶⁷. Nebuvo paslaptis ir tai, kad statybos medžiagomis dažnai apsirūpinama neoficialiais keliais, pasitelkiant *blatą*.

²⁶⁴ M. Šiupšinsko interviu su sodininke A. M. 2019-03-31, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

²⁶⁵ Baltušis Juozas, *Vietoj dienoraščio. II tomas. 1976–1983*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2019, p. 1065.

²⁶⁶ Lovell Stephen, *Summerfolk: A History of the Dacha*, Ithaca: Cornell University Press, 2003, p. 211

²⁶⁷ Jurevičius Juozas, „Sodai iš arti...“, *Švyturys*, 1981, Nr. 16, p. 26.

Per statybų kolektyviniuose soduose patikrinimus rasti pažeidimai greičiausiai pranoko lūkesčius, nes 1984 m. pabaigoje SSRS MT priėmė nutarimą, kuriuo sugriežtino kolektyvinės sodininkystės kontrolę visoje Sovietų Sąjungoje²⁶⁸. Nutarime rašoma, kad kai kuriose respublikose yra rimtų problemų kolektyvinės sodininkystės srityje: sodams skiriama žemės ūkiui tinkama žemė, namelių statybose nesilaikoma reikalavimų, nelegaliai įsigyjamos medžiagos ir samdoma technika. Užsimenama, kad kai kur užmaskuoti kaip sodo namai iš tikro statomi vasarnamiai (rus. особняки дачного типа) su garažais ir pirtimis. Nutarime pažymėta, kad trūkstant deramos kontrolės tokios statybos daro ekonominę žalą, tad nuo 1985 m. sausio 1 d. įvedami nauji sodininkystės apribojimai, tarp jų ir statyboms soduose²⁶⁹. Namelius leidžiama statyti tik vieno aukšto, tik pagal tipinius projektus ir tik iki 25 kvadratinų metrų dydžio²⁷⁰. Visuotinai ribotas ne tik patalpų dydis, bet ir aukštis: sodo namelio patalpos neturėtų viršyti 2,5 m, ūkiniuose pastatuose – 2,2 m, o rūsyje leidžiamas didžiausias patalpos aukštis yra tik 1,9 m. Didžiausias galimas sodo namo aukštis nuo žemės iki kraigo – 6,5 m, o ūkinio pastato aukštis gali būti tik iki 3 metrų.

Vykdydamas nutarimą SSRS Valstybinis statybos komitetas (*Gosstroj*) 1985 m. sausį nurodė pavaldžioms institucijoms, statybos ir projektavimo organizacijoms užtikrinti šių apribojimų laikymąsi ir organizuoti tipinių sodo namelių projektavimą ir gamybą. Lietuvoje į reikalavimą užtikrinti kontrolę sureagavo LSSR Valstybinis statybos reikalų komitetas, kovo 29 d. priėmęs sprendimą Nr. 95, kuriuo panaikinti net 24 iki šiol galioję tipinių namelių projektai iki 25 kvadratinų metrų ploto²⁷¹. Didesni nameliai jau ir taip buvo paskelbti neleistinai visos sąjungos mastu, o šiuo sprendimu galbūt buvo

²⁶⁸ 1984 m. gruodžio 29 d. SSRS MT nutarimas Nr. 1286 „Об упорядочении организации коллективного садоводства и огородничества“.

²⁶⁹ Sklypų dydis nuo šiol privalo būti tarp 400 ir 600 kvadratinų metrų dydžio, namelių statyba gali būti baigta tik po komisijos apžiūros, sodams leidžiama skirti tik tuos sklypus, kurie negali būti veiksmingai panaudoti žemės ūkyje ir t. t. Taip pat uždraudžiama sodo bendrijų nariais tapti asmenims, kurie nedirba ir nėra susiję su įmone ar organizacija, kuriai priklauso konkreti sodininkų bendrija, taip pat tiems, kurie turi vasarnamius ar yra vasarnamių kooperatyvų nariai.

²⁷⁰ Prie namelio leidžiama įrengti nešildomą verandą iki 10 kvadratinų metrų dydžio ir ne didesnę nei 15 kvadratinų metrų dydžio nešildomą palėpę. Rūsysis apribotas iki 8 kvadratinų metrų. Leidžiami ne didesni nei 15 kvadratinų metrų dydžio ūkiniai pastatai, kuriuose galima laikyti triušius, naminius paukščius ir namų apyvokos reikmenis. Taip pat sodininkai gali įsirengti dušą, tualetą ir nešildomą šiltnamį, kurio plotas yra iki 15 kvadratinų metrų.

²⁷¹ „Nauja sodo namelių statytojams“, *Mūsų sodai*, 1985, Nr. 5.

uždrausti kažkuo neįtikę ar netinkamų matmenų vietiniai projektai. Nutarime nurodoma vadovautis septyniais likusiais tipiniais namelių projektais, taip pat leidžiama statyti pramoniniu būdu gaminamus keturių tipų surenkamus sodo namelius ir septynis „sąjunginius tipinius“ projektus. Taip pat sprendime rekomenduojama pradėti surenkamų namelių gamybą pagal dar keturiolika galimų projektų. Tipiniai namelių projektai ir surenkamų namelių tiekimas sodininkams buvo viena iš pagrindinių priemonių siekiant apriboti pažeidimų tikimybę.

Tuo metu Lietuvoje pramoniniu būdu surenkamus sodo namelius S25-2 ir S25-3 (S-5L-85) siūlė Alytaus eksperimentinis namų statybos kombinatas, garsėjęs kaimo vietovėms skirtais skydiniais „Alytnamiais“. Norėdami įsigyti Alytaus eksperimentinio namų statybos kombinato namelius gyventojai turėdavo kreiptis į sodininkų bendrijų valdybas ir tikėtis, kad jiems pasiseks įsigyti vieną iš 500 per metus pagaminamų statinių²⁷². Norintiems buvo siūloma namelio surinkimo paslauga, nors reklamoje buvo teigiama, kad su draugų pagalba šiuos namelius susiręsti sode nėra sudėtinga ir patiems²⁷³.

Gatavus sodo namelius gamino ir kitos organizacijos: Panevėžio, Prienų ir kitų miestų miškų ūkio įmonėse buvo galima įsigyti ten pagamintus 25 ir 15 kvadratinų metrų ploto namelių komplektus S-25-1 ir S-15-2²⁷⁴. Kiek kuklesnius, dvylikos kvadratinų metrų dydžio namelius gamino gyvenamųjų namų statybos ir butų remonto tresto remonto ir statybos valdybos Kaune, Vilniuje ir Alytuje. Tačiau vienas iš populiariausių ir visoje Lietuvoje sutinkamas surenkamas sodo statinys buvo itin mažas, apie 8 kv. m ploto „Bitininko“ namelis (priedas nr. 1, iliustracija nr. 5). Reklamose pristatomas kaip Ukmergės gurguolinių dirbinių gamyklos siūlomas produktas²⁷⁵ šis namelis galėjo būti įsigyjamas kreipiantis į Sodininkystės ir daržininkystės trestą, o kainavo jis beveik dešimteriopai pigiau nei didesni sodo nameliai – tik 383 rublius²⁷⁶.

²⁷² Šiuos namelius buvo galima įsigyti ir šalies miškų ūkio įmonėse. „Sodo namelis S-IL-85“, *Mūsų sodai*, 1987, Nr. 7, p. 19.

²⁷³ Ramoškevičiūtė D., Lajauskas R., „Kaip rėšime namelį?“, *Mūsų sodai*, 1988, Nr. 12, p. 18–19; „Sodo namelis S-IL-85“, *Mūsų sodai*, 1987, Nr. 7, p. 19.

²⁷⁴ „Gatavas sodo namelis – patogus“, *Mūsų sodai*, 1985, Nr. 9.

²⁷⁵ Spauldoje buvo skelbiama, kad namelį suprojektavo Visasąjunginio techninės estetikos mokslinio tyrimo instituto Vilniaus filialo darbuotojas M. Bajarovas. Umbražiūnas K., „Surenkamas bitininko namelis“, *Mūsų sodai*, 1979 Nr. 6.

²⁷⁶ Iš esmės tai buvo tipinio projekto S-10-3 variacija, skirta pramonei gamybai.

1985 metais įvyksta ir IX LSD suvažiavimas, kuriame aptarti pokyčiai, įvykę per šešerius metus²⁷⁷. Per suvažiavimą skaityti pranešimai ir dalyvių pasisakymai itin šabloniški, kartojamos ankstesniuose suvažiavimuose jau minėtos frazės apie sodininkystės naudą ir partijos rūpinimąsi darbo žmonėmis. Kalbose ir ataskaitose paminimi besikartojantys piktnaudžiavimo atvejai, pavyzdžiui, plintanti neigiama tendencija gėlininkystę paversti aktyvia komercine veikla, skundžiamasi, kad pramonės įmonės per lėtai gamina sodo namelių komplektus, išvardijami apsileidę, todėl pasitempti turintys draugijos skyriai, pagiriami pirmūnai ir pasidžiaugiama, kad sodininkų gretos toliau auga²⁷⁸, bet jokių autentiškesnių diskusijų medžiagoje neužfiksuota. Šabloniška suvažiavimo retorika kartoja jau ankstesniuose suvažiavimuose išsakytas frazes ir išsiskiria nebent tik tuo, kad retsykais paminima sąjungos mastu vykdoma „Maisto programa“ ir būtinybė prie jos prisidėti.

2.9. Kolektyvinės sodininkystės apogėjus (1986–1991)

Nors jau kuris laikas buvo vykdoma vadinamoji „Maisto programa“, bet poreikis soduose užauginti daugiau produktų nemažėjo. Sovietų Sąjungoje maistas buvo subsidijuojamas gyventojams jį parduodant pigiau, nei žemės ūkiui kainavo užauginti, todėl didesnis sodininkų skaičius reiškė ir mažesnę našą biudžetui. Kadangi disciplinavimo bangos ir esminiai pasikeitimai sodininkystės reguliavime buvo nukreipti būtent į pažeidimus namelių statyboje, dalis su statyba nesusijusių apribojimų sodininkų bendrijoms palaipsniui buvo mažinami²⁷⁹. 1986 m. gruodžio 5 d. nutarime Nr. 562 panaikintas reikalavimas sodams skirti tik nederlingus, prastos konfigūracijos sklypus, o 1986 m. gegužės 15 d. SSRS MT priėmė nutarimą Nr. 562, kuriame įvardijamas siekis toliau plėtoti kolektyvinę sodininkystę ir nurodoma įvairioms institucijoms imtis priemonių, kad būtų patenkintas poreikis statybos medžiagoms, sodinukams, inventoriui. Kolektyviniai sodai vėl tampa skatintina ir oficialiai palaikoma veikla.

²⁷⁷ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 232, p. 1.

²⁷⁸ *Ibid.*

²⁷⁹ Prie to galėjo prisidėti ir politiniai pokyčiai – SSRS Komunistų partijos generalinio sekretoriaus pareigas pradėjo eiti Michailas Gorbačiovas, deklaruojęs persitvarkymo ir demokratizacijos idėjas.

1987 m. pasirodo dar vienas SSRS MT nutarimas, labai primenantis tai, kas vyko prieš dešimtmetį²⁸⁰. Jame teigiama, kad respublikos nepakankamai vertina galimybes auginti žemės ūkio produktus asmeniniuose daržuose ir kolektyviniuose soduose, todėl pastebimas gyvulių skaičiaus, pieno, mėsos, daržovių, bulvių ir kitų produktų kiekio mažėjimas²⁸¹. Dokumente akcentuojamas būtent poreikis spręsti aprūpinimo žemės ūkio produkcija problemas, tačiau čia pat nurodoma panaikinti ir ankstesnius apribojimus sodo namelių statybai, leisti namelius statyti ne tik pagal tipinius projektus, o namelių dydis dar ir padidinamas iki 5 kvadratinų metrų. Taip pat skelbiama, kad sodo namo statybai ir sodo apželdinimui suteikiamos paskolos dydis bus didinamas iki 5 tūkstančių rublių, o grąžinimo terminas prailginamas iki dešimties metų. Nutarime reikalaujama populiarinti sodininkystę, nurodoma, kad respublikos turi aktyviai organizuoti pavyzdinių sklypų ir sodų konkursus, parodas, muges ir apdovanoti nugalėtojus²⁸².

Panašiu metu pradedama ir sodininkystės sistemos pertvarka – 1987 m. reformuojant sąjunginę žemės ūkio valdymo struktūrą Lietuvos sodininkystės draugija pertvarkoma į Lietuvos respublikinį agrokooperatinį susivienijimą „Sodai“²⁸³. 1987 m. kovo 18 d. pasirašomas LSSR Ministrų tarybos ir Profesinių sąjungų tarybos nutarimas Nr. 74, kuriame nusprendžiama ne tik LSD pagrindu įsteigti Respublikinį agrokooperatinį susivienijimą, bet ir perduoti jam iki šiol LSD turėtas atsakomybes:

„Toliau plėtoti kolektyvinę sodininkystę ir daržininkystę, mėgėjiškąją bitininkystę ir gėlininkystę, siekiant geriau aptarnauti sodininkų bendrijų

²⁸⁰ 1977 m. rugsėjo 14 d. SSRS MT nutarimas Nr. 843 „О личных подсобных хозяйствах колхозников, рабочих, служащих и других граждан и коллективном садоводстве и огородничестве“.

²⁸¹ 1987 m. rugsėjo 19 d. SSRS MT nutarimas Nr. 1079 „О дополнительных мерах по развитию личных подсобных хозяйств граждан, коллективного садоводства и огородничества“.

²⁸² Šie nurodymai buvo stropiai ir gana pažodžiui įgyvendinami tiek Rusijoje (RSFSR MT 1987 m. nutarimas Nr. 409), tiek ir sovietų Lietuvoje. VSRK ir Lietuvos Valstybinio agropramoninio komiteto 1987 m. gruodžio 31 d. įsakyme Nr. 247/632 teigiama visiškai tas pats – kad nuo šiol soduose gali būti statomi iki 50 kv. m užstatyto ploto apkūrenami nameliai, kartojama dalis kitų nutarimo Nr. 1079 teiginių, nors formaliai 1984 m. nutarimo punktai, apriboję namelių dydį iki 25 kvadratinų metrų, Lietuvoje buvo panaikinti tik po metų (1988 m. gruodžio 12 d. SSRS MT nutarimu Nr. 1485).

²⁸³ Pradinis pavadinimas – Lietuvos respublikinis agrokooperatinis susivienijimas sodininkų prašymu buvo patikslintas ir leista jį papildyti žodžiu „Sodai“. LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 278, p. 1.

narius ir gauti papildomai vaisių, uogų, daržovių, medaus, taip pat sudaryti sąlygas sveikam ir aktyviam darbininkų bei tarnautojų poilsiui, įtraukti į darbą jaunąją kartą, propaguoti kolektyviškumą, darbštumą ir blaivų gyvenimo būdą.“²⁸⁴

Lyginant su ankstesniais LSD uždaviniais galima pastebėti, kad tarp mažai pakitusių atsakomybių atsirado blaivaus gyvenimo būdo palaikymas, kas nestebina žinant Gorbačiovo antialkoholinę kampaniją. Tačiau ryškiausias veiklos pokytis buvo bandymas paversti draugiją į aktyviau veikiančią ūkinį vienetą – organizacijai ne tik leidžiama, bet keliamas uždavinys vykdyti plačią prekybinę veiklą, leidžiama tvirtinti prekių kainas, o įstatuose minima, kad tobulinant atlyginimų struktūrą bus skatinamas „darbuotojų materialinis suinteresuotumas“²⁸⁵. Kitaip tariant, iš naujojo susivienijimo tikimasi imtis to, už ką LSD prieš keletą metų buvo barama – imtis komercinės veiklos.

Reformos metu Sodininkystės draugijos skyriai imti jungti į agrokooperatinius susivienijimus, Vaisių ir daržovių ūkio ministerija pertvarkoma į Valstybinį agropramoninį komitetą, o pats susivienijimas „Sodai“ įpareigotas aktyviau spręsti žemės ūkio produkcijos realizavimo klausimus. Susivienijimas turėjo savo valdomose prekybos vietose supirkti ne tik gėles, bet ir uogas, vaisius, daržoves, medų ir kitą sodo derlių ir jį realizuoti per Lietukoopsąjungą. Užauginamos ir gyventojams paskirstomos žemės ūkio produkcijos kiekio didinimas buvo vienu iš pagrindinių reformos tikslų.

Taigi, nepaisant soduose dažnai pasitaikančių pažeidimų, ekonominė situacija vertė sovietinę valdžią ir toliau skatinti sodininkystę²⁸⁶, o tam pasitelkiamos įvairios priemonės, soduose ne tik leidžiama statyti daugiau, bet ir raginama vystyti prekybą, aktyviau imti prekybinės veiklos. Nuo devintojo dešimtmečio vidurio augančios sodininkų ambicijos pradėjo vis labiau netilpti

²⁸⁴ *Ibid.*, p. 2.

²⁸⁵ *Ibid.*, p.21.

²⁸⁶ Sovietų sąjungai artėjant prie griūties ir ekonominei situacijai negerėjant kai kurie nutarimai ima skambėti gana desperatiškai. Pavyzdžiui, 1989 m. liepos 5 d. RSFSR MT nutarime Nr. 216 neveiklumu apkaltinama daugybė konkrečių Rusijos regionų ir konstatuojamos problemos – kaimuose sumažėjo užauginamų žemės ūkio produktų kiekiai, pernelyg didelis procentas namų ūkių nelaiko gyvulių, pernelyg didelė dalis įmonių ir organizacijų nėra įkūrusios savo kolektyvinių sodų, gyventojai pernelyg lėtai aprūpinami sodo sklypais ir t. t. Sprendžiant šias problemas buvo nurodyta imtis visiško gyventojų ir sodininkų aprūpinimo jiems reikiamomis statybos medžiagomis, žemės ūkiui reikiamais įrankiais, trąšomis, per artimiausius kelerius metus įsteigti soduose medicinos punktus, organizuoti užaugintų produktų supirkimo sistemą – problemas spręsti skubiai ir iš esmės.

riboto dydžio sklypeliuose, kol griūvant Sovietų Sąjungai kolektyvinės sodininkystės raidos trajektorijos skirtingose respublikose išsiskyrė ir kiekviena jų ėmėsi savaip reguliuoti sodų teritorijas. Lietuvoje nuo pat pirmųjų kolektyvinių sodų atsiradimo palaipsniui vis laisvėjantys reikalavimai soduose vykdomai veiklai pasiekė kulminaciją, kai 1991 m. soduose leista statyti individualius gyvenamuosius namus arba rekonstruoti sodo namus į gyvenamuosius²⁸⁷, palaipsniui atsisakyta ir griežtų užstatymo ploto apribojimų.

Tuo metu susivienijimas „Sodai“ sprendžia savo išlikimo klausimą. Organizacijos 1991 metų susirašinėjime su atkurtos nepriklausomos Lietuvos institucijomis skamba valdininkų siūlymai panaikinti agrokooperatinį susivienijimą, o naują visuomeninę organizaciją kurti tuo atveju, jei patys sodininkai sutars ir nubalsuos, kad tokios reikia²⁸⁸. Natūralu, kad savo išlikimu susirūpinę kai kurie sodininkai tokiai minčiai priešinasi. Tuo pat metu susivienijimas rašo institucijoms raštus, sprendamas pelno apmokestinimo klausimus, ginčus su skirtingų miestų organizacijomis dalijantis turtą, dažniausiai sodininkų parduotuves ir t. t.²⁸⁹ Galiausiai Lietuvos sodininkystės draugija, vos prieš kelis metus pavirtusi Lietuvos respublikiniu agrokooperatiniu susivienijimu „Sodai“, 1991 metais vėl reorganizuojama – šį kartą į Lietuvos sodininkų draugiją, veikiančią iki šiol.

Sovietmečiu pertvarkant miestus jaučiama ideologijos svarba, architektūra ir urbanistika pasitelkiamos kaip įrankiai skirti naujai socialinei santvarkai kurti²⁹⁰. Dešimtojo dešimtmečio pradžioje galutinai subyrėjus buvusiai santvarkai, pasibaigė tarybinė miestų formavimo praktika. Stephenas J. Collier'as knygoje „Post-Soviet Social“ teigia, kad virsmo iš vienos santvarkos į kitą metu buvo liberalizuota ne tik gamyba, kainos ir nuosavybė, bet ir tokios sritys kaip socialinė rūpyba ar urbanistinis planavimas²⁹¹. Industriniais principais užstatytos masinės statybos teritorijos stokojo lankstumo, leidžiančio prisitaikyti prie kintančios realybės, tuo tarpu kolektyviniai sodai tapo terpe chaotiškam, poreikio diktuojamam vystymuisi.

²⁸⁷ LR Vyriausybės 1991 m. gegužės 21 d. nutarimas Nr. 205 „Dėl Sodininkų bendrijos laikinųjų pavyzdinių įstatų“.

²⁸⁸ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 327, p. 1.

²⁸⁹ *Ibid.*

²⁹⁰ Bronovitskaya Anna, „Open City: The Soviet Experiment“, *Volume*, 2009, vol. 21, p. 19–25.

²⁹¹ Collier Stephen J., *Post-Soviet Social: Neoliberalism, Social Modernity, Biopolitics*. Princeton: Princeton University Press, 2011, p. 9.

Daugelis posovietinių valstybių susidūrė su panašiomis problemomis, sukeltomis laisvos rinkos ir privačios nuosavybės atėjimo į miestus suformuotus griežtai pagal socialistinio planavimo principus. Rinkos liberalizavimas, platesnės technologinės galimybės radikaliai pakeitė statybų procesus ir miestiečių kasdienybę. Augant automobilizacijos lygiui, sumenkus poreikiui naudotis viešuoju transportu ėmė keistis ir požiūris į kolektyvinių sodų išsidėstymą mieste – iki tol traktuotos kaip nutolusios, šios teritorijos imtos vertinti kaip potencialūs plėtros arealai.

Atkūrus nepriklausomybę kolektyvinių sodų masyvuose prasidėjusios nuosavų namų statybos kartu yra ir kolektyvinės sodininkystės augimo Lietuvoje pabaiga. Pasikeitus politinei santvarkai naujų kolektyvinių sodų steigimas sustojo, o sovietmečiu aplink miestus atsiradusios sodų bendrijos pradėjo arba nykti, arba palaipsniui virsti mažaaukštės gyvenamosios statybos rajonais. Trumpam miestų pakraščius užplūdo kita banga – blokados metu padaugėjo savavališkai valstybinėje žemėje užveistų daržų, o jau egzistuojantys sodai trumpam ir vėl tapo būtino apsirūpinimo maisto produktais, o ne laisvalaikio gamtoje vieta. Tačiau šis laikotarpis reikalauja atskiroms, jam dedikuoto tyrimo.

2.10. Kolektyvinės sodininkystės raidos Lietuvoje apibendrinimas

Išnagrinėjus, kaip formavosi ir vystėsi kolektyvinė sodininkystė Lietuvos SSR, matome, kad šis reiškinys išaugo iš visos Sovietų Sąjungos mastu egzistavusių iniciatyvų, kurios po karo buvo skirtos gyventojus aprūpinti maistu. Sprendžiant žemės ūkio problemas buvo pasitelkiami kolektyviniai daržai, priesodybiniai sklypai, o galų gale ir kolektyviniai sodai. Procesas sutapo ir su Stalino valdymo metais Sovietų Sąjungoje išpopuliarėjusiomis pseudomokslinėmis Lysenkos idėjomis ir bandymais formuoti gamtininkų Mičiurininkų judėjimą. Neatsitiktinai pradėjus formuoti pirmosioms oficialesnėms sodininkų organizacijoms jose dominavo mokslo darbuotojai ir su žemės ūkio sritimi susiję asmenys ir tik vėliau palaipsniui kolektyvinė sodininkystė ėmė virsti visuotiniu, visą šalį apimančiu reiškiniu.

Kolektyvinės sodininkystės plitimas visos Lietuvos mastu sutapo su po Stalino mirties prasidėjusia kova prieš individualią statybą, o ypač prieš nomenklatūros bandymus statyti vasarnamius. Miestuose apribojus individualias statybas, netrukus kolektyviniuose soduose imti fiksuoti reglamentuotų statybų pažeidimai, su kuriais kovota ne tik Lietuvoje, bet ir kitose respublikose. Vėliau panašūs pažeidimų disciplinavimo vajai Lietuvoje

kartojosi maždaug kas dešimtmetį ir tapo neatsiejama kolektyvinės sodininkystės raidos dalimi.

Visą sovietmetį kolektyvinės sodininkystės reglamentavimas buvo veikiamas dviejų skirtingų aspektų: sodininkystė kaip maisto šaltinis ir sodininkystė kaip individualios statybos erdvė. Pirmasis aspektas buvo tai, dėl ko sodininkystės procesas buvo skatinamas ir palaikomas centrinės valdžios – susiduriant su ekonominiais sunkumais būdavo imamasi priemonių skatinti gyventojų savarankišką apsirūpinimą maistu ir žemės ūkio našumo didinimą, o su šiomis bangomis vis daugiau laisvių ir paskatinių susilaukdavo ir sodininkai mėgėjai. Tuo tarpu statybos soduose nuo pat šeštojo dešimtmečio iki Sovietų Sąjungos griūties išliko pagrindine sodininkų ribojimo ir drausminimo priežastimi. Tarp šių dviejų būsenų, skatinimo ir ribojimo, balansavo visas kolektyvinės sodininkystės procesas ir šizofreniškas teisinis reguliavimas. Sovietinė valdžia tai apribodavo sodininkus uždrausdama ne tik statyti namelius, bet ir kurti derlinguose žemės plotuose, tai vėl imdavo raginti sodininkus aktyviai vystyti kolektyvinę sodininkystę ir kelti žemės produkcijos gamybos rodiklius.

Remiantis kertiniais pokyčiais kolektyvinių sodų reglamentavime ir požiūryje į sodininkystę, jos raidą galima būtų detaliau suskirstyti į šiuos etapus:

- Pokaris (1944–1949 m.) – daržai miestuose naudojami kaip būdas spręsti pokariu kilusias aprūpinimo maistu problemas.
- Reakcija į badą (1949–1953 m.) – Maskva reaguodama į badą oficialiai nurodo respublikoms vystyti kolektyvinę sodininkystę ir daržininkystę, prasideda pirmieji bandymai Kaune.
- Mičiurininkai (1953–1959 m.) – Mičiurininkų ratelių kūrimasis Lietuvoje ir Vilniaus draugijos oficialiosios veiklos pradžia.
- LSD kūrimasis (1959–1961 m.) – kuriasi visos Lietuvos sodininkystės draugija ir procesas tampa aiškiai koordinuotas ir hierarchizuotas.
- Pirmoji disciplinavimo banga (1961–1966 m.) – kova su piktnaudžiavimu ir kritiškas požiūris į sodininkų mėgėjų veiklą.
- Ramybės laikotarpis (1966–1969 m.) – sodininkystės augimas, populiarėjimas ir įtvirtinta galimybė statyti iki 25 kv. m ploto namelius.

- Kritikos stiprėjimas (1969–1974 m.) – pasigirsta rekomendacijos ir užuominos, raginančios nepiktnaudžiauti sodininkystės suteikiamomis galimybėmis; pradedami sodų patikrinimai.
- Antroji disciplinavimo banga (1974–1977 m.) – aktyvi kova su piktnaudžiavimu ir statybos pažeidimais kolektyviniuose soduose sugriežtinant kontrolę visos respublikos mastu.
- Didžiosios statybos (1977–1981 m.) – skatinimas plėtoti sodininkystę ir atsivėrusios galimybės gerokai didesnėms namelių statyboms (iki 45 kv. m ploto).
- Trečioji disciplinacijos banga (1981–1986 m.) – dar vienas patikrinimų, kontrolės ir aktyvios kovos su statybos pažeidimais etapas.
- Kolektyvinės sodininkystės apogėjus (1986–1991 m.) – eilinis bandymas spręsti ūkio ir apsirūpinimo maistu problemas skatinant sodininkus ir paskutinis sodininkystės augimo Lietuvoje periodas.
- Kolektyvinės sodininkystės nykimas (nuo 1991 m. iki dabar) – kolektyvinės sodininkystės augimas sustoja, nauji žemės sklypai jai nebeskiriami, o esamuose masyvuose aplink didžiuosius miestus vyksta transformacija į mažaaukštės gyvenamosios statybos teritorijas.

Išnagrinėjus sodininkystę reguliavusius centrinės ir vietinės valdžios nutarimus matosi, kad per visą sovietmetį kolektyvinės sodininkystės procesas buvo reguliuojamas iš Maskvos – SSRS lygiu buvo priimami sprendimai apie sodininkystės skatinimą ar ribojimą, jų pagrindu tvirtinami analogiški nutarimai Lietuvos SSR Ministrų Taryboje, o vėliau jais remiantis atitinkamai koreguojami sodininkų organizacijų dokumentai, draugijos ir bendrijų įstatai. Ar tai būtų sodininkystės apribojimų griežtinimas, ar sušvelninimas, jį lydėdavo spaudos publikacijos ne tik oficialiniame žurnale „Mūsų sodai“, bet ir kituose leidiniuose vieningai, šabloniškai kartojant kritiką ar pagyras, derančias prie naujai priimtų ar ketinamų priimti nutarimų retorikos.

Trintis ir skirtingos pozicijos ima labiau ryškėti žemesnės svarbos dokumentuose – sodininkų suvažiavimų protokoluose galima aptikti skirtingų pozicijų susidūrimus. Kasdienės veiklos dokumentuose taip pat kartojamos šabloninės frazės apie sodininkystės svarbą, bet čia galima pastebėti užuominas apie įtampą tarp siekiančiųjų praplėsti sodininkams mėgėjams suteikiamas individualaus veikimo galimybes ir tų, kurie sekdami politinį foną

siūlo stipriau apriboti „privačių savininkų“ nuotaikas, neleisti priskirti sodininkams individualių sklypelių, statyti nesublokuotų statinių ir panašiai. Čia išryškėja sodininkystės proceso dualumas – centrinė valdžia skatina sodininkystę dėl visuotinio poreikio aprūpinti gyventojus maistu, patys sodininkai naudoja sodus kaip asmeninių interesų realizavimo erdvę, o vietos valdžia laviruoja tarp šių dviejų pozicijų bandydama neužrūstinti Maskvos, bet tuo pat metu išlaikyti sodininkystės suteikiamas privilegijas.

3. FORMALIOS IR NEFORMALIOS PRAKTIKOS KOLEKTYVINIUOSE SODUOSE.

Kolektyvinė sodininkystė sovietų Lietuvoje, kaip ir visoje Sovietų Sąjungoje, buvo daugialypis procesas. Daugialypis, nes jame susipina skirtingų lygmenų interesai – centrinės, vietinės valdžios, sodininkystės organizacijų ir pačių sodininkų. Iš viršaus organizuojamas kolektyvinės sodininkystės palaikymas ir tuo pat metu vykusios drausminimo bangos leidžia daryti prielaidą, kad šis reiškinys savyje slėpė užkoduotą konfliktą tarp to ko buvo tikimasi iš kolektyvinių sodų, ir to, kuo jie tapo praktikoje. Pasitelkiant Barrington Moore pasiūlytą terminologiją, tai būtų galima įvardyti kaip formaliosios ir operacinės ideologijos²⁹² susikirtimą.

Siekiant patikrinti, koks buvo šio susikirtimo mastas ir kokiomis formomis jis reiškėsi kasdienybėje, pirmiausia reikia išsiaiškinti, koks gi buvo formalusis kolektyvinės sodininkystės veidas, kokio tikslo buvo siekiama ar bent jau kokiais siekiais prisidengiama aiškinant sodų paskirtį sovietiniame mieste. Tam reikia išnagrinėti formalią kalbėseną apie kolektyvinę sodininkystę – valdžios nutarimuose, oficiozinėje spaudoje, viešuose pasisakymuose naudojamą žodyną, pateikiamus teiginius apie sodininkystės svarbą ir naudą. Surinktoje medžiagoje galima pastebėti pagrindinius, dominuojančius naratyvus apie oficialiai priimtinas sodininkų veiklos formas ir viešai deklaruojamus kolektyvinės sodininkystės kaip skatinamo reiškinio tikslus.

Bandant palyginti oficialųjį naratyvą su realiu, neparadiniu kolektyviniuose soduose vykusiu gyvenimu, šiame skyriuje bus nagrinėjamos ir neformaliosios praktikos, kurios buvo užfiksuotos nagrinėjamo laikotarpio spaudoje ar sodininkų atsiminimuose, oficialusis valdžios požiūris į sodininkystę lyginamas su neformaliu pačių sodininkų veikimu. Analizuojant skirtingas praktikas šiame skyriuje koncentruojamasi į tris ryškiausius kolektyvinės sodininkystės reiškinio Lietuvoje aspektus: sodas kaip statybos ir individualios architektūros erdvė (materialioji kultūra), sodas kaip sovietinio elito privilegija ir sodas kaip kaimo kultūros pakaitalas (nematerialioji kultūra).

²⁹² Moore Barrington, *Soviet politics - The dilemma of power*, London: Routledge, 1976, p. 420.

3.1. Kolektyvinės sodininkystės oficialūs tikslai

Istorikas Tomas Vaiseta teigia, kad „ideologija sovietmečiu turėjo hierarchizuoti visos visuomenės tikslus, taigi įprasmingi jos praeitį, dabartį ir ateitį.“²⁹³ Kitaip tariant, ideologinį paaikškinimą turėjo turėti ne tik deklaruojami ateities siekliai ar praeities įvykiai. Kasdienybė ir joje vykstantys procesai teoriškai taip pat turėjo tilpti į ideologinius rėmus. Kolektyvinis sodininkavimas, būdamas valdžios pripažintu ir iš viršaus diegiamu procesu, neišvengiamai turėjo savo vietą oficialiame ideologiniame pasakojime apie sovietinę gyvenseną ir ją praktikuojančią visuomenę. Kolektyvinei sodininkystei keliama oficialieji tikslai, nuolatos kartojami valdžios nutarimuose, oficiozinėje spaudoje arba proginėse kalbose buvo taikomi kiekvienam sodui ir jo šeiminkui. Tad kokie jie buvo?

Tipiniuose darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijos įstatuose – dokumente, kuriuo vadovautasi steigiant bendrijas ir kuris buvo patvirtintas Lietuvos SSR ministrų tarybos nutarimu – buvo rašoma: „Svarbiausiais sodininkų bendrijos, kaip visuomeninės organizacijos, tikslas įkurti kolektyvinį sodą ir jį ugdyti, kad būtų išauginama papildomai vaisių, uogų, daržovių ir gėlių, taip pat sudarytos sąlygos geriau praleisti laisvalaikį, stiprinti darbininkų ir tarnautojų sveikatą, įpratinti dirbti paauglius“.²⁹⁴

Čia cituojamas tekstas nėra žurnalistinio darbo produktas, tai – oficialiai patvirtinti tipiniai sodininkų bendrijos įstatatai. Žurnalas „Mūsų sodai“ nuolatos skelbdavo apie pasikeitimus teisiniame sodininkų veiklos traktavime. Ne tik LSD, bet ir svarbesni Ministrų tarybos nutarimai tuoj pat atsisdurdavo žurnalo puslapiuose. Minėti sodininkų bendrijos įstatatai įdomūs tuo, kad jų preambulėje dėstomi sodininkystės tikslai visiškai sutampa su sodininkų veiklą ribojusių Maskvos nutarimų teiginiais. Maskvai priėmus sprendimą analogiškas nutarimas būdavo pasirašomas Lietuvoje, tuomet remiantis juo koreguojami draugijos ar bendrijos įstatatai, o po jų pakeitimo informacija apie naują dokumentą nuguldavo ir žurnalo puslapiuose. Bet čia procesas nesibaigia ir netrukus beveik identiškos frazės imamos kartoti straipsniuose, sodininkų konferencijose ir skaitytojų laiškuose.

²⁹³ Vaiseta Tomas, *Nuobodulio visuomenė: kasdienybė ir ideologija vėlyvuosiu sovietmečiu (1964–1984)*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2014, p. 85.

²⁹⁴ „Tipiniai darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijos įstatatai“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1979, Nr. 9, p. 16, 17, 28.

Sodininkystei skirto žurnalo „Mūsų sodai“ numeriai kupini pozityvių pasisakymų apie kolektyvinės sodininkystės reikšmę²⁹⁵. Nuolat kartojamos tezės apie sodininkystės naudą žmonių užimtumui, sveikatai, dorovei, lavinimuisi ar tarpusavio santykiams²⁹⁶. Nepamirštama paminėti ir kiek pragmatiškesnių tikslų – puošti miestus²⁹⁷, užimti jaunimą, aprūpinti organizacijas ar gyventojus vaisiais ir uogomis (buvo skaičiuojama, kad vienam šeimos nariui aprūpinti papildomais produktais turėtų pakakti 50 m² ploto) ir t. t.

Nepaisant oficialiai minimų rekreacijos ir edukacijos galimybių pagrindinė kolektyvinių sodų funkcija tiek teoriškai, tiek ir praktiškai buvo gyventojų (papildomas) apsirūpinimas maistu. Kaip jau minėta ankstesniame skyriuje, šis aspektas tapo itin aktualus po karo, bet galų gale dėl šlubuojančios ekonomikos niekur nedingo iki pat sovietmečio pabaigos. Kai valstybė ėmėsi vadinamosios „Maisto programos“ imta dar aktyviau skelbti, kiek maisto produktų sodininkai užaugina vidutiniškai, kiek per metus jų sunaudoja asmuo ar šeima²⁹⁸, bet panaši pragmatizmu dvelkianti kalbėsena pasitaikydavo nuo pat kolektyvinės sodininkystės pradžios. Visą devintą dešimtmetį besitęsusi „Maisto programa“ buvo tik dar vienas, nelabai sėkmingas bandymas pagerinti Sovietų Sąjungos žemės ūkį, bet šiame bandyme, kaip ir ankstesniuose, savo vaidmenį turėjo atlikti ir kolektyvinė sodininkystė.

Kitas svarbus tikslas ir argumentas, pagrindžiantis kolektyvinės sodininkystės reikalingumą, buvo tiesiogiai susijęs su modernistinio industrinio miesto gyvenimo būdu: sodininkystė minima kaip rekreacijos po intensyvaus darbo mieste forma ir galimybė atgauti jėgas²⁹⁹. Socialistinėje visuomenėje valstybė privalėjo užtikrinti kokybišką darbininko poilsį, nes tik

²⁹⁵ „Sodai taurina žmogų“, „Sodas ugdo kolektyviškumą“ ir panašūs straipsnių pavadinimai dažnai sutinkami žurnale „Mūsų sodai“.

²⁹⁶ „Komunistų reikalas – pasirūpinti, kad darbas sode dar labiau padėtų stiprinti žmonių sveikatą, užmegzti tarp jų draugiškus santykius“, „Tegul auga kolektyviniai sodai“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1978, Nr. 10(58), p. 16.

²⁹⁷ „Draugijos pagrindinis tikslas – puošti miestų ir kaimų gyvenvietes, plėsti visuomeninę ir sodybinę sodininkystę, gėlininkystę bei daržininkystę“. Steikūnas J., „Įsteigta Lietuvos sodininkystės draugija“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1959, Nr. 1(1), p. 12.

²⁹⁸ Puipa Algirdas, Kviklys Algimantas, „Ką išaugina kolektyviniai sodai“, *Mūsų sodai*, 1984, Nr. 4.

²⁹⁹ „Tarnautojui, išsėdėjusiam darbo kabinete ištisas valandas, darbininkui, visą pamainą dirbusiam prie staklių ar konvejerio, mokytojui po įtempto darbo mokykloje – gal ir nėra geresnio darbo ir poilsio derinio, kaip veikla sode, gryname ore, su lengvu įrankiu rankose“, Juška A., „Darbas ir poilsis kolektyviniame sode“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1964, Nr. 3(58), p. 22.

gerai pailsėjęs pilietis gali energingai „šturmuoti“ naujus penkmečio planus. Akcentuota, kad kolektyviniuose soduose turėtų būti užtikrinamos deramos poilsio ir darbo sąlygos (taip pateisinant ir sodo namelių būtinybę): „Nuo to, kaip įsikurs, sodininkaus ir poilsiaus užmiestyje kolektyvų nariai, priklausys ir darbo nuotaika, sėkmė gamykloje, įmonėje taip pat vaisių ir daržovių gausumas ant stalo.“³⁰⁰

Panašus požiūris į sodininkystę kaip visuomenės auklėjimo ir transformavimo įrankį nebuvo naujas, jis egzistavo ir kuriantis įvairiems urbanistinės sodininkystės judėjimams Europoje. Pavyzdžiui, 1909 m. Lenkijos spaudoje buvo minima, kad sodai ne tik padeda aprūpinti šeimą maistu, bet ir leidžia pajusti nuosavybės jausmą, pabėgti iš pergrūsto būsto mieste į gamtą, tolyn nuo blogo pavyzdžio ir nusikalstamumo³⁰¹. 1912 metais leidinyje „Ogrody Robotnicze“ („Darbininkų sodai“) Władysław‘as Kubik‘as rašo apie darbininkų sodus, juose egzistuojančio grožio, tvarkos ir darbo gamtoje naudą reformuojant paslydusius, o jei konkrečiai – žmones, turinčius problemų su alkoholio vartojimu³⁰².

Kalbant apie kolektyvinės sodininkystės vaidmenį socialistinėje visuomenėje, „taurus“ užimtumo tema taip pat buvo gana dažna. Spaudoje reguliariai pasirodydavo pasvarstymai apie mieste tūnančias pagundas, kurios nekamuoja kolektyviniuose soduose turiningai laiką leidžiančių žmonių: „Pasilikęs mieste dažnas nerimsta, ieško tokių pat niekur neišvykusių bendradarbių ar pažįstamų ir kartais drauge praleidžia laisvalaikį tvankiame kambaryje, nevengdamas stikliuko ir cigaretės. Ar palyginsi jo „poilsį“ su atgaiva sode?“³⁰³ Skirtinguose kontekstuose stikliuko ir cigaretės duetas ne kartą minėtas kaip mieste tūnančio ir į sodininkystę neišitraukusio darbininko atributas, nutylint, jog panašios pramogos taip pat sėkmingai galėjo būti praktikuojamos ir kolektyviniame sode³⁰⁴.

³⁰⁰ Dulkė Stasys, „Kokius klausimus gvildena sodininkai“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 7, p. 16.

³⁰¹ „Ogrodnik Polski“, *Wielkopolska Digital Library*, žiūrėta 2020 m. gruodžio 16 d. <https://www.wbc.poznan.pl/publication/258184>

³⁰² Kubik Władysław, *Ogrody robotnicze (streszczenie wykładu)*, Lwów, Drukarnia Polska 1912, p. 5. Žiūrėta 2020 m. gruodžio 16 d. <https://polona.pl/item/ogrody-robotnicze-streszczenie-wykładu,NzI1MzxxNjk/2/>

³⁰³ „Kokiam miestiečiui reikalingas sodas?“, *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 5, p. 19

³⁰⁴ Juška A., „Socialistinis vystymas ir kolektyvinė sodininkystė“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 1, p. 16

Žurnalas „Mūsų sodai“ rengdavo kasmetinius rašinių konkursus, kuriuose skaitytojai išsakydavo savo lūkesčius ar nuogastavimus. Viename iš jų akcentuojama, kad kolektyvinis sodas yra „savotiška socialistinė visuomeninė organizacija“, kuri turėtų aktyviau ugdyti savas tradicijas, bet čia pat paminimi keblumai, kurie lydi tradicijų ugdymu susirūpinusius „Marių“ kolektyvinio sodo narius: „Buvo pradėta kalbėti ir apie sodininkų gegužinę, kitas šventes. Bet viskas kalbomis ir baigėsi. Ne todėl, kad pritrūko energijos, o todėl, kad ne visiems pasiūlymai patiko, kilo baimė, kaip į tokį renginį pažiūrės aukštesnės instancijos, ar tai nebus priedanga kolektyvinėms išgertuvėms?“³⁰⁵ Taigi, kolektyvinei sodininkystei oficialiai priskiriami nuopelnai ar pozityvių pokyčių visuomenėje galios spaudoje dažniausiai buvo pateikiamos gana vienpusiškai ir perdėtai pozityviai, tik kartais išnyrančios problemos minimos satyros forma arba kaip pavieniai probleminiai atvejai, su kuriais neturėtų būti taikstomasi.

Sodininkai taip pat nevengė kartoti spaudoje dažnai sutinkamų frazių apie kilnius kolektyvinės sodininkystės tikslus ir transformatyvias galias. Pavyzdžiui, sodininkų draugijos skyrių pirmininkų pasitarime vienas iš dalyvių teigė, kad kaimyno inžinieriaus žmona „su džiaugsmu pasakoja, kad jos vyras jau vengia gerti, kad jis pabėgo nuo savo senųjų butelio draugų į sodą, kur jis praleidžia visą laisvalaikį.“³⁰⁶ Tęsdamas pasisakymą kalbėtojas prisimena sodų naudą jaunimo auklėjimui, pensininkų laisvalaikiui ir t. t. Tačiau tokios šabloniškos frazės nereiškia, kad kalbėtojas yra perėmęs ideologines nuostatas ir tiki jų tikrumu. Šiuo atveju kalba, pasakyta per posėdį, siekiant konkrečių tikslų, – laisvesnio požiūrio į sodininkų individualų veikimą ir statybos iniciatyvas. Sodininkystės gebėjimo perauklėti visuomenę pavyzdys galėjo būti pasitelktas tiesiog kaip naudinga klišė, tinkamas argumentas, nukreiptas prieš oponentų poziciją.

Auklėjamoji kolektyvinių sodų galia dažnai minima kalbant ne tik apie kovą su priklausomybėmis, bet ir apie vaikus ir jų „darbinį auklėjimą“, kadangi: „Nusibosta jiems vien mokslas, ankštas kiemas tarp aukštų miesto mūrų, vis tie patys šaligatviai.“³⁰⁷ Miestas, urbanistinė aplinka dažnai minėta kaip nepalanki vaikų ir jaunimo laisvalaikiui terpė kurios priešingybe turėtų būti laikas leidžiamas gamtoje, tame tarpe ir kolektyviniuose soduose.

³⁰⁵ Jokšas L., „Ugdykime kolektyvo tradicijas“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 2, p. 16.

³⁰⁶ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 17, p. 66.

³⁰⁷ „Darbas ir poilsis kolektyviniame sode“, *Mūsų sodai*, 1964, Nr. 3.

Spaudoje ir sodininkystę reguliavusiuose nutarimuose kolektyvinės sodininkystės poveikis vaikams ir jaunimui buvo įvardinamas kaip itin teigiamas, tačiau praktika nebūtinai sutapo su teorija. Jaunimas nors ir naudojosi kolektyviniais sodais kaip pabėgimo iš miesto galimybe, bet tą linko daryti tuomet kai tekdavo organizuoti „plotą“ triukšmingesnėms šventėms su draugais, muzika ir alkoholiu. Prisiminimuose žmonės mini, kad tokios šventės mieste, daugiabučiame name, buvo labiau apribotos, o sode susirinkusi kompanija galėjo jaustis laisviau.³⁰⁸

Greta vaikų lavinimo įvairiose publikacijose dažnai minimi ir vyresnio amžiaus žmonės: „Ypač gera soduose pensininkams, invalidams. Visi pripažįsta, kad judėjimas yra geriausias vaistas nuo daugelio ligų, nuo senatvinio sustingimo, nuo pasyvaus snauduliavimo.“³⁰⁹ Pensininkai ne tik raginami sodininkauti, bet kuriamos ir atskiros sodų bendrijos, skirtos būtent jiems, pavyzdžiui, Vilniuje be kitų bendrijų minimos bendrijos „Pensininkų I“³¹⁰ ir „Pensininkų II“³¹¹, pensininkų atstovai aktyviai dalyvauja ir Lietuvos sodininkystės renginiuose, suvažiavimuose³¹².

Kita svarbi visuomenės grupė, kuriai buvo deklaruojamas dėmesys steigiant sodus, tai „Didžiojo tėvynės karo“ veteranai. Jiems bent jau formaliai buvo suteikiamos įvairios lengvatos: nepriklausomai nuo sodų bendrijos žinybinio pavaldumo veteranai galėjo laisviau rinktis, į kokią sodų bendriją ar draugiją stoti (iki 20 procentų sodininkystės draugijos narių galėdavo būti ne organizacijos nariai, o karo veteranai)³¹³. Taigi kolektyviniai sodai be visų kitų savo misijų turėjo atlikti ir savotišką socialinės rūpybos instrumento vaidmenį – padėti pensininkams ir karo veteranams pagerinti savo gyvenimo kokybę ir praplėsti veiklos galimybes. Kad kolektyviniai sodai kaip laisvalaikio forma buvo itin populiarūs tarp vyresnių žmonių, buvo pastebėta ir tiriant vilniečių atsiminimus³¹⁴.

³⁰⁸ Paukštytė-Šaknienė Rasa, Šidiškienė Irma, Šaknys Žilvytis, *Vilniečių socialinė sąveika ir kultūrinė raida: laisvalaikis, šventės ir ritualai*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019, p. 220.

³⁰⁹ „Kokiam miestiečiui reikalingas sodas?“, *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 5, p. 19

³¹⁰ Urbanavičius K., „Sodai – miestų veidrodis“, *Mūsų sodai*, 1973, Nr. 7.

³¹¹ Stankevičienė B., „Keičiasi sodų veidas“, *Mūsų sodai*, 1974, Nr. 10.

³¹² LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 20, p. 158.

³¹³ „Plėtoti kolektyvinę sodininkystę“, *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 8, p. 18.

³¹⁴ Paukštytė-Šaknienė Rasa, Šidiškienė Irma, Šaknys Žilvytis, *Vilniečių socialinė sąveika ir kultūrinė raida: laisvalaikis, šventės ir ritualai*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019, p. 220.

Dažniausiai kolektyvinis sodas būdavo susietas su paties sodininko darbovieta, tad neišvengiamai tarp sodininkavimo privalumų buvo minimas ir bendravimas su kolegomis – socialistinei visuomenei aktualus „kolektyvo dvasios“ stiprinimas: „Kolektyviniame sode – kitokie kolektyvo narių santykiai. Čia įmonės inžinierius, meistras ir darbininkas yra vieno lygio nariai sodininkai, čia triūsia ir lenktyniauja profesorius, laborantas ir valytoja. Gamtos aplinkoje bendrauja skirtingų tautybių, profesijų, įpročių žmonės.“³¹⁵

Realybėje toks modelis nelabai veikė, nes sodininkams keičiant darbovietes arba parduodant savo turimus sodus darbovietės kaip kaimynus vienijančio faktoriaus reikšmė greitai sumenkdamo. Prie to prisidėdavo ir tai, kad net ir kuriantis naujiems sodams ne visi sklypai atitekdavo tos pačios organizacijos atstovams. Tuo labiau abejotina, ar valytoja ir profesorius turėjo identiškas galimybes kurtis kolektyviniame sode – dažnai norinčių sodininkauti būdavo daugiau nei sodų, o sodų teritorijos skyrėsi savo patrauklumu. Kitaip tariant, tapimas sodininku kartais veikė kaip filtras, atsisojantis tam tikrą statusą ar galimybes įgijusius asmenis.

Dar viena oficialiuose nutarimuose ir spaudoje dažnai linksniuojama sodininkystės misija buvo gamtos pažinimas ir puoselėjimas. Vis dėl to šis tikslas gali būti apibūdinamas kaip vienas problematiškiausių, nes augantys sodų masyvai ir juose intensyvėjanti ūkinė veikla neišvengiamai vedė link didesnio gamtosaugos pažeidimų kiekio. Rengiant sodų patikrinimus dažnai būdavo aptinkama ne tik daugybė statybos pažeidimų, bet ir gamtosaugos problemų: aplink sodus esančiose pamiškėse pilamos šiukšlės, kertami medžiai, kūrenami laužai³¹⁶. Kovojuant su besikartojančiais nusižengimais kiekviena netoli miško įsikūrusi sodų bendrija buvo įpareigota rūpintis bent 200 metrų pločio miško pakraščio ruožu ir jį prižiūrėti³¹⁷. Su panašiomis problemomis susidurta ir upių bei ežerų pakrantėse, saugomų teritorijų kaimynystėje.

Noras kurti vaizdingose vietovėse pats savaime veda link konflikto tarp naujos ūkinės veiklos ir jau susiformavusios gamtinės aplinkos, bet kolektyvinės sodininkystės atveju problema buvo dar ryškesnė dėl didelio sodininkų skaičiaus. Oficialiai buvo skatinama sodus kurti stambiais

³¹⁵ Juška A., „Socialistinis vystymas ir kolektyvinė sodininkystė“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 1, p. 16.

³¹⁶ Berželionis E., „Ekologinis sodininkų auklėjimas – nūdienos reikalavimas“, *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 10.

³¹⁷ Tamošaitis Justinas, „Sodai ir ekologinė kultūra“, *Mūsų sodai*, 1987, Nr. 9, p. 18.

masyvais, tad vienoje vietoje susikoncentruodavo didelis kiekis skirtingų interesų žmonių. Taip į gamtą iš miesto norintys išstrūkti gyventojai patys tapdavo pavojumi aplinkai. Apie šį dviprasmišką sovietmečio visuomenės santykį su gamta viename iš savo eilėraščių rašė Antanas Jonynas³¹⁸:

*Žurnalistai,
Biologai,
Daktarai sociologai,
Diletantai ir žinovai
Metų metais rengias kovai,
Kad apgintų gamtą šventą
Nuo kenksmingo elemento,
Nuo nelaimių ir kančių
Ir nuo jų...
Nuo jų pačių! -
Gamtą mylinčių
Aistringai,
Įžūliai ir...
Pražūtingai...
Kitados iš kaimo bėgę
Nuo laukinės pražūties,
Šiandien skelbiasi
Paliegę
Nuo miestietiškos buities.*

Tad apie sovietmečio visuomenės vidinius paradoksus satyros forma buvo kalbama ir šios problemos visuomenėje žinomos, bet oficiozinėje sodininkų spaudoje dažniausiai gana šabloniškai kartojamos tos pačios frazės apie oficialiuosius sodininkystės tikslus ir privalumus. Galima aptikti nemažai tokių teiginių, įkomponuotų ir į tikrų ar tariamų paprastų skaitytojų kalbą. Pavyzdžiui, publikuotame „žurnalo skaitytojo“ laiške rašoma: „Pavyzdingai tvarkomas kolektyvinis sodas atlieka svarbias visuomenines užduotis. Jis ne tik padeda geriau aprūpinti miesto gyventojus vaisiais bei daržovėmis, bet ir sudaro tinkamas sąlygas pasireikšti žmonių kūrybinei iniciatyvai, neužsiimantiems fiziniu darbu stiprinti sveikatą, grūdinti bei formuoti jaunąją

³¹⁸ Jonynas Antanas, *Juokingos epitafijos*, Vilnius: Vaga, 1975, p. 37.

kartą, praktiškai supažindinant ją su gamtos apsaugos ir jos vertybių gausinimo problemomis.³¹⁹

Išnagrinėjus spaudoje ir sodininkystę reglamentuojančiuose nutarimuose besikartojančią retoriką galima pastebėti, kad spaudoje dėstomas kolektyvinės sodininkystės vaizdinys atkartoja sodininkų veiklą reguliavusių sprendimų žodyną. Oficialiai kolektyvinė sodininkystė turėjo apimti platų veiklų spektrą ir demografiją – nuo laisvalaikio iki darbo, nuo jaunimo iki pensininkų. Galima teigti, kad sovietmečiu viešumoje buvo įsitvirtinęs gana vientisas naratyvas, turėjęs skiepyti supratimą, kam ir kaip turėtų būti naudojami kolektyviniai sodai. Sodams buvo priskiriama daugybė teigiamų misijų, tokių kaip:

1. Rūpestis darbininkų poilsiu ir laisvalaikiu.
2. Edukacija ir naujų įpročių kūrimas.
3. Užimtumas ir socialinė rūpyba.
4. Ap(si)rūpinimas maisto produktais.
5. Ekologinės savimonės formavimas ir gamtos puoselėjimas.

Pakiliai, vienu balsu kartojami sodininkystės siekiai sudarė ideologinį pagrindą, turėjo įtvirtinti kolektyvinės sodininkystės poreikį ir svarbą visuomenėje. Toks kalbėjimas girdimas nuo pat pirmųjų kolektyvinės sodininkystės kūrimosi dienų neišnyko ir mažai kito iki pat 10 dešimtmečio. Deklaruojama daugialypė nauda ir aukštesnių tikslų siekis legitimizavo kolektyvinę sodininkystę kaip priimtina, skatintina ir vos ne privalomą veiklą, būtiną modernios sovietinio miesto gyvensenos dalį. Tačiau tuo pat metu sodininkystės oficialioji legenda bylojo ir apie to meto kasdienybės trūkumus. Deklaruojant apie kolektyvinių sodų galias spręsti platų problemų spektrą neišvengiamai atskleidžiama ir tai, kad problemų išties yra.

3.2. Neformalios ekonominės praktikos kolektyviniuose soduose

Statistika liudija, kad sovietmečio Lietuvoje kolektyvinė sodininkystė buvo tapusi masiniu reiškiniu, kuris nuo pat sovietmečio pradžios plėtėsi, daugėjo sodininkystės tikslams skirtų teritorijų plotas ir sodininkų organizacijų narių skaičius³²⁰. Pasak knyga *Kolektyviniai sodai, jų užstatymas*

³¹⁹ Tauras Antanas, „Kolektyvinių sodų aplinka“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1981, Nr. 12(58), p. 18.

³²⁰ Bronušas Henrikas, *Ibid.*, p. 6, 9.

ir tvarkymas parengusio Henriko Bronušo, „vien tik Vilniuje 1984 metais buvo 417 sodininkų bendrijų ir per 35 000 bendrijų narių“. Tuo metu Vilniaus plotas buvo apie 28 700 ha, o mieste ir aplink jį, pasak autoriaus pateiktos statistikos, jau buvo 3 587 ha sodų teritorijų. Norint suprasti, kodėl kolektyvinė sodininkystė paplito, nepakanka žvelgti į ideologinius sodininkystės tikslus ir oficialųjį naratyvą. Nors jis padeda suprasti, kodėl sodų reikėjo valdžiai, arba bent jau kaip valdžia tą poreikį deklaravo viešumoje, bet nemažiau svarbu, kokia reali veikla sode ir asmeniniai motyvai skatino gyventojus tapti sodininkais ir skirti tam nemažai jėgų bei laisvalaikio.

Skirtingus sodininkus motyvavo skirtingos sode besireiškiančios galimybės: apsirūpinti maisto produktais, užsidirbti pinigų auginant vaisius, daržoves ar gėles, praplėsti šeimai tenkančio nekilnojamo turto plotą papildomais 25 kvadratiniais metrais, kilstelėti savo socialinį statusą, realizuoti kūrybines idėjas savo rankomis ir pagal savo skonį formuojant supančią aplinką arba tiesiog įdarbinti sukaupą socialinį kapitalą siekiant riboto statybinių medžiagų prieinamumo sąlygomis pasistatyti kuo solidesnį vasarnamį. Kadangi sodai buvo privatesnė, nuošalesnė vieta, kurioje sodininkai turėjo kiek didesnes asmeninės veiklos galimybes nei miestuose, tad čia vyravo marga neformalių praktikų įvairovė. Jos priklausė nuo kiekvieno sodininko ir jo šeimos individualių prioritetų ir gana dažnai tai buvo veikla, balansuojanti ant to, kas oficialiai leidžiama ar toleruojama, ribos.

1971 m. nufilmuota populiaraus televizijos serialo *Petraičių šeimoje* serija, kurios scenarijaus ašis – vieno šeimos nario bandymai „susikombinavus“ mėšlo jį nuvežti iki kolektyvinio sodo. Gyvai (su trumpais, iš anksto paruoštais vaizdo intarpais) prieš kameras vaidinamo serialo formatas leido laisviau kalbėti apie kasdienybę, todėl šiame epizode drąsiai pašiepiama neparadinė kolektyvinės sodininkystės pusė – infrastruktūros stygius soduose, nepasitikėjimas kaimynais, kurie gali pasisavinti neapdairiai paliktą turtą, ilgas ir sudėtingas kelias iki pačių sodų ir t. t. Galų gale viena iš pagrindinių serialo veikėjų pareiškia: „Juk ne visiems sodas – pasipelnymo šaltinis. Daugeliui – parama“, taip galutinai išsklaidydama iliuzijas apie šešių arų sklypeliuose vykstančio gyvenimo taurų ir pakylėtą turinį³²¹. Ši frazė puikiai atspindi tai, kad daugybės gyventojų akyse kolektyvinis sodas pirmiausia reiškė papildomas galimybes pelnytis.

³²¹ Šiupšinskas Matas, „Vasarnamio sublimatas: kolektyviniai sodai sovietmečiu“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2018, Nr. 88-89, p. 233–243.

Tai, kad sodai daugybei sodininkų buvo būtinybė, kad juos motyvavo galimybė užsidirbti arba praturtinti savo stalą užsiauginant papildomų produktų, patvirtina ir kai kurie straipsniai sodininkams skirtoje spaudoje (juk juose nebuvo apsiribojama tik ideologinių klišių kartojimu): „Reikia kritiškai vertinti ir sklypelyje auginamas kultūras. Kadaise nariai, kurie sodindavo vien bulves, buvo kritikuojami. Dabar panašiai reikia vertinti ir tų narių sklypelius, kuriuose monokultūra tapo tulpės, kardeliai.“³²² Ši citata rodo, kad nors su metais kito soduose vykdomos veiklos formos, bet ne turinys. Jei po karo trūkstant maisto produktų sodininkai savo buitį siekė pasigerinti kiekvieną centimetrą skirdami bulvėms auginti, tai sovietmečio pabaigoje tą patį darė jau su prekybai skirtomis gėlėmis.

Dėl savo pelningumo gėlių auginimas siekiant užsidirbti buvo itin populiari komercinė veikla – bet ne vienintelė. Gyventojai buvo oficialiai skatinami užaugintų vaisių ir uogų perteklių atiduoti į supirkimo punktus ar parduoti. Tai ne tik leidžiama, bet apie 1980 m. bandoma įpareigoti daryti³²³. Pripažįstamos oficialios, reglamentuotos pelnymosi formos – pavyzdžiui, sodininkai raginami priduoti vaisius ir uogas supirkimo punktam, o sodininkų draugijoms leidžiama steigti parduotuves ir kioskus draugijos narių išaugintiems produktams parduoti³²⁴. Netgi siūloma idėjų, kaip organizuoti mobilius gėrybių supirkimo punktus³²⁵. Iš spaudos publikacijų sunku suvokti ribą tarp kritikuojamo pasipelnymo iš sodininkystės ir leistino gėrybių realizavimo. Susidaro įspūdis, kad smerkiamas ne pats prekybos faktas, o noras iš pirkėjo „nulupti“ daugiau arba atitolimas nuo sodininkystės idealų ir sklypo naudojimas išimtinai tik dėl pelno.

Dažnai spaudoje aptinkamas šokinėjimas nuo skatinamų link kritikuojamų sodininkų veiklų sukelia savotiškos „vertybinės šizofrenijos“ įspūdį. Pavyzdžiui, straipsnyje „Tegul auga kolektyviniai sodai“ rašoma, kad „[s]varbu suinteresuoti draugijos narius, kad jie tiekų derliaus perteklių

³²² Puipa A., „Koks turi būti sodas“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1981, Nr. 6(58), p. 18.

³²³ „Mūsų vyriausybės nutarimu kolektyvinės sodininkystės vystymo klausimais įpareigojo kolektyvinių sodų šeimininkus auginti vaisių, uogų ir daržovių ne tik sau, bet ir pardavimui. Specializuotuose sodininkystės ir daržininkystės ūkiuose nepakankamai išauginama uogų. Dėl to kolektyviniuose soduose uogynų plotus reikėtų daugiau išplėsti“. Armolaitis E., „Sodo sklypelio tvarkymas“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1980, Nr. 9(58), p. 16.

³²⁴ „Nauji sodininkystės draugijos įstatai“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1980, Nr. 5(58), p. 16.

³²⁵ Paukštė L., *Ibid.*

valgykloms ir parduotuvėms.³²⁶ Tame pačiame tekste taip pat išskleidžiama ir visa puokštė smerktinų praktikų, vykstančių soduose, apibūdinamas blogo sodininko tipažas: „Kai kurie sklypų savininkai mėgina gėlių lysvę ir šiltnamį padaryti pasipelnymo šaltiniu. Atsitvėrę aklina siena nuo kaimynų, jie tempia į „savo“ sklypus nesąžiningu keliu įsigytus deficitinius vamzdžius, cementą šiltnamiui, statybinę medžiagą vasarnamiui. Tokiems pirmiausia rūpi pasipelnymas: anksčiau už kitus užsiauginti svogūnų, petražolių, gvazdikų ir nuplėšti už juos kuo didžiausią kainą.“³²⁷

Dažnai minimi neigiami pavyzdžiai nereiškia, kad nebūdavo mėgėjų sodininkų, gėlininkų, daržininkų ar bitininkų, kurių motyvai buvo ne namelio statybos arba spekuliacijos užsiaugintomis gėrybėmis. Visgi tokių nebuvo tiek daug, kiek galbūt norėta. Pavyzdžiui, vienas žurnalo „Mūsų sodai“ skaitytojas po apsilankymų bendrijos susirinkimuose retoriškai klausia: „Kodėl kolektyvinių sodų nariai netapo sodininkais entuziastais?“ „Neteisingas“ sodininkavimas kritikuojamas, o kartais nueinama dar toliau ir žurnale publikuojamuose laiškuose prisimenami bandymai išties kolektyviai organizuoti sodininkų veiką teigiant, kad „sodų skaidymas sklypeliais nesiderina su socialistinės visuomenės ugdymo principais.“³²⁸ Bet tuo pat metu kuriamos naujos sodų bendrijos, skiriami žemės plotai, pamažu švelninami apribojimai, o derliaus perteklių įpareigojama parduoti.

Kai kurie sodininkai neapsiribodavo spekuliaciju sode užsiaugintomis gėrybėmis, o savo ekonominę veiklą perkeldavo į aukštesnį nelegalumo lygį. 1987 metais LSSR ministras Vytautas Einoris parengė ataskaitą apie sodininkystės organizacijų veiklą, kurioje užsiminė, kad vienos sodų bendrijos pirmininkas per penkerius vadovavimo metus „pasisavino 8000 rb bendrijos lėšų“³²⁹. Tad be ūkinės veiklos, skirtos pasipelninti, sodininkų tarpe pasitaikydavo ir elementaraus sukčiavimo atvejų. Tačiau tokios situacijos buvo labiau tikėtinos tam tikras organizacines pozicijas užimančių ir platesnį veikimo lauką turėjusių asmenų rate.

Ne tik tarp eilinių sodininkų, bet ir LSD draugijos struktūroje netrūko pažeidimų, kuriuos retkarčiais užfiksudavo reiklesnė revizijos komisija. Pavyzdžiui, 1971 metais patikrinimų tonas buvo sugriežtėjęs ir LSD VI

³²⁶ „Tegul auga kolektyviniai sodai“, *Ibid.*

³²⁷ *Ibid.*

³²⁸ Juška A., „Socialinis vystymas ir kolektyvinė sodininkystė“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1980, Nr. 1, p. 16.

³²⁹ Einoris Vytautas, „Svarbus kolektyvinės sodininkystės vaidmuo“, *Mūsų sodai*, 1987, Nr. 9, p. 1

suvažiavimo metu pristatytame revizijos komisijos pranešime išvardinti ne tik techniniai buhalterinės netvarkos epizodai, bet ir didesnio masto problemos³³⁰. Pranešime teigiama, kad neturint tam teisių beveik 3000 rublių buvo skirta įvairiems pokyliams, panaši suma skirta valdybos narių premijoms. Kai kuriuose bitininkų skyriuose užfiksuotas prekių trūkumas arba gėlių supirkinėjimo ne iš LSD narių atvejų. Panevėžiečiai esą pirkto prekes iš kolūkių ir privačių asmenų, užsidėdavo 40 procentų komisinius ir perparduodavo savo parduotuvėje, prekiaavo net kiaušiniaus ir vynu³³¹. Šiauliuose bitininkų skyrius ėmėsi gintarinių suvenyrų gamybos, Kauno bitininkai augino agurkus, vykdė „eksperimentus komerciniais tikslais“ ir t. t.³³² Taigi, sodininkai visais veikimo lygmenimis ir pačiomis įvairiausiomis, net nebūtinai tiesiogiai su sodininkyste susijusiomis formomis siekė asmeninės naudos ir panašūs atvejai nebuvo tokie jau reti.

Tarp sodininkų dažnai pasitaikantys pažeidimai statant sodo namelius taip pat neapsiribojo tik individualiomis statybomis, skirtomis savo šeimos poreikiams patenkinti. Apsukresnių sodininkų rankose namelio statyba taip pat pavirsdavo komercine veikla. Pavyzdžiui, pasitaikydavo nuomojančių vasarnamius „pasipelnymo tikslais“³³³. Spauldoje buvo minimi ir bandymai statyti namelius tam, kad juos kartu su sodu parduoti: „Yra atvejų, kai nariai pasipelnymo tikslais parduoda užsodintą sklypelį su sodo nameliu, paskiau vėl įsigyja sklypelį naujame kolektyviniame sode.“³³⁴ Kadangi teisiškai sodo sklypas nebuvo sodininko nuosavybė, tai ši sodo perleidimo procedūra vykdavo sodininkui išstojant iš sodininkų bendrijos, o tuomet bendrijos valdybai į jo vietą priimant naująjį narį³³⁵.

Kolektyviniuose soduose aktyviai kunkuliavo ne tik ekonominė veikla siekiant papildomai užsidirbti. Čia koncentravosi ir kitur sukauptas turtas bei gėrybės, kuriuos sodininkai gebėdavo įvairiais būdais gauti dėl savo statuso ar pažinčių: „Kiek aš iš fizikos instituto pripyzdinau“, – per interviu pasakoja pašnekovas, vardan savo sodo aplinkos pagerinimo nevengęs imtis kūrybingų

³³⁰ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 65, p. 25.

³³¹ *Ibid.*

³³² LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 65, p. 40.

³³³ „Kolektyvinius sodus tvarkykime kolektyviškai“, *Mūsų sodai*, 1962, Nr. 1.

³³⁴ „Apie naujų kolektyvinių sodų steigimą“, *Mūsų sodai*, 1977, Nr. 8, p. 16.

³³⁵ Juocevičius Stanislovas, „Konsultuoja juristas“, *Mūsų sodai*, 1983, Nr. 3, p. 19.

avantiūrų ir aktyviai išnaudoti atsiveriančias galimybes³³⁶. Pasak jo, plytelės sode atsirado sukalbamų gatvių klojėjų dėka, o šiltnamį pagamino eksperimentinis konstravimo biuras: „Karkasą [pagamino] vyrai iš projektavimo konstravimo biuro. Dirbau aš tenai, pala, kuom aš dirbau, inžinierium, tik nežinau koku, ble. O ten jie darydavo nestandartinius įrengimus iš metalo, maisto pramonei, tai aš su vienu pakalbėjau pagėręs, tenai darbe pagėrėm, sakau, joptvaimat, šiltnamio neturiu. Duok išmieras. Tai aš jam nupirkau portfelį rašalo [pigaus vyno]. [...] Nuėjo į cechą, davė išmierą šiltnamio, sukapojo, pakrovė į mašiną, ten moment reikėjo, atvežė, išmetė, fsio, šiltnamis namuose.“³³⁷

Kolektyvinis sodas sovietmečiu tapo individualios statybos oaze, kurioje ant legalumo ribos balansavo ne tik eiliniai darbininkai, bet beveik visi sodininkai, nepaisant jų pareigų ar statuso visuomenėje: „Kaip čia dabar jums,

³³⁶ Visa citata: „Kiek aš iš fizikos instituto pripyzdinau, blet. Lentų, kėdžių, ko aš dar tenai. Aš gi ūkvedžiu dirbau fizikos institute, o ten rašo, išmeta, o chebra irgi, zemliokas vairuotoju buvo institute, sakau atvežk, atvežė, išmetė. O paskui, o paskui pirkom, Eugenijus turėjo medžių, lentų. Ne, va, su Aldutės sesers sūnum, su Vytuku. Lentas jam pjovė, ir man išpjovė lentas, va. O čia mano lentos pirktos. Ir Eugeniukas ten daug padėjo man. Karkasą [pagamino] vyrai iš projektavimo konstravimo biuro. Dirbau aš tenai, pala, kuom aš dirbau, inžinierium, tik nežinau koku, ble. O ten jie darydavo nestandartinius įrengimus iš metalo, maisto pramonei, tai aš su vienu pakalbėjau pagėręs, tenai darbe pagėrėm, sakau, joptvaimat, šiltnamio neturiu. Duok išmieras. Tai aš jam nupirkau portfelį rašalo [pigaus vyno], aštuonis ar dešimt butelių, po rublį keliasdešimt septynis, va dabar atsimenu toks rašalas, geras buvo rašalas, vynas, ir vairuotojui daviau penkis rublius, atrodo, ar kiek, kad atvežė. Nuėjo į cechą, davė išmierą šiltnamio, sukapojo, pakrovė į mašiną, ten moment reikėjo, atvežė, išmetė, fsio, šiltnamis namuose. Kitas vokietukas buvo kaimynas, vat čia gyveno, mūsų gatvėj, suvirintojas labai geras, sakau, man reik šiltnamį suvirint, jokių problemų. Tai aš nežinau, kiek aš jam sumokėjau. O jau čia visi standartas, aš pasimatavau kiek, du su puse stogas, čia kiek, aštuoniasdešimt centimetrų, durnius, reikėjo metrą daryt, kad aukščiau būtų. Suvirino visą, o dar liko. Sakau, tai dabar ūkinį [padaryk]. Gerai. Joptvaimat, ateina, penki, viskas viskas, tas pats kaip šiltnamis, tik aukščiau pakėlė. Ten apie porą, trejetą tonų, blet, kampuočių [sunaudojo]. Blizgantis kamputis, iš maisto pramonės ministerijos projektavimo biuro. Paskui įstiklint [reikėjo], o kur stiklą gaut? Fizikos institute dirbau ten, kažką tai, kažką tai langus keitė. Daviau išmieras, vyrai išpjovė. Kur buvo stiklai, šonai dabar dar, daviau išmieras, bet matai, kad vokietukas pagėrė, keliais centimetrais tarpai nelygūs ir netiko stiklai, tai kiek tiko, kiek netiko. Ir ten stiklus man vyrai už porą butelių pridarė. Įsivaizduoji, kiek kvadratų? Ir atvežė man. Va, kaip buvo dirbama tais laikais.“ M. Šiupšinsko interviu su sodininku D. Š. 2019-02-02, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

³³⁷ M. Šiupšinsko interviu su sodininku D. Š. 2019-02-02, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

nepriklausomos Lietuvos žmogui, papasakoti, kad tas namelis buvo pastatytas iš vogtų lentų? O pavogė kolūkio pirmininkas, mano mamos draugas, va, sukombinavo ten lentas tokias, rąstus, paskui visą kitą ir iš Marijampolės atvežė. [...] Dabar tai viskas juokas, bet tada nebuvo juoko“, – apie jų sodo namelį pasakoja poeto Marcelijaus Martinaičio žmona Gražina Martinaitienė³³⁸.

Kombinavimas ir viso sukaupto socialinio kapitalo įdarbinimas renčiant sode dvidešimt penkių, o vėliau ir keturiasdešimt penkių kvadratinų metrų ploto vasarnamį buvo nesvetimas daugybei sodininkų. Asmeninės preferencijos, nagingumas, gebėjimas gauti reikiamų medžiagų ar pagalbininkų statybos procesą veikė taip stipriai, kad to paties tipinio namelio projekto realizacijos tapdavo tik apytikriai panašios viena į kitą, o projektinis idealas likdavo kažkur toli horizonte. Kiekvienas namelis buvo pritaikomas, rekonstruojamas, kol palaipsniui virsdavo savo šeimnininko asmenybės ir statuso atspindžiu. Po nameliais buvo kasami nelegalūs rūšiai, stiklinamos verandos, o atviros stoginės virsdavo uždariais garažais su remonto duobe ar sandėliuko vietoje įsprausta pirtele.

Būtent sodo namelių statyba ryškiausiai atskleidžia įtampą tarp oficialių sodininkystės tikslų ir realybėje plintančių praktikų, kurios yra žinomos, bet įvardijamos kaip nuokryptai nuo normos, o ne dominuojančios tendencijos. Pavyzdžiui, 1980 metais pasirodžiusį straipsnį „Ugdykime kolektyvo tradicijas“ autorius pradeda teiginiais apie sodus kaip puikią terpę „komunistiniam žmonių auklėjimui“, primena edukacinę poveikį, visuomeninę, bendruomeninę funkciją, bet galų gale perskaitome, kad sodininkams labai praverstų galimybė statyti pirtį ir kad autorių „maloniai nudžiugino žinia, kad sodininkams leidžiama statyti bendros paskirties statinius – klubus, susirinkimų sales, saugyklas, sulčių spaudimo cechus ir kita“, nes juk be jų „tiesiog išsiversti negalima“³³⁹.

Šiame ir kituose panašiuose straipsniuose oficialusis kalbėjimas naudojamas tarsi priedanga, pro kurią nežymiai prasiskverbia tikrieji sodininkų troškimai, nebūtinai sutampantys su viešai deklaruojamais ideologiniais siekiais. Ypač dažnai panaši priedanga naudojama rašant apie būtinybę sodininkams statyti sodo namelius. Dažniausiai spaudoje ar

³³⁸ M. Šiupšinsko interviu su sodininke Gražina Martinaitiene 2019-04-30, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

³³⁹ Jokšas L., „Ugdykime kolektyvo tradicijas“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1980, Nr. 2, p. 16.

sodininkų draugijos renginiuose girdimi argumentai, kad namelis yra būtinas siekiant pasislėpti nuo lietaus, laikyti įrankius ir pailsėti tam, kad sodininkas galėtų dar veiksmingiau užsiimti kolektyvine sodininkyste, bet dažniausiai nutylimas jo, kaip nedidelio asmeninio vasarnamio, vaidmuo.

Akivaizdu, kad tikrasis kolektyvinių sodų kaip neformalios veikimo erdvės naudojimo mastas buvo žinomas to meto valdžiai ir tuo naudotasi kaip tam tikra privilegija. Pavyzdžiui, sodininkystę sovietų Rusijoje tyrinėjusi Alexandra Kasatkina teigia, kad valdžiai reikėjo imtis priemonių, galinčių pagerinti žmonių kasdienybę ir buitį, todėl kolektyvinių sodų kaip žemesnės klasės gyventojų vasarnamio vaidmuo buvo žinomas, bet dėl priešpriešos ideologijai niekada oficialiai neįvardijamas³⁴⁰. Todėl išvardijus privalomąsias frazes apie naudą visuomenei puse lūpų užsimenama: „sodas daugeliui – antrieji namai. Jame praleidžiami savaitgaliai, atostogos.“³⁴¹

Tačiau ne visi jautė antrojo būsto, asmeninės vasarvietės poreikį. Jei vieni veržėsi gauti sodą, o gavę puolė statyti kuo plačiau, aukščiau ir smarkiau, tai kiti neskubėjo ir bendrijų nariais tapo tarsi srovės nešami. „Taip, kažkaip visi aplink norėjo, mano vyras dar labai nenorėjo, bet aš sakau, negi mes esame gudresni už kitus, kad visi negudrūs nori, o mes labai gudrūs nenorime“, – sako universiteto skaičiavimo centre dirbusi moteris. Šeimos pasistatytas sodo namelis nedidukas, sodas kuklus. „Niekada nebuvo tokie entuziastai, kelias valandas padirbę, vėl mes pėsčiomis į autobusą ir parvažiuojam namo“³⁴², – prasitaria ji. Tyrimo metu atliktų interviu metu nuosaikesnė pozicija vertinant poreikį sodininkauti sutinkama gana retai, bet tą nesunku paaiškinti tuo, kad visi respondentai buvo turintys sodą arba prisidėję prie procesų susijusių su sodininkyste. Paprasčiausiai tie kurie nejautė poreikio sodininkauti dažniausiai kolektyvinio sodo ir neturėjo.

Daugelis respondentų teigė gana entuziastingai nėrę į naują veiklą ir jos atveriamas neformalaus veikimo galimybes. „Žmonės kažkaip užsikrėtė ta liga tokia, sodo. Kaip sakė, parduotos vasaros. Kas tie sodai – parduotos vasaros. Tai praktiškai taip ir būdavo“³⁴³, – dėsto buvęs gamyklos skyriaus viršininkas. Vieni ilsėjosi, kiti daržininkavo, o treči augino tulpes ar kardelius, skirtus parduoti. Kiekvienas stengėsi šešiuose aruose realizuoti visa tai, ko jam

³⁴⁰ Kasatkina Alexandra, *Ibid.*

³⁴¹ Paukštė L., „Naudos būtų visiems“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1979, Nr. 8, p. 19.

³⁴² M. Šiupšinsko interviu su sodininke S. K. 2019-02-05, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

³⁴³ M. Šiupšinsko interviu su sodininku V. Ū. 2019-02-10, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

trūko miesto gniaužtuose – produktų, žalumos, poilsio ar papildomų kvadratinų metrų. Spauda kartais pašiepdavo ekscentrišką sodininkų elgesį, pelno siekį ar naudojimąsi tarnybine padėtimi, pasirodydavo pavieniai skaitytojų laišakai, užsimenantys, kad sodų skaidymas į individualius sklypus nesiderina su socialistinės visuomenės principais, bet jie greitai paskėsdavo diskusijų apie derlių, poilsio zonos apželdinimą ar namelio statybą sraute.

Įvairios neformalaus veikimo galimybės skatino miesto gyventojus tapti sodininkais, o dėl atveriamų galimybių kolektyvinė sodininkystė tapo savotiška eilinio miestiečio privilegija, kurios jis galėjo tikėtis. Miesto gyventojų butis nebuvo ideali ir ją reikėjo kaip nors praskaidrinti, skiriant ne tik kelialapius į kurortus ar kokią deficitinę gėrybę, bet ir kolektyvinius sodus. Proga gauti sodą ir jame statyti namelį tapo viena iš kertinių siekiamybių – butas, sodas ir automobilis dažnai minimi kaip trys sėkmingo sovietinio miestiečio buities simboliai. Tačiau, kaip ir kiekviena privilegija, ji buvo ne vien statuso ženklų, bet ir būdu kontroliuoti privilegijuotąjį³⁴⁴. Peržengę toleruotinas veikimo ribas gyventojai galėjo būti sudrausminti ar net prarasti dalį turimų privilegijų, pavyzdžiui, būti išmesti iš sodininkų gretų.

Kaip savotiška disciplinavimo priemonė veikė ir kasmet arba kas porą metų organizuoti sodų konkursai ir apžiūros. Tokie konkursai ir apskritai sodo aplinkos puoselėjimas išties turėjo bendruomeniškumo, horizontalios tarpusavio konkurencijos, lyderystės siekio dėmenį kurio negalima ignoruoti. Pavyzdžiui, interviu metu ne vienas pašnekovas neslėpė pasididžiavimo tuo kaip buvo tvarkomas jų sodas ar net visas sodų masyvas, kokie apdovanojimai buvo gauti apžiūrų metu, kokie pagyrimai išsakyti tikrintojų. Tokia konkurencija veikė kaip savidisciplinavimo forma, kai sodininkas pats siekė kuo geriau pasirodyti, arba kritikavo mažiau stropius kaimynus. Panašus konkuravimas vyko tiek pavienių sklypų, tiek ir grandžių, bendrijų ar draugijos skyrių, miestų lygmeniu.

Vis dėlto šis konkuravimas nebuvo tik savaime sodininkų ratuose vykstančiu procesu. Jis taip pat buvo diegiamas ir skatinamas iš viršaus, organizuojamas varžymasis visos Lietuvos mastu, ne tik per LSD plenumus ar pasitarimus minimas siekis diegti „socialistinių lenktyniavimą“, bet ir valdžios nutarimuose nurodoma imtis organizuoti ekskursijas, konkursus ir mugės³⁴⁵. Oficialiai tokių konkursų komisija vykdavo rinkti gražiausių

³⁴⁴ Klumbys Valdemaras, *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu: daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 40.

³⁴⁵ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 65, p. 5.

sklypelių, bet ne mažiau svarbi buvo ir susidaranti proga viešai pabarti apsileidusius. Pavyzdžiui, Vilniuje įkūrus sodininkų bendriją sodininkai turėjo per 5 metus įsikurti ir susitvarkyti aplinką, nes LSD Vilniaus miesto tarybos pirmininkas reikalavo, kad konkursuose dalyvautų visos vyresnės nei penkių metų Vilniaus bendrijos³⁴⁶.

Į konkursus ir apžiūras buvo rimtai žiūrima ne tik Vilniuje, bet ir visoje Lietuvoje. Dalis pirmininkų buvo suinteresuoti gerai pasirodyti per apžiūras, siekiant išvengti kritikos; kiti siekė prestižo ir savo sodų pripažinimo pavyzdžiu kitiems. Siekiant šių tikslų neišvengiamai turėjo būti įtraukiami aktyvesni sodininkai, pasiskirstoma darbais ir atsakomybėmis (stambesni sodai skirstyti į grandis, kurioms vadovauti paskiriami grandininkai). Pavyzdžiui, Klaipėdos „Šernų“ sodai spaudoje dažnai minėti kaip pavyzdiniai, į juos vežtos delegacijos iš užsienio, o pirmininkai tokių vizitų metu tikėdavosi ir grandininkų įsitraukimo:

„[...] pas mus iš Vilniaus suvažiuodavo komisija. Kaip jie važiuodavo, kaip tikrindavo, pirmininkas pasodina tenai, važiuoja, pas mane į gatvę atbėga. Danute, kad gatvė būtų švari, viskas, kad nieko nebūtų! Lekiu per gatvę, jau lekiu, jau už manęs, nu, jau kažkas važiuoja, jau Danutė lekia, sako, jau kokia plyta mėtos, greitai, sakau, nuimkit. Visą laiką atveždavo pirmininkas. Tos ekskursijos, iš Bulgarijos, iš Čekoslovakijos, paveikslavo, būdavo, iš Vilniaus, nu va tokių visokių tokių linksmų dalykų buvo.“³⁴⁷

Po kasmetinių komisijos vizitų spaudoje būdavo skelbiami straipsniai apie konkurso eigą, paminint kai kuriuose soduose aptiktas negeroves ir kaltininkus. Pavyzdžiui, pabarus ir pavardėmis įvardijus Vilniaus inžinerinio statybos instituto soduose netvarkingai sklypus prižiūrinčius asmenis, spaudoje primenama, kad: „Kolektyvinis sodas yra ne individualinis. Negalima ir neleistina jame demonstruoti nerangumą, apsileidimą, netvarkingumą ir kitokias asmeniškąs neigiamas būdo ir įpročio savybes.“³⁴⁸ Kartais buvo primenama, kad sodo turėjimas yra ir prievolė, kurios ignoravimas šeiminiui gali gerokai atsiliiepti ir už sodo ribų: „Reikalai, žinoma, pagerėtų jeigu skyrių valdyboms į pagalbą ateitų įstaigų bei įmonių profsajungų vietos komitetai ir administracijos atstovai. Reikėtų, kad jie nors

³⁴⁶ Urbanavičius K., „Sodai – miestų veidrodis“, *Mūsų sodai*, 1973, Nr. 7.

³⁴⁷ M. Šiupšinsko interviu su sodininke D. K. 2019-08-06, Klaipėda. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

³⁴⁸ Antanaitis B., „Apsileidėlis nepuošia sodo“. *Mūsų sodai*, 1973, Nr. 10.

porą kartų per vasarą aplankyti sodus ir nerangiesiems į pašones pabaksnotų, darbštuolius pagirtų.“³⁴⁹

Viena iš priežasčių, kodėl aštuntame dešimtmetyje imta kategoriškiau reikalauti, kad steigiami kolektyviniai sodai būtinai būtų susieti su konkrečiomis darbovietėmis, greičiausiai ir buvo siekis sustiprinti sodininkų priežiūrą ir galimus drausminimo būdus. Už tvarką bendrijoje būdavo atsakingas jos pirmininkas, o prasikaltę sodininkai galėjo tikėtis sudrausminimo ne tik bendrijos, bet ir darbovietės lygiu. Ir nors apsileidimas, piktnaudžiavimas alkoholiu ir kitos problemos minimos, bet dažniausiai sodininkai problemų susilaukdavo dėl bandymų pelnytis, dėl netinkamai vykdomos namelių statybos arba dėl privatiems tikslams naudojamų bendrų resursų. Pavyzdžiui, spaudoje buvo garsiai kritikuojamas ne tik nuolatinis „valdiškų“ automobilių bei kitos technikos naudojimas, bet ir darbo metu sode leidžiamas laikas:

„Kas labai nori – dažniausiai savo darbo dienos programoje randa plačią landą: ar ne todėl nemažai lengvųjų mašinų, vos sodininkai patyrė apie mūsų reido tikslą, išburzgė, išlėkė iš sodų, tarsi šioje vietoje žemelei po kojom sudrebėjus. Teko čia susitikti vieną itin nepatenkintą sodininkę. Verčiau patikrinkit, primygtinai piršo ji, tuos, kurie darbo laiku konjakėlį su kavute gurkšnoja arba kine sėdi, Valakampiuose ar prie Žaliųjų ežerų pilvukus kaitina. Yra ir tokių, deja! Dorą, stropų, pareigingą žmogų piktina visokie dykinėtojai ir pravaikštininkai. Tokie, kurie kaskart randa tariamų tarnybinių reikalų, eina „kažko spręsti“, bet, vos užvėrę darbovietės duris, susimeta į kavines, ekskursuoja po krautuves, nukanka į paplūdimius, išvažiuoja grybauti. Nemažai atsiduria soduose. Kaip ir ši moteriškė. Ji, vos pasiteiravus apie tarnybą, metasi iš lysvių į krūmus ir dingsta. Ir jos filosofija skatiko neverta. Atseit kiti darbo laiką vagia, o ji... pasiima.“³⁵⁰

Nors spaudoje aprašyta situacija greičiausiai buvo pagražinta ir nebūtinai tiksliai atitiko faktines aplinkybes, bet apie plačiai paplitusias „laiko nusavinimo praktikas“ yra rašęs ir istorikas Tomas Vaiseta³⁵¹. Pietų pertraukų pasiilginimui ir asmeninių reikalų tvarkymui darbo metu iliustruoti Vaiseta naudoja būtent atvejį, susijusį su kolektyviniais sodais – 1985 metais „Audros“ fabrike buvo svarstomas darbo metu sode aptikto Planavimo

³⁴⁹ *Ibid.*

³⁵⁰ Jurevičius Juozas, „Sodai iš arti...“, *Švyturys*, 1981, Nr. 16, p. 26.

³⁵¹ Vaiseta Tomas, *Nuobodulio visuomenė: vėlyvojo sovietmečio Lietuva (1964–1984): daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012, p. 307.

skyriaus ekonomisto darbo drausmės pažeidimas. Remdamasis draugiško teismo medžiaga Vaiseta daro išvadą, kad toks elgesys buvo dažnas, žinomas tarp kolegų ir iki tam tikros ribos toleruotas viršininkų³⁵². Kartu šis pavyzdys puikiai iliustruoja, kad dalies kolektyviniame sode vykusių procesų (sodui reikalingos chemijos įsigijimas, augalų purškimas ir pan.) įgyvendinimui neišvengiamai tekdavo pažeisti formalias taisykles ir ieškoti landų, kaip realizuoti savo siekius.

Tarp darbininkų kolektyviniai sodai tapo papildomos, neformalios veiklos vietomis, o jų pasistatyti nameliai pavirto tokio veikimo epicentru, nes jų statyboms prireikdavo laiko, sunkiai gaunamų medžiagų ir žmonių, gebančių ne tik statyti, bet ir gauti reikiamą techniką. Sodo namelio kaip vasarnamio pakaitalo statyba dažnai tapdavo sodininko sukaupto socialinio kapitalo ir įtakos fizine materializacija. Apie tai valdžia žinojo, retkarčiais sodus tikrino, bet išskyrus trumpus ir fragmentiškus disciplinavimo vėjus proceso iš esmės nesustabdė. Negi garsiai įvardinsi, kad kolektyviniuose soduose vykstančios praktikos akivaizdžiai prieštarauja sovietinės sistemos diegtai ideologijai? Vietoj to dažnai apsiribojama keleto įžūliausiųjų nubaudimu ir paskelbiam, kad savivalė kolektyvinės sodininkystės srityje buvo ir vėl sėkmingai įveikta.

Tačiau šiltesnes vietas ar aukštesnes pareigas užimančių piliečių situacija buvo kiek kitokia nei paprastų darbininkų. Jų turimas statusas visuomenėje ir pažinčių ratas – didesni, jie tarsi suteikia progas nutikti tam, ko negalėtų tikėtis kiti. Bet šie žmonės tuo pat metu buvo savotiškai pažeidžiami, nes jie daugiau pasiekę, žinomi visuomenės ir dėl pažeidimų galintys prarasti daugiau privilegijų. „Jisai buvo statybos ministras [...] jo buvo sodas ir namelis – jau buvo turbūt leista daugiau statyt, didesni – jam buvo pasakyta arba sodą pasilieki arba išeini į pensiją. Jeigu [lieki] ministru – tai sodą atiduodi valstybei, jeigu pasilieki – išeini į pensiją. Tai jis išėjo į pensiją“, – pasakoja prekybos srityje dirbusi moteris. O netrukus tęsia „Tai tokia buvo [tvarka] tada. Tais laikais varžė visus ir direktorius neturėjo teisės daugiau gaut kaip vat tokią sumą ir viskas. Ir buvo procentai, reiškia. Kartais net darbuotojai uždirbdavo daugiau negu direktorius.“³⁵³

Vieniems viršininkams buvo duodama pasirinkti tarp sodo ir karjeros, kiti patys vengė perdėto dėmesio, todėl stengėsi neišsišokti. Na o kiti rasdavo būdų, kaip kūrybingai balansuoti ant to, kas leistina arba toleruotina, ribos.

³⁵² *Ibid.*

³⁵³ M. Šiupšinsko interviu su sodininke A. Š. 2019-02-02, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

„Man kaip būnant tokiu komplektavimo valdybos viršininku, aš bijojau imti iš savo [organizacijos], kadangi draudė kategoriškai. Bet kadangi mano buvo ryšys su rusų gamyklom, su Latvijos gamyklom, Baltarusijos gamyklom... [...] Jisai sako, aš tau galiu padėti. Manęs nieks nekontroliuoja čia Latvijoje – tai ko tau reikia? Sakau, blokų reikia fundamentui. Gerai, aš tuoj sukrausiu į vagonus. [...] Ką tau dar reikia? Palauk, tai man reikia ir stogo. Gerai, turiu lentpjūvę, aš tau išpjausiu ir gegnes, ir lentas, ir viską. Bet sakau, palauk, man reikia ir plytų. Gerai, sako [juokiasi].“³⁵⁴

Prisimindami laikotarpi, kada kūrėsi soduose, kai kurie pašnekovai neslepia nostalgijos šiam savo gyvenimo etapui, netgi įvardija neformalaus veikimo praktikas kaip kūrybinę veiklą. „Nu tada jau kai [nusprendėm, kad sodą] imam, tai tada jau čia mano visa buvo jėga įdėta, klausykit, ir tarnybinė padėtis panaudota ir visa komercinė jėga, klausykit, kad įkurti, padaryti žemės paviršių gerą.“ Papasakojęs, kaip į savo sklypą atsivežė trisdešimt sunkvežimių derlingos žemės, pašnekovas konstatuoja: „Kaip gyvenimo etapas pakankamai yra įdomus. Ir jis toksai, nesakyčiau, kad jis nėra vertingas. Jis vertingas – jis skatina kurti.“³⁵⁵

Taigi kolektyviniuose soduose vykęs gyvenimas neapsiribojo tik sodo ar daržo puoselėjimu, neapsiribojo ir spaudoje plačiai linksniuota visuomenės edukavimo, perauklėjimo misija. Neformali dažnai legalumo ribą peržengianti veikla buvo nesvetima nemažai daliai sodininkų. Kombinavimas ir neformalūs ryšiai padėdavo daliai sodininkų, o kiti turėjo tenkintis kuklesniais ne tik statybų, bet ir aplinkos formavimo mastais. Na o apsikriauši sodą paversdavo aktyvios ekonominės veiklos vieta – daržininkystė, sodininkystė, gėlininkystė ir bitininkystė – visos jos atverdavo tam tikras galimybes norint aprūpinti ne tik savo šeimą, bet ir užsidirbti papildomai. Ir nors skirtingo statuso asmenys turėjo nevienodas galimybes pasinerti į komercinę veiklą, bet visi, tiek eiliniai darbininkai, tiek įvairių įstaigų ir organizacijų viršininkai, nevengė pasitelkti kūrybingumą kurdami savo sodą ir jį įveiklindami asmeninių interesų tenkinimui. Vieniems ši kūryba pasireiškėdavo per siekį puoselėti sodo aplinką, kitiems per bandymus išvystyti komercinę veiklą, o tretiems per namelių statybas ar jų dekoravimą.

³⁵⁴ M. Šiupšinsko interviu su sodininke A. Š. 2019-02-02, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

³⁵⁵ M. Šiupšinsko interviu su sodininku Pranu Kupčiku 2019-04-13, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

3.3. Materialioji kultūra – sodo namelių architektūra

Vienas iš opiausių su kolektyviniais sodais susijusių klausimų – namelių statyba. Ji buvo stipriai reguliuojama ir nuolat minima su sodininkyste susijusiuose nutarimuose, bet juose niekaip nebuvo aptariamas namelių architektūros ir dizaino klausimas. Keitėsi leidžiamas namelių dydis, aukštis ar namo priklausiniai, bet estetika didele dalimi gimdavo vietos specialistų rankose ir galvose. Tad kaip atrodė ir kaip vystėsi namelių architektūra? Ir kiek šioje architektūroje atsispindi ne pavienių autorių kūrybiniai siekiai, bet bendros sodo namelių architektūrai ir jų aplinkai skirtos estetiškos tendencijos?

Kolektyvinių sodo namelių atsiradimu Lietuvos sodininkai³⁵⁶ ėmė rūpintis gana anksti. Vilniaus miesto Mičiurino vardo sodininkystės draugijos II-osios konferencijos protokole³⁵⁷, skirtingų organizacijų atstovai (miškų technikumas, pedagoginis institutas, valstybinis universitetas) užsimena, kad tarp jų jau suburti sodininkų rateliai, kai kur įsteigti sodai. Tarp pirmųjų pasisakymų skamba ir T. Juškos komentaras, kad kolektyviniuose soduose reikia imtis statybų, nes šiuo metu nėra ne tik vietos, kur laikyti inventorių, bet ir kur pasislėpti esant blogam orui³⁵⁸. 1958 metų spalį, dar neįsteigus visos Lietuvos sodininkus vienijančios draugijos, Vilniaus miesto Mičiurino vardo sodininkystės draugijos valdybos pirmininkas Radvinauskas valdybos posėdyje „aiškino, kad jis darė žygius Vilniaus Miesto Vykd. komit. architektūros skyriuje dėl namelių statybos projektų.“³⁵⁹ Siekiant sklandesnio projekto gavimo proceso buvo nutarta raštu kreiptis į miesto vyriausiąją architektą (tuo metu juo buvo Vladislovas Mikučianis). Tačiau iš lakoniškų protokolų nėra aišku, nei kokio tipo, nei kokio dydžio namelių tuo metu tikėjosi sodininkai.

³⁵⁶ Apie sodo namelių statybą oficialiuose nutarimuose SSRS lygiu buvo užsimenama po Nikitos Chruščiovo tapimo SSKP pirmuoju sekretoriumi. 1955 m. gruodžio 16 d. RSFSR Ministrų Tarybos nutarime Nr. 1522 nurodoma, kad sodai Rusijoje turi būti kuriami parengus ir patvirtinus kolektyvinio sodo išplanavimo projektą, už kurį tampa atsakingos įmonės ir organizacijos. Išplanavimo projektus tvirtinti patikėta miestų ir rajonų vykdomiesiems komitetams. RSFSR statybos ir architektūros komitetui pavedama pasirūpinti tipinių sodo namelių projektavimu, o plano komitetui nurodoma pateikti pasiūlymus dėl tipinių namelių gamybos pramonės įmonėse organizavimo.

³⁵⁷ Vilniaus miesto Mičiurino vardo sodininkystės draugijos II-osios konferencijos dokumentai, 1955-03-31, LVNA f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 2.

³⁵⁸ *Ibid.*, p. 1.

³⁵⁹ Vilniaus miesto Mičiurino vardo sodininkystės draugijos 1958 m. spalio 17 d. valdybos posėdžio protokolas, LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 4, p. 81.

Pirmieji sodo namelių pavyzdžiai, paskelbti žurnale „Mūsų sodai“, buvo 1959 metais perpublikuoti estiški (21 kv. m)³⁶⁰ ir rusiški (8 ir 12 kv. m)³⁶¹ projektai (priedas nr. 1, iliustracija nr. 4). Nedideli utilitarios išvaizdos statiniai iš esmės turėjo suteikti tik prieglobstį nuo lietaus ir galimybę trumpam pailsėti kuklioje patalpėlėje, kurioje net ir vienam žmogui turėtų būti ankšta. Bet net ir tokių sodo namelių statyba Lietuvoje tuo metu buvo vargiai įmanoma – net ir susirentęs kažką panašaus sodininkas rizikavo būti nubaustas kaip pažeidėjas: „Kauno miesto vykdomasis komitetas kolektyviniuose soduose draudžia turėti paviljonus, pastatus sargams ir sandėlius įrankiams laikyti.“³⁶² 1960 metais vykusiame Lietuvos sodininkų II suvažiavime taip pat buvo svarstoma, ar Lietuvoje privati arba bendra statyba apskritai yra galima, ar sodininkai turi teisę ją daryti³⁶³.

Per sodininkų draugijos suvažiavimą 1962 metais apie statybas jau kalbama gerokai konkrečiau, o bent pora dalyvių pasisakė, kad sodo namai turėtų būti grupuojami, blokuojami ir skirti keliems sodininkams³⁶⁴. Vienas iš pasisakiusių ta tema buvo Miestų statybos projektavimo instituto atstovas [Algirdas] Jasinskas, supažindinęs kitus sodininkus su sodo namelių projektais ir siūlęs viena pastatą skirti 4–6 sodininkams. Nors pačiame protokole tai neminima, bet jo juodraščiuose rašoma, kad tuo metu jau buvo parengti keli namelių projektai, tinkami platinti. Pasak Jasinsko, tokie nameliai turi būti tinkami derliui, įrangai ir trąšoms laikyti, pasislėpti nuo lietaus ir pernaktvoti. Namelių kaina turėtų būti prieinama sodininkams ir statant kolektyviai sublokuotą statinį vienam sodininkui pakaktų skirti 200–300 rublių³⁶⁵.

1962 metų gruodžio 15 dieną LSD Centro valdyba patvirtino „Keturių ir šešių vietų paviljonų, skirtų statybai kolektyviniuose soduose“ projektus, anksčiau jau suderintus su Statybos ir architektūros reikalų komitetu³⁶⁶. Pagal posėdžio protokolą, projektą parengė architektas A. Jasinskas, su projektu

³⁶⁰ Kulys B., „Vasariniai nameliai sode“, *Mūsų sodai*, 1959, Nr. 6. p. 9.

³⁶¹ Švecova M., „Statyti gražiai, patogiai, pigiai“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1959, Nr. 7, p. 8.

³⁶² Baršauskas Vl., „Sutvarkykime kolektyvinius sodus“, *Mūsų sodai*, 1960, Nr. 3. p. 9.

³⁶³ Respublikinio sodininkų-bitininkų suvažiavimo dokumentai, LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 9, p. 83

³⁶⁴ Lietuvos sodininkystės draugijos II delegatų suvažiavimo įvykusio 1962 m. birželio 20 d. Kaune, Lietuvos žemės ūkio akademijos aktų salėje protokolai, LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 16, p. 3.

³⁶⁵ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 16, p. 34.

³⁶⁶ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 20, p. 158.

narius supažindino LSD Vilniaus miesto pensininkų skyriaus pirmininkas V. Banaitis. Banaitis projektą pristatė neatsitiktinai – projektas parengtas pensininkų skyriaus iniciatyva ir lėšomis, o po jo suderinimo skyrius prašė LSD apmokėti projekto rengimo išlaidas, nes draugija nuo šiol galės imti iš savo narių užmokestį už naudojamąsi projektu³⁶⁷.

Sublokuotas 4–6 sodininkų namelis nebuvo tai, ko LSD Vilniaus pensininkų skyrius tikėjosi iš namelių architektūros. 1963 metais vykusiam skyrių pirmininkų pasitarime dalyvavęs Statybos ir architektūros reikalų komiteto apželdinimo skyriaus viršininkas Naujokaitis buvo gausiai kritikuojamas ne tik Ekonomikos instituto sodininkų draugijos atstovo, bet ir pensininkų skyriaus pirmininko Banaičio. Pasak jo, pensininkams jungiantis į sodininkų skyrių sutartyse buvo numatyta galimybė statyti namelį ant savo 6 arų sklypo, bet taip neįvyko: „Ir jei m. architektūra būtų leidusi standartinius namelius statyti, jokios panašios problemos nebūtų. Juk pensininkai siūlė projektus 4 ir 6 kv. metrų namelius. Tie nameliai atrodytų kaip Naujųjų metų proga miesto aikštėje prie eglaičių būna pastatyti nameliai. Tokie nameliai dar už keliatą [sic] metų sodui užaugus visai nebūtų pastebimi. Panašūs nameliai yra pastatyti ir užsienyje. [...] Drg. Naujokaičio argumentai, kad esą negražu, jokio pagrindo neturi. Nieko geresnio nebus jei bus statomi siūlomi paviljonai. Atvirkščiai jie atrodys [panašūs] į gyvenamuosius namus arba į labai skurdžius poilsio namus. Individualūs sodo namukai kaip tik ir atrodytų kaip sodo namukai.“³⁶⁸

Panašu, kad šių žodžių architektas jau negirdėjo, nes, pasak pasisakiusiojo, nebedalyvavo tolesnėje diskusijoje. Toks nedalyvavimas irgi buvo priimtas kaip nenoras suprasti sodininkų poreikių: „Čia jis ir žinoma jo kolegų parodė, kad architektams nerūpi sodų gausumas ir ypač jiems nerūpi darbo žmonių poilsis. [...] Kuo vadovaujasi architektai uždrausdami individualius sodo namukus statyti sodininkams pensininkams visai nesuprantama. [...] Argumentas, kad kolektyviniame sode negalima [neįskaitoma] individualius sodo namukus statyti, tai atsiprašau už išsireiškimą – apsurdas [sic]. O sakyti, kad tai prieštarauja komunistinei dvasiai yra nekas kita kaip pasityčiojimas iš komunistinės idėjos iš kovotojų už komunizmo reikalus.“³⁶⁹

Po metų vykusiam dar viename skyrių ir sekcijų vadovų susirinkime (1964 m. gruodžio 12–13 d.) Naujokaitis jau nedalyvavo. Su sodo paviljono

³⁶⁷ *Ibid.*

³⁶⁸ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 17, p. 99.

³⁶⁹ *Ibid.*

projektais susirinkusiuosius supažindino „Komprojekto“ architektas R. Urniežius³⁷⁰. Apie projektų išvaizdą ar išplanavimą protokole informacijos nepateikta, užfiksuota tik tai, kad sublokuoti, sekcijiniai nameliai gali būti mūriniai arba mediniai. Tame pačiame susirinkime buvo kalbama ir apie Panevėžio sodininkus, kurie nesusiduria su tokiais sunkumais kaip vilniečiai dėka Panevėžio vyriausiojo architekto. Panevėžiečiai teigė jau vykdančią statybą pagal parengtus kelis namelių projektus³⁷¹.

Ryškus proveržis kolektyvinių namelių projektavime pastebimas 1966 metais, iš karto, kai tik buvo leista statyti kiek didesnius namukus. Individualių vasarnamių statyba tuo metu buvo draudžiama, individuali gyvenamoji statyba taip pat smarkiai apribota, tad sodo namelių statyba tapo bene vienintele individualesnės architektūros galimybe³⁷². Lietuvos sodininkystės draugija nedelsdama surengė sodo namelių architektūrinį konkursą. Konkursui buvo pateikti 39 projektai, bet 12 iš jų nebuvo vertinami, nes neatitiko konkurso sąlygų³⁷³. Projektus vertino Architektų sąjungos, Statybos reikalų komiteto, Vyriausiosios buitinio aptarnavimo valdybos ir Lietuvos sodininkystės draugijos deleguoti komisijos nariai. Konkurso dalyviai varžėsi dviejose kategorijose – projektuodami „vidutinio didumo“ 14 kvadratinų metrų ploto namelį arba didesnę, net 25 kv. m „vilukę“. Buvo planuojama po konkurso patvirtinti po du kiekvieno tipo projektus ir imti juos taikyti praktikoje. Apdovanoti buvo šeši dalyviai – po tris kiekvienai dydžio kategorijai³⁷⁴. Tačiau be prizininkų buvo atrinkti dar keli autoriai ir jų visų projektai „pateikti Statybos reikalų komitetui tvirtinti“³⁷⁵.

Konkurso komisija ne tik išrinko nugalėtojus, bet jiems patarė atlikti ir kai kuriuos projektų pakeitimus – paplatinti verandą, atsisakyti ištisinių langų, pakeisti pamatą, kad nereikėtų papildomai apšiltinti rūšio. Siūlomi pakeitimai daugiausia buvo susiję su namelių praktiškumu arba su paprastesniais statybos darbais, kuriuos būtų galima lengviau atlikti tiek sodininkams, tiek ir juos

³⁷⁰ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 18, p. 4.

³⁷¹ *Ibid.*, p. 6.

³⁷² Drėmaitė Marija, *Baltic Modernism: Architecture and Housing in Soviet Lithuania*, Berlin: DOM Publishers, 2017, p. 214.

³⁷³ Juška A., „Sodo namukų projektai“, *Mūsų sodai*, 1966, Nr. 7.

³⁷⁴ Už 14 kv. m projektus apdovanoti architektai Alina Samukienė, Algimantas Umbrasas, Mečislovas Urbelis. Taip pat atrinktas, nors neapdovanotas Igno Laurušo ir Juozo Jurkšo projektas. 25 kv. m kategorijoje apdovanotas Alfredo Paulausko, Juozo Jurkšo su Igno Laurušu bendras projektas bei Sigizmundo Pipynės pasiūlymas. *Ibid.*

³⁷⁵ *Ibid.*

gaminti planuojančioms Vyriausiojo buitinio gyventojų aptarnavimo valdybos organizacijoms³⁷⁶. Beveik visus projektus rekomenduota statyti ne tik individualiai, bet ir sublokavus po kelis. Visi „vidutinio dydžio“ projektai iš esmės buvo labai panašūs – stačiakampiai tūriai su vienslaičiu stogu, veranda ties ilgąja kraštine ir vitrina, orientuota į verandos pusę. Tik vienas apdovanotas dalyvis (Mečislovas Urbelis) tokį patį išplanavimą pritaikė nameliui su dvišlaičiu stogu.

Labiausiai skyrėsi funkcinis patalpų zonavimas, šiek tiek varijavo apdaila (dominuoja deficitiniu įvardytas medis ir plytų mūras). Identiškai atrodė ir beveik visi „didesnio kalibro“ nameliai³⁷⁷. Iš jų išsiskyrė tik pirmąją vietą laimėjęs Alfredo Paulausko „vilukės“ projektas su sudėtingesne plano struktūra, lėkštu dvišlaičiu stogu ir nežymiu grindų peraukštėjimu. Tačiau be Alfredo Paulausko ir Mečislovo Urbelio visi likę apdovanoti konkursiniai projektai buvo labai panašūs ne tik tarpusavyje, bet ir į Estijoje 1957–1958 metais parengtus pirmuosius tipinius vasarnamius ir sodo namelius (vasarnamis A, sodo namelis S-1)³⁷⁸. Panašumas galėjo būti neatsitiktinis, nes 1962 m. LSD rengė ekskursiją į Latviją ir Estiją³⁷⁹, vėliau tokios ekskursijos buvo planuojamos ir toliau (pavyzdžiui 1964 m.³⁸⁰), o be sodininkų jose dalyvavo ir projektuotojai³⁸¹. Iš esmės buvo laikomasi vieningo principo, kad sodo namelis turi būti nesudėtingos formos, lakoniškas vasarinis paviljonas.

Žurnale „Mūsų sodai“ publikuotuose šio konkurso aprašymuose galima pastebėti užuominų apie priežastis, kodėl konkursas buvo toks reikalingas. Pirmasis konkursui skirtas straipsnis užsiminė, kad šiuo metu sodininkai jau gali iš Lietuvos sodininkystės draugijos Centro valdybos įsigyti turimą 8 kvadratinį metrų projektą (galima suprasti, kad daugelis statybų vykdavo išvis be projekto), bet kai kurie sodininkai norėtų dar mažesnių namelių. Tam buvo užsakytas ir antrojoje publikacijoje paskelbtas J. Jurkšaus projektas, skirtas 6 kv. m dydžio „klėtelei“, kuri „neatrodytų kaip koks sandėliukas“ ir daugiau įsikomponuotų sodo aplinkoje. Tais pačiais metais buvo publikuota ir

³⁷⁶ *Ibid.*

³⁷⁷ Juška A., „Sodo vilukės ir klėtelės“, *Mūsų sodai*, 1966, Nr. 8.

³⁷⁸ Lankots Epp, Ojari Triin, *Leisure Spaces - Holiday And Architecture In 20th Century Estonia*, Tallinn: Eesti Arhitektuurimuseum, 2020, p.78.

³⁷⁹ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 20, p. 47.

³⁸⁰ *Ibid.*, p. 141.

³⁸¹ 1964 metų ekskursijoje Projektavimo institutą atstovavo Cicėnas. 1962 metų ekskursijos dalyvių sąrašas nėra žinomas, bet apie kelionę atsiliepiama labai pakiliai. LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 24, p. 30.

daugiau J. Jurkšaus projektų (pavyzdžiui 6 kv. m palapinės formos namelis)³⁸². Pasidžiaugus, kad po konkurso nebebus priežasties skųstis projektų stygiu, konstatuojama, kad „laikas susirūpinti likviduoti visokius laikinus sandėliukus ir lūšneles“³⁸³. Tarp eilučių jaučiama, kad pašiūrių statyba nesilaikant reikalavimų ir nebandant pasiekti kultūringesnės namelių estetikos yra svarbi problema konkurso organizatoriams ar bent jau teksto autoriui – LSD Vilniaus miesto valdybos pirmininkui. Panašiu metu pasirodė ir daugiau publikacijų, raginančių sodininkus susirūpinti savo sodų estetiniu vaizdu, sklypo apipavidalinimu, dekoratyvinių augalų parinkimu ir sodo kompozicijos išiliejimu į aplinką³⁸⁴.

Tipinių sodo namelių projektų stygiaus klausimas buvo sprendžiamas skubiai. Tik paskelbus apie konkurso rezultatus žurnale, čia pat minima, jog sodininkai jau gali imti ir statyti „ne tik pagal šiuos premijuotuosius, bet ir pagal kitus individualius projektus“³⁸⁵, tik prieš tai reikia suderinti šį siekį su miesto ar rajono architektu. Tų pačių metų rudenį pirmą vietą laimėjusi Alfredo Paulausko „vilukė“ jau turėjo tipinio projekto numerį B-1 ir stovėjo pastatyta Vingio parke vykusioje Respublikinėje sodininkystės ir bitininkystės parodoje³⁸⁶. Parodoje buvo eksponuojamas ir dvigubai mažesnis tipinis projektas A-1. Abu namelius žadėjo „masiškai gaminti“ Vilniaus Buitinio aptarnavo statybos remonto valdyba³⁸⁷.

Greičiausiai neilgai trukus tipiniu projektu tapo ir J. Jurkšaus rengtas 6 kv. m dydžio palapinės formos namelio projektas³⁸⁸, nes 1969 metais spaudoje jau skelbta, kad Pavilnyje vienų sodų pirmininkas pasistatė dailų tipinį namelį C-1, o pateiktoje nuotraukoje matomas statinys itin panašus į Jurkšaus projektą³⁸⁹. Einant šio lakoniško projekto pėdomis, po keleto metų imtas kurti ir populiarusis „Bitininko namelis“ – palapinės tipo, panašaus dydžio namelis, kurį būtų įmanoma nesunkiai transportuoti iš vietos į vietą³⁹⁰. Nuo savo pirmtako namelis skiriasi tuo, kad atsisakyta asimetriško įėjimo stogelio, o

³⁸² Jurkšus J., „Sodininko namukas“, *Mūsų sodai*, 1966, Nr. 9.

³⁸³ *Ibid.*

³⁸⁴ Juchenvičiūtė D., „Puoškime sodo namelių aplinką“, *Mūsų sodai*, 1966, Nr. 8.

³⁸⁵ Juška A., „Sodo namukų projektai“, *Mūsų sodai*, 1966, Nr. 7.

³⁸⁶ Zdanevičius J., „Sodai – sveikata ir grožis“, *Mūsų sodai*, 1966, Nr. 12.

³⁸⁷ *Ibid.*

³⁸⁸ Jurkšus J., „Sodininko namukas“, *Mūsų sodai*, 1966, Nr. 9.

³⁸⁹ Bučius Jurgis, „Sodas puošiasi gražiais namukais“, *Mūsų sodai*, 1969, Nr. 11.

³⁹⁰ Umbražiūnas K., „Surenkamasis bitininko namelis“, 1970, Nr. 2.

stogo šlaitai nebesidriekia iki žemės, taip prarandant C-1 projekto laibas proporcijas.

Palapinės (arba *A-frame*) tipo nameliai buvo gana dažnas pasirinkimas tiek kuriant sodo namelių projektus, tiek poilsia vietas. Nuo kitokios konfigūracijos statinių šie nameliai skiriasi tuo, kad turi tik dvi siauras sienas, o visa kita apriboja pastato stogas. Dėl nesudėtingos konstrukcijos tokio tipo namelius yra lengva statyti, jiems nebūtinai reikalingas kranas ar kita sudėtingesnė statybinė technika. Sodininkams sovietmečiu statybos darbų paprastumas buvo itin svarbus. Dėl trikampės formos šis namelis taip pat yra gana stabilus. Tačiau neišvengiamai tokio tipo namelyje tenka susitaikyti su kompromisu – pasvirusios plokštumos kiek mažina namo plotą. Svarbu buvo ir tai, kad tokio tipo nameliai gerai komponuodavosi gamtinėje aplinkoje, nes smailūs jų stogai veikia kaip nedidelės dominantės, bet neužgožia aplinkos tiesiomis ir aklomis plokštumomis.

Šiame etape sodininkų spaudoje nuolat akcentuojama, kad namelis turi darniai įsiliesti į sodų visumą. Skelbiami projektai nuosaikūs, ieškoma neperkrautų, lakoniškų sprendimų, modernios, funkcionalios architektūrinės kalbos. Tiek estetikoje, tiek ir sodininkystės procesų organizavime šiuo laikotarpiu aiškiai juntamas siekis „sutvarkyti“ sodų aplinką, įvesti į ją racionalumą, logiką, taisyklių laikymąsi. Tie patys sutvarkymo ir suvienodinimo siekiai juntami ir aplinkos formavime. Matant, kokiais projektais, namelių ar sodų aplinkos nuotraukomis iliustruojamos publikacijos, koks estetiškas kanonas yra skiepijamas, akivaizdu, kad individualios avantiūros nėra pageidaujamos. Po dar vienos sodų apžiūros ir gražiausio sodo rinkimų apie vieną gerąjį pavyzdį rašoma taip: „Sode visi sklypeliai kaip vienas, **nėra ryškiai išsiskiriančių**. Tai pasiekta gero darbo organizavimo dėka [...]“.³⁹¹

Beveik visuose tuo metu pasirodžiusiuose žurnalo „Mūsų sodai“ numeriuose galima rasti apgailestavimo, kad Lietuvoje statyti pirmieji sodo nameliai „nesiderina prie aplinkos“³⁹² ir juos reikia perstatyti pagal dabar patvirtintus tipinius projektus. Frazė apie darną su aplinka tarsi raktažodis kartojamas skirtingų autorių ir visiškai nesusijusiuose tekstuose. Tarsi visi, kalbantys apie sodų aplinką, pirmiausia turėtų „pasibarstyti galvą pelenais“ už praeities klaidas ir tik tuomet eiti prie reikalo esmės.

³⁹¹ Paukštė V., „Konkurso rezultatus suvedus“, *Mūsų sodai*, 1968, Nr. 10.

³⁹² Dulkė Stasys, „Gražūs klaidėdžių sodai“, *Mūsų sodai*, 1969, Nr. 12.

Bučius Jurgis, „Sodas puošiasi gražiais namukais“, *Mūsų sodai*, 1969, Nr. 11.

Vos po kelerių metų po pirmojo sėkmės buvo surengtas ir antrasis sodo namelių architektūros konkursas (1969 metais) kurio metu numatyta apdovanoti devynis prizininkus. Rengiant konkursą Lietuvoje jau galiojo 12 tipinių projektų³⁹³. Kvietimas dalyvauti naujame konkurse iliustruotas pirmojo konkurso pirmos vietos nugalėtojo projektu, tad atrodo, jog estetinės preferencijos ir renginio siekiai smarkiai nepakito. Buvo pasimokyta iš pirmojo konkurso klaidų, kai paskubomis užsakyti papildomi nedidelio dydžio projektai. Šį kartą nuo pat pradžių prašoma varžytis trijose kategorijose – pridėtas C tipo, nedidelis namukas, kurio dydis yra nuo 8 iki 10 kv. m. Po šio konkurso, 1970 metais, sodininkai jau galėjo rinktis iš 30 namelių projektų³⁹⁴.

1970 metais 5 iš konkursą laimėjusių projektų (1D-70, 2D-70, 1E-70, 2E-70, 3E-70) buvo pristatyti Vilniaus miesto statybos-architektūros tarybai, kuri pritarė masiniam projektų 1D-70, 2D-70, 1E-70 naudojimui Vilniaus soduose. Likusius du projektus taip pat leista taikyti, bet „tik atskirais atvejais, kur derinasi prie vietovės“³⁹⁵.

Taigi nuo 1966 metų, kai LSD galėjo pasiūlyti vos kelis tipinius projektus, namelių projektų vis daugėjo, pasirinkimo galimybės ir architektūrinė įvairovė plėtėsi. Namelių dizainas sekė panašiais principais, kaip ir to meto rekreacinė architektūra, stovyklos ir poilsiavietės. Šio etapo architektūros piką gerai iliustruoja 1973 metų „Kolektyvinių sodo namelių ir įrenginių tipinių projektų katalogas“³⁹⁶. Kataloge skelbiami 26 namelių projektai, tad greičiausiai kelių projektų buvo atsisakyta. Pakitusi tipinių projektų numeracija: vietoje A-1, B-1, C-1 visi nameliai imti žymėti raide S, tada nurodoma dydžio kategorija (5, 10, 25 kv. m) ir po jos projekto numeris toje kategorijoje. Projektų autoriai neminimi, pirmame konkurse išrinktų projektų beveik nematyti, nors kai kurie turi bendrų bruožų: namelis S-15-2 greičiausiai tas pats konkursinis Mečislovo Urbelio projektas, namelis S-10-1 (priedas nr. 1, iliustracija nr. 6; 7) savo struktūra atkartoja J. Jurkšaus 7 kv. m dydžio projektą, papildytą asimetriška stogine, o panašaus tūrio nameliai S-15-1, S-15-4 (priedas nr. 1, iliustracija nr. 8; 9) turi šiek tiek paralelių su Alinos Samukienės, Algimanto Umbraso bei

³⁹³ „Antrasis konkursas“, *Mūsų sodai*, 1969, Nr. 3.

³⁹⁴ Daukša A., „Darbo žmogaus sveikatai ir poilsui“, *Mūsų sodai*. 1970, Nr. 2.

³⁹⁵ Vilniaus miesto statybos-architektūros tarybos posėdžio protokolai Nr. 2. 1970-03-11. Vilniaus regioninis valstybės archyvas (toliau VRVA), f. 1011, ap. Nr. 1, b. 151, p. 63.

³⁹⁶ *Kolektyvinių sodų namelių ir įrenginių tipinių projektų katalogas*. Vilnius: Lietuvos sodininkystės draugijos Centro valdyba, 1973.

Laurušo ir Jurkšaus projektais, nors ir gerokai modifikuotais. Panašumų į juos turi ir keli 20–25 kv. m projektai.

Tarp didesnių namelių variantų 1973 m. tipinių projektų kataloge jau pastebima gerokai daugiau įvairovės, neapsiribojama lakoniškomis vienslaidėmis dėžutėmis, bet leidžiama rinktis iš skirtingų konfigūracijų pastatų, namelių su pusaukščiais arba pakeltų ant polių (tinkamesnis sudėtingame reljefe), pateikiama pora palapinės formos ir keturšlaičių namelių variantų. Šiame kataloge susipina pirmojo sodo namelių konkurso nuosaikios funkcionalistinės estetikos atgarsiai su bandymais išplėsti namelių įvairovę ir nedideliame jų kiekyje palikti kuo daugiau galimybių derinti statinius skirtingame kraštovaizdyje, komponuoti ar blokuoti tarpusavyje.

Tuo metu kiek kitaip imta kalbėti ir apie namelių estetiką. Jei prieš keletą metų akcentuotas tik vieningumas ir dermė su aplinka, tai dabar jau pasigirsta užuominų, kad „Šviesiomis dekoratyviomis spalvomis nudažyti namukai labai pagyvintų **šabloniškai pasodintus** kolektyvinius sodus“³⁹⁷ arba siūloma „saikingai pritaikyti įdomios ornamentikos vėjalentes ir stogų lėkius.“³⁹⁸ Aprašant tipinius projektus taip pat imama minėti ne tik tvarkinga namelių išvaizda, bet ir estetinė įvairovė. Pavyzdžiui, „nepanašus į įprastą kvadratą planas“ namelyje S-25-10 sodininkus turėtų sudominti, nes „natūroje susidarantys šešėliai bei nedideli lūžiai suteikia savotiško minkštumo, šviežumo.“³⁹⁹

Sodo aplinkai ir namelių interjerams siūloma rinktis elementus, kurie sudarytų darnią visumą, raginama nepamiršti, kad „Sodo namelio vidaus apdaila turi skirtis nuo miesto buto apdailos. Betarpiškas sodo namelio sąlytis su gamta apsprendžia jo įrengimą.“⁴⁰⁰ Todėl reikėtų naudoti natūralias medžiagas, nesudėtingų formų baldus, kurie yra „paprasti, lengvi, gražūs, pigūs“. Tam Vilniaus specializuota baldų parduotuvė siūlė įsigyti būtent sodininkams skirtą baldų komplektą, kuris taip pat turėjo skirtis nuo miestiečio būsto: „Baldai spalvingi, lengvos konstrukcijos, nepanašūs į esančius mūsų butuose.“⁴⁰¹

³⁹⁷ Gaulia A., „Gerinkime statybas kolektyviniuose soduose“, *Mūsų sodai*, 1971, Nr. 1.

³⁹⁸ *Ibid.*

³⁹⁹ „Tipinis sodo namukas S-25-10“, *Mūsų sodai*, 1973, Nr. 8.

⁴⁰⁰ Baužytė-Baginskienė L., „Sodo namelio interjeras“, *Mūsų sodai*, 1971, Nr. 10, p. 99.

⁴⁰¹ „Kolektyvinio sodo nameliui“, *Mūsų sodai*, 1974, Nr. 2.

Jaučiama tai, kad sodo namelis aštunto dešimtmečio pradžioje aiškiai identifikuojamas ne tik kaip utilitarus, nuo lietaus sauganti statinys, bet labiau kaip nedidelis rekreacinis objektas, kuris turi derėti gamtos apsuptyje. Pagal tai keliami reikalavimai tiek vidui, tiek ir išorei. Statinys turi ne tik atitikti reglamentuose nurodytą pastato dydį, bet ir savo estetika deklaruoti apie rekreacinį sodų vaidmenį, o aplinka „vengti miesto aplinkos charakterio“⁴⁰². Pavyzdžiui, kritikuojami atvejai, kai sodininkai sklypelyje pasistato kažką neatitinkančio tokio „protokolo“: „Aplamai, Lietkoopsajungos sodas neblogas. Daug gražių namelių pastatyta. Bet štai greta jų, palei upelį, stovi ir kioskas!“⁴⁰³ Išsišokėliai, nepataikę į pageidaujamą išvaizdos kanoną, nėra pageidaujami, sodo aplinka turi būti formuojama vieningai ir neperlenkiant lazdos: „Žemės ūkio ministerijos kolektyviniame sode G. Steikūnas greta namelio pastatė, net sunku pasakyti ką: nei pavėsinė, nei tribūna.“⁴⁰⁴

Iki tol parengtų tipinių namelių projektai staiga pasitraukė į antrą planą, kai 1974 metais dėl dažnų pažeidimų steigiant sodus ir statant juose pastatus buvo apribota net ir tipinių individualių namelių statyba. Palikta galimybė statyti tik pensiono tipo sublokuotus namelius tikintis, kad juos teks statyti kolektyviai ir pažeidimams erdvės neliks. Čia vėl susidurta su tipinių projektų problema – anksčiau galioję namelių projektai kuriam laikui tapo nebeaktualūs, todėl reikėjo ieškoti naujų sprendimų. LSD Centro valdyba užsakė du naujus pensiono tipo vasarnamių projektus⁴⁰⁵. Abu projektai (PN-5-1 ir PN-5-2) Valstybinio statybos reikalų komiteto netrukus jau buvo patvirtinti kaip tipiniai.

Naujieji tipiniai pensionų projektai buvo suplanuoti iš penkių sublokuotų 20 kv. m dydžio sekcijų – vienas toks statinys buvo skirtas penkioms šeimoms. Pirmasis projektas buvo grupuojamas „kekėmis“ aplink pusiau uždarus kiemus⁴⁰⁶, o antrasis skirtas blokuoti eilėmis ir įkurdinti siauresnėse vietose⁴⁰⁷. Sekcijų struktūra skaidyta plokštumomis, laužytos konfigūracijos, ypač pirmojo projekto. Pensionai visai neprimena asketiškų pirmųjų tipinių sodo namelių. Kaip privalumai buvo minimi naujųjų projektų architektūros

⁴⁰² Leščinskas B. ir kt., „Vengti miesto aplinkos charakterio“, *Mūsų sodai*, 1976, Nr. 11.

⁴⁰³ Usinavičius J., „Vilniaus kolektyviniai sodai. Kokie jie?“, *Mūsų sodai*, 1972 Nr. 10. p. 22.

⁴⁰⁴ *Ibid.*

⁴⁰⁵ Gaulia A., „Vasarnamiai sodams“, *Mūsų sodai*, 1974, Nr. 6.

⁴⁰⁶ *Ibid.*

⁴⁰⁷ Gaulia A., „Vasarnamiai sodams“, *Mūsų sodai*, 1974, Nr. 9.

„nemonotoniškumas“ ir galimybė pritaikyti statinius prie reljefo. Projektai galėjo būti realizuojami tiek iš mūro, tiek iš medžio.

Netrukus po draudimo statyti nesublokuotus namelius (kelerius metus iki tol tai buvo tik rekomendacija, o ne draudimas) pasirodė ir netipinių pensiono tipo projektų. Buvo skelbiama, kad pirmasis pensiono tipo sodų namelių kompleksas išdygo netoli Kauno marių. „Marių“ kolektyvinis sodas vadinamas eksperimentiniu (priedas nr. 1, iliustracija nr. 10), sodo išplanavimo projektą rengė Kauno statybos ir architektūros institutas (architektas K. Kurševičius)⁴⁰⁸. Išplanavimo projekte numatyta sodų centre įkurdinti pailgą bendrą zoną ir joje išdėstyti sublokuotų namelių grupes, kurias iš dviejų pusių supa atskirti nuo namelių sodų sklypai, skirti tik sodininkystei⁴⁰⁹. Principas įkurdinti sodo namelius atskirai nuo sodo sklypų nebuvo naujas, 1969 metais apie tokiu principu suplanuotą Kauno rajono valstybinių įstaigų skyriaus kolektyvinių sodų masyvą jau buvo skelbiama. Esminis skirtumas iki tol buvusiuose projektuose buvo tai, kad nameliai nebuvo blokuojami didelėmis grupėmis, statomi po vieną ar poromis⁴¹⁰.

1976 metais visiškai draudimas statyti kitokius nei pensiono tipo namelius peržiūrėtas ir vėl leista rinktis ir individualius statinius⁴¹¹. Padidėjo leidžiamas namelio ir jo priklausinių dydis, todėl iš sodo namelio tikėtasi daugiau nei tik lengvų konstrukcijų vasarnamio gamtoje. Šiuo metu namelių architektūrą ėmė veikti du aspektai:

- Kintant estetinėms tendencijoms daugėjo sudėtingesnių architektūrinių formų, kompozicijos tapo eklektiškesnės;
- Sodo namelių dydis jau leido ieškoti derinių, kaip namelį priartinti prie individualaus būsto statybos.

Šios dvi tendencijos ryškiai pasijuto sodininkams renkantis namelio architektūrą – vienu iš populiariausių tipinių projektų tapo „devintasis“ namelis (S-45-9, autorius V. Zubrus)⁴¹² ir kai kurie panašių apimčių projektai (S-45-3⁴¹³; S-45-12⁴¹⁴). Jie visi trys pasižymi sudėtinga struktūra, kelių tūrių sankirta, kompleksiškomis stogo plokštumomis, stogeliais ir balkonais. Namelių išvaizda komplikuota. Bet svarbiausia tai, kad visi šie namelių

⁴⁰⁸ Verslovas K., „Marių sode“, *Mūsų sodai*, 1974, Nr. 7, p. 11.

⁴⁰⁹ Buteikis B., „Sodas ir poilsis“, *Mūsų sodai*, 1975, Nr. 7.

⁴¹⁰ Talačka Stasys, „Sodas – poilsio vieta“, *Mūsų sodai*, 1969, Nr. 3.

⁴¹¹ „Kas naujo kolektyvinėje sodininkystėje“, *Mūsų sodai*, 1976, Nr. 8.

⁴¹² Zubrus V., „Sodo namelis S-45-9“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 6.

⁴¹³ Zonys J., „Sodo namelis S-45-3“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 4.

⁴¹⁴ Guzaitienė L., „Sodo namelis S-45-12“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 1.

projektai akivaizdžiai sukurti taip, kad geriausiai išnaudotų to meto reglamentavimo landas. 45 kvadratinį metrų namelis komponuojamas iš karto kaip bendras darinys su ūkiniu bloku, prijungta automobilio stogine ir dideliu pastogės plotu, kuris nepatenka į ploto skaičiavimą (priedas nr. 1, iliustracija nr. 12; 13). Šie projektai simbolizuoja architektūrinio žongliravimo statybos normomis galimybes – nesunkiai galima apsimūryti automobilio stoginę, nežymiai adaptuoti ūkinį bloką, įterpti pastogėje kokią kertelę ir įsirengti rūšį, kad namelio plotas pasidarytų beveik dvigubai didesnis, nei leidžiama.

Padidinus leidžiamą namelio dydį ima ryškėti konfliktas tarp dviejų požymių į namelių paskirtį ir kaip projektai ją atspindi. Nuosaikūs, net kiek utilitarūs septintojo dešimtmečio projektai sodo namelyje pabrėždavo jo rekreacinę funkciją. Devinto dešimtmečio pradžioje projektuojami didesni sodo nameliai atrodo kaip kiek sumažintos individualaus namo versijos. Šių dviejų pozicijų įtampa pasijuto 1981 metais paskelbus naujo architektūrinio konkurso rezultatus.

1980 m. Lietuvos sodininkystės draugija ir LSSR architektų sąjunga surengė septynių mėnesių trukmės atvirą architektūros konkursą, kuriam pateikta 30 darbų, bet pirmoji vieta nepaskirta⁴¹⁵. Konkursą aprašęs Teofilis Matulionis⁴¹⁶ kaip gerą pavyzdį mini skandinavišką poilsio namelių architektūrą, nuogaštuoja, kodėl konkurso dalyviai projektavo tik didžiausio dydžio sodo namelius. Konkurso projektiniai pasiūlymai, kaip ir būdinga tuo metu, yra skaidytos konfigūracijos, su išraiškingais stogais.

Autorius aiškiai oponuoja tendencijai sodo namelį traktuoti kaip individualų namą. Jis tą mini ir tekste: „išlikti poilsiavietėmis, skendinčiomis želdynuose, o netaptų panašūs į gyvenvietes. Užstatytas vienbučiais gyvenamaisiais namais.“⁴¹⁷ Tuo tarpu žiūrint į Matulionio kritikuojamą konkurso dalyvių darbus matosi, jog visi jie sodo namelio apimtyse bandė režisuoti individualaus gyvenamo namo patyrimą. Jei tikėti konkurso aprašymu, tai tarp 30 dalyvių niekas nebandė projektuoti mažesnio ar kuklesnio namelio, nei didžiausias galimas.

⁴¹⁵ Prizines vietas užėmė architektai S. Manomaitis, J. Kinduris su R. Užpaliu, A. Vaičiukas su G. Čičiurka. Matulionis Teofilis, „Būkime reiklesni architektūrai“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 2, p. 20.

⁴¹⁶ *Ibid.*

⁴¹⁷ *Ibid.*

Išsakyta kritika atliepė ir organizatorių siekius, nes nei vienas iš atrinktų projektų, komisijos nuomone, nebuvo vertas pirmosios vietos. Po kelerių metų vėl rengtas naujas konkursas buvo rezultatyvesnis ir kai kuriuos projektus nutarta įtraukti į tipinių projektų sąrašą⁴¹⁸, bet ir tuo atveju jaučiamas dalies architektų noras dirbti su stambesniais projektais, o iš sodininkų – susidomėjimas jais. Pavyzdžiui, tarp 1980 ir 1981 m. žurnalas „Mūsų sodai“ publikavo beveik išimtinai tik 45 kv. m projektus, kiek daugiau mažesniųjų namelių pasirodo tik po draudimų sugražinimo.

Tuo metu reguliariai publikuojami sodo namelių projektai⁴¹⁹ skaitytojams dažniausiai pristatyti išvardijant technines namelio savybes, o ne apibūdinant, kuo architektūriškai vienas ar kitas namelis įdomus. Išimtis – vienas kitas žinomesnio architekto rengtas projektas, kuris pristatomas mažiau formaliai. Pavyzdžiui, projektas S-45-2, kurio autorius yra architektas Gediminas Baravykas (konstruktorius A. Laukys), apibūdinamas kaip:

„Paprastų lakoniškų formų statinys, lengvai derinamas prie įvairių situacijų, atitinkamai keičiant architektūrinės detales, pavyzdžiui, iškeliant židinį prie išorinės bendrojo kambario sienos, suapvalinant mansardos langą, ar staigiai besikeičiančiame reljefe įrengiant balkoną iš bendrojo kambario. Pastoges ties šoninėmis sienomis galima įvairiai apželdinti. Langai ir durys pirmajame aukšte turi langines. Naudingasis namo plotas – 45 m². Pamatai – betoniniai, perdenginiai virš rūsių – monolitinio gelžbetonio, perdenginiai virš pirmojo aukšto ir stogas – medinių konstrukcijų (tašai 120x120 mm). Stogas dengiamas metalinėmis čerpėmis arba spalvotu asbocemenčiu. Išorės sienos iš apdailinių ar silikatinių plytų mūro.“⁴²⁰

Skirtingai nuo kitų projektų čia minimi ir estetiški namelio aspektai, dekoras. Neapsiribojama tik patalpų ir statybinių medžiagų išvardijimu. Kitas kiek plačiau pristatytas projektas – namelis Nr. S-45-7 (architektas Tautvydas Miknevičius). Jo aprašyme be funkcinio ir technologinio duomenų

⁴¹⁸ „Sodo namelių projektų konkursui pasibaigus“, *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 10.

⁴¹⁹ Padidėjus leidžiamam sodo namelių plotui žurnale „Mūsų sodai“ imta aktyviau spausdinti tipinių namelių projektus, atsirado rubrika „Jūsų sodui“, kurioje kelerius metus buvo nurodomi ir tipinių namelių projektų autoriai. Iki tol minint tipinius projektus dažniausiai būdavo lakoniškai nurodoma, kad jį parengė Žemės ūkio statybos projektavimo institutas, Kapsuko (dab. Marijampolė) rajono architekto, Klaipėdos miesto statybos ir architektūros valdybos, Vilniaus vykdomojo komiteto Vyriausiosios architektūros ir planavimo valdybos gamybinio personalo grupė ar kitos projektavimo organizacijos.

⁴²⁰ Baravykas G., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 6.

užsimenama, kad: „Per pagrindinį įėjimą patenkama į bendrąjį kambarį. Jame projektuojamas židiny. Bendrasis kambarys betarpiškai jungiasi su terasa, iš kurios pareinama į sodą. Iš bendrojo kambario atvirais laiptais patenkama į antrajame aukšte esančius du miegamuosius. Šalia bendrojo kambario suprojektuota virtuvė su sandėliu. Iš virtuvės laiptai veda į rūšį po visu namu.“⁴²¹

Tais pačiais ir sekančiais metais spausdinama visa virtinė Lietuvos autorių parengtų didesnių (45 kv. m) sodo namelių projektų: Nr. S-45-1 (architektas J. Miniotas)⁴²², Nr. S-45-3 (autorius architektas J. Zonys)⁴²³, Nr. S-45-14 (sukūrė architektas V. Kundrotas)⁴²⁴, Nr. S-45-30 (architektė T. Devoinienė)⁴²⁵, Nr. S-45-27 (sukūrė architektas R. Razminas)⁴²⁶, Nr. S-45-12 (architektė L. Guzaitienė)⁴²⁷, Nr. S-45-35 (architektas T. Matulionis)⁴²⁸, Nr. S-45-38 (architektė G. Rusteikienė)⁴²⁹, Nr. S-25-12 (architektė A. Blažienė)⁴³⁰, Nr. S-45-4 (sukūrė architektas A. Lamauskas)⁴³¹, Nr. S-35-1 (projektą sukūrė architektas A. Vilčinskas)⁴³², Nr. S-45-29 (architektas A. Gruzdis)⁴³³, Nr. S-45-33 (sukūrė architektas P. Grecevičius)⁴³⁴, Nr. S-45-24 (architektas J. Šiožins)⁴³⁵ ir Nr. S-45-34 (architektas Z. Dargis)⁴³⁶.

Daugelis šių projektų panašiais metodais bandė išplėsti galimą namelio plotą. Prie statinio blokuojami visi įmanomi priklausiniai: stoginės, šiltnamiai, sandėliukai, verandos, terasos ir balkonai. Nenusižengiant 45 kvadratinų metrų reikalavimui bandoma kuo labiau išpūsti namelį. Didesnių 45 kvadratinų metrų ploto projektų publikavimas nutrūko kartu su ateinančia dar viena disciplinavimo banga ir statybos draudimais. Šios rubrikos vietoje atsiranda tikro, o gal tariamo skaitytojo klausimas: „Ar nėra suprojektuota

⁴²¹ Miknevičius Tautvydas, „Jūsų sodui“ *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 5.

⁴²² Miniotas J., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 7.

⁴²³ Zonys J., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 8.

⁴²⁴ Kundrotas V., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 9.

⁴²⁵ Devoinienė T., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 10.

⁴²⁶ Razminas R., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 11.

⁴²⁷ Guzaitienė L., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 12.

⁴²⁸ Matulionis T., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 2.

⁴²⁹ Rusteikienė G., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 3.

⁴³⁰ Blažienė A., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 4.

⁴³¹ Lamauskas A., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 5.

⁴³² Vilčinskas A., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 7.

⁴³³ Gruzdis A., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 8.

⁴³⁴ Grecevičius P., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 9.

⁴³⁵ Šiožins J., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 10.

⁴³⁶ Dargis Z., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 11.

pigesnių ir savo konstrukcija paprastesnių sodo namelių. Ypač pageidautini vienaaukščiai nameliai, kur po vienu stogu būtų ir gyvenamasis kambarys, ir sandėliukas, **be jokių stoginių automobiliui ir šiltnamių.**⁴³⁷ Kaip reakcija į šį klausimą leidinyje paskelbiami 15 ir 24 m² ploto sodo namelių pavyzdžiai Nr. S-15-4 ir S-25-5.

Po šio laiško kelerius metus žurnale „Mūsų sodai“ jei ir skelbiami, tai tik mažesni, vienaaukščiai projektai: Nr. S-25-13 (suprojektavo architektas R. Valatka)⁴³⁸, Nr. S-20-6 (suprojektavo architektas D. Todesas)⁴³⁹, Nr. S-25-5 (naujas Nr. S-5L-85)⁴⁴⁰, S-25-10 (82) (naujas Nr. S-4L-85)⁴⁴¹, S-2L-85⁴⁴², S-20-5 (85)⁴⁴³, S-25-5 (85)⁴⁴⁴. Tuo metu pasirodė ir naujas „Sodo namelių tipinių projektų katalogas“⁴⁴⁵, kuriame pateikti 23 namelių projektai ir keletas ūkinių ar bendrų statinių, stoginių ir šiltnamių. Kataloge be jau įprastų lakoniškų formų nedidelių statinių pastebimi ir laužyto silueto, postmodernūs pastatai, kartais turintys ir etnografinių motyvų (projektai Nr. S-35-1, S-20-86).

1986 m. surengtas dar vienas sodo namelių architektūros konkursas, kuris buvo gerokai rezultatyvesnis už įvykusį 1980 metais. Šį kartą iš 18 dalyvių apdovanoti net septyni: S. Lankelis, O. Jansaitė, S. Manomaitis, A. Skiezgelas, N. Leontjevas, K. Abramikas ir A. Ambrasas⁴⁴⁶. Teigiama, kad kai kurių pasiūlymų pagrindu Žemės ūkio statybos projektavimo institutas parengs tipinį projektą, o vieną iš projektų Valstybinis statybos reikalų komitetas jau tuoj patvirtins kaip galiojantį⁴⁴⁷.

Didesnių namelių statybų ribojimo fone, apie 1985 metus, tipinių sodo namelių architektūra tampa jau nebe vietos, o visos Sovietų Sąjungos mastu sprendžiamu klausimu. Reaguojama į 1984 m. gruodžio 29 d. SSRS MT nutarimą Nr. 1286 „Об упорядочении организации коллективного садоводства и огородничества“ ir imamasi galutinai standartizuoti sodo namelių projektus. Iki tol vietiniai projektų konkursai buvo vienu iš

⁴³⁷ „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1982, Nr. 1.

⁴³⁸ Valatka R., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1984, Nr. 6.

⁴³⁹ Todesas D., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1984, Nr. 8.

⁴⁴⁰ „Sodo namelių statytojams“, *Mūsų sodai*, 1985, Nr. 8.

⁴⁴¹ „Sodo namelių statytojams“, *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 1.

⁴⁴² „Sodo namelių statytojams“, *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 2.

⁴⁴³ „Sodo namelių statytojams“, *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 3.

⁴⁴⁴ „Sodo namelių statytojams“, *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 4.

⁴⁴⁵ Katalogas be datos, bet iš žymų ir namelių projektų numerių panašu, kad jis išleistas apie 1984 metus.

⁴⁴⁶ *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 10.

⁴⁴⁷ *Ibid.*

pagrindinių būdų papildant tipinių projektų katalogus naujais projektais, o pačius katalogus sudarydavo ir dėl namelių dizaino sprendavo vietos organai. Tuo tarpu 1985 m. senieji tipiniai projektai imti peržiūrėti, dalis jų naikinama, o dalis perkeliama į visoje sąjungoje prieinamus standartizuotus katalogus. Pavyzdžiui, Žemės ūkio statybos projektavimo institutas pagal namelį S-25-5 parengia tipinio sodo namelio projektą S-5L-85. Likę projektai taip pat naikinami arba perkeliama į naują standartą ir pirmą kartą visos Sąjungos mastu tipiniai sodo nameliai tampa masiškai sukatalogizuoti⁴⁴⁸. Nameliai suskirstomi pagal regionus, statybines konstrukcijas ir kitus kriterijus. Lietuvai *Gosstroj* kataloge paliekami septyni tipiniai projektai, įsigaliojantys nuo 1987 metų.

Stebint patvirtintų projektų architektūros charakterį akivaizdu, kad šiame etape kolektyvinių sodų namelių statyba vis ryškiau tampa traktuojama kaip nedidelių gyvenamųjų namų statyba. Iš septynių Lietuvai skirtų tipinių projektų keturi – didesnių, apie 45 m² ploto dvišlaičių namelių projektai. Šiuose projektuose nelabai siekiama sukurti poilsinio paviljono ar rekreacinės architektūros charakterio, tai gana utilitarūs dvišlaičiai namai, besiskiriantys daugiausia dekoru ar funkciniu sprendimu. Išimtis būtų du mažesnieji tipiniai projektai (25 kv. m). Abu statiniai yra beveik identiški pirmojo tipinių sodo namelių katalogo projektams, šių namelių išvaizda beveik nepakitusi nuo pirmojo katalogo laikų.

Dalis sąjunginio tipinių namelių katalogo projektų⁴⁴⁹ skirta specifinėms klimato zonoms (žemesnės temperatūros, seisminės zonos). Pavyzdžiui, palapinės tipo nameliai dažniausiai nurodomi kaip tie, kurie yra tinkami vietose, kur didesnė žemės drebėjimų tikimybė (stabilumas). Dalis projektų skirta konkrečioms respublikoms (Baltijos šalys arba Armėnija, Kirgizija, Turkmėnija, Kazachija, Azerbaidžanas ir t. t.) ir tik nedidelė dalis įtraukta nenurodant konkretaus regiono. Estijai skirta 0 projektų, Lietuvai 7, Latvijai 14, Rytų respublikoms kartu sudėjus 18 (Estija neminama nei tarp tų, kurios rengė projektus, nei tarp tų, kurioms šalims jie skirti, galbūt tai susiję su pažeidimais statybose). Latviški projektai išsiskiria individualiu braižu ir radikalesne estetika. Jų daugiau ir jie įvairesni, netgi kiek drąsesnės architektūros už lietuviškuosius. Kiti projektai, kurie skirti specifinėms šalims, taip pat turi kiek išraiškingesnį charakterį, bet jis labiau dekoratyvus, nei

⁴⁴⁸ *Строительный каталог. Сборник каталожных листов летних типовых домиков. Издание третье, дополненное*, Москва: ЦИТП, 1988, p. 341.

⁴⁴⁹ *Ibid.*

kylantis iš abstrakčios namelio koncepcijos. Pavyzdžiui, Armėnijos ir kaimyninių šalių projektai turi neslepiamą regionalistinį atspalvį. Likę nameliai ūkiški, utilitarūs ir savo architektūrine kalba neišsiskiria. Lietuvos ir Latvijos projektai turi subtilesnių detalių ir architektūros kokybės. Kataloge yra tipinių pastatų, skirtų sodo bendrijos ūkiui (ūkiniai pastatai, sandėliai ir t. t.), bet jų architektūra nėra kuo nors specifiška.

Toks tipinių projektų katalogizavimas ir suskirstymas į priklausančius skirtingoms respublikoms nebuvo naujas dalykas. Panašiai surūšiuoti jau buvo stambiaplokščių daugiabučių projektai, o net ir 1951 m. (prieš apribojant individualią gyvenamąją statybą) egzistavo panašios struktūros vienašeimių gyvenamųjų namų projektų katalogai⁴⁵⁰, buvo rengiami ir tipiniai vasarnamių, *dačių* projektai⁴⁵¹. Visuotinės namelių standartizacijos imtasi iš esmės – 1986 metais atsirado net ir atskiras GOST standartas, skirtas sodo namukams (GOST 26823-86)⁴⁵². Standartizuojami ne tik sodo nameliai, bet ir kiti statybos ar gamybos klausimai, pasirodo net ir tokių smulkmenų kaip pastatų numeracijos grafinio apipavidalinimo, vaikų žaidimų aikštelių ir mažosios architektūros GOST standartai. Konkrečiai sodo nameliams skirtas standartas 26823-86 aprašo, į kokias grupes skirstomi tipiniai namelių projektai pagal medžiagas ir apšildymą. Taip pat aprašoma, iš kokių medžiagų ir gaminių turi būti gaminami tipiniai nameliai, kokia medžiagų kokybė ir GOST standartai turi būti išlaikomi, kokie standartizuoti elementai (durys, langai, konstrukcinės detalės) galimi. Pirkėjo prašymu įsigyjamo komplekto sudėtis gali būti koreguojama. Standarte daugiausia aprašomi reikalavimai gaminių kokybei, supakavimui, komplektacijai, bet ne dizainui ar architektūrai. Na o standartus atitinkančio namelio garantinis terminas, pasak GOST'o, yra 12 mėnesių po sodo namelio komplekto įsigijimo.

Tačiau visas šis sodo namelių standartizavimo bandymas nespėjo pasiekti ryškių pokyčių kolektyviniuose soduose. 1987 metais paskelbta sodininkystės skatinimo banga neturėjo kada įsibėgėti, nes Sovietų Sąjungoje įsisiūbavo politiniai pokyčiai, o subyrėjus santvarkai sodų tipinių projektų klausimai tapo mažai kam aktualūs. Sovietmečiu rengti projektai dar kurį laiką Rusijoje buvo perpublikuojami leidžiant naujas knygas sodininkams apie namelių statybą⁴⁵³.

⁴⁵⁰ Шасс Ю.Е., *Архитектура жилого дома. Т.1. Поселковое строительство 1918-1948 годов*, Maskva, 1951.

⁴⁵¹ VRVA, f. 1036, ap. Nr. 11, b. Nr. 186, p. 58.

⁴⁵² *Домики летние садовые. Общие технические условия*, ГОСТ от 01 апреля 1986 г. № 26823-86.

⁴⁵³ Кожевников И.П., Шумов А.П. *100 деревянных домов*, Maskva, 1992.

Iš esmės jose buvo kartojama ta pati tipinių projektų katalogų medžiaga⁴⁵⁴. Bet nebelikus apribojimų namelių statybai ar spaudimo rinktis tipinius projektus sodo namelių statyba sustojo, o vietoje jų Lietuvos soduose pradėtos gyvenamųjų namų statybos.

Apibendrinant sodo namelių architektūros ir tipinių projektų raidą Lietuvoje galima teigti, kad procesas nuolat vyko veikiamas visos Sovietų Sąjungos politikos formuojant kolektyvinę sodininkystę, bet iki pat devinto dešimtmečio dizaino klausimai buvo sprendžiami gana lokaliai, respublikos mastu. Lietuvoje sodo namelių tipinių projektų pasirodymas gerokai vėlavo. Lyginant su Estija procesas, kada pasirodo pirmieji tipinių projektų bandymai ir kaip kinta jų estetika, rodo, kad Lietuvoje sodo namelių statyba vėlavo beveik dešimtmetį. Kai kurie tipiniai projektai beveik nepakito nuo pat namelių statybos leidimo pradžios iki devyniasdešimtųjų, bet dalis projektų buvo keičiami naujais. Kaita dažniausiai buvo paskatinta naujų reikalavimų namelių dydžiui ar kitų statybos ribojimų reaguojant į pažeidimus. Devintojo dešimtmečio pabaigoje, prieš pat Sovietų Sąjungos griūtį, sodo namelių tipinių projektų klausimai persikėlė į aukštesnį administracinį lygmenį – projektai buvo peržiūrėti ir sudarytas naujas, visos Sovietų Sąjungos sodo namelių projektų katalogas, bet dėl vėlyvo savo atsiradimo jis netapo plačiai naudojamu praktikoje.

3.4. Elitas ir nomenklatūra kolektyviniuose soduose

Nagrinėjant kolektyviniuose soduose plitusias neformalias praktikas išryškėja skirtumai tarp skirtingų sodininkų grupių. Jei vieni iš jų užsiėmė smulkia prekyba derliaus gėrybėmis, tai kiti statėsi individualius vasarnamius ar netgi jais prekiaavo. Kolektyviniai sodai daugybei darbininkų tapo būdu šiek tiek pasigerinti savo buitį, tuo tarpu tarp aukštesnį socialinį statusą turinčių sodininkų kolektyvinis sodas pirmiausia buvo privilegija ir vienas iš vietos visuomenėje simbolių. Ar tai būtų politinė nomenklatūra, ar įvairių sferų elites – būtent jų veikla kolektyviniuose soduose dažnai tapdavo sodininkų drausminimo ir patikrinimų priežastimi, todėl šio aspekto negalima neaptarti išsamiau. Žvelgiant į kolektyvinių sodų vystymąsi ir reglamentavimo kaitą

⁴⁵⁴ Knyga išleista 1992 metais (atiduota spaudai dar 1991 metais), joje pateikiama medžiaga rengta dar iki Sovietų Sąjungos griūties, todėl tinka įvertinti, kokie nameliai siūlyti sovietmečio pabaigoje. Skelbiami projektai iš esmės sutampa su projektais, kurie keleriais metais anksčiau buvo publikuojami kaip „planuojami patvirtinti“ naujos serijos (konstrukcinės sistemos) namelių projektai.

Lietuvoje nesunku pastebėti kelias pagrindines sodininkų drausminimo bangas, kurių atgarsiai pasklido spaudoje, įvairių organizacijų posėdžių medžiagoje ir pačių sodininkų atsiminimuose, tad verta pažvelgti į tai, kokios asmenybės išnyra šaltiniuose, susijusiuose su beveik reguliariais masinių patikrinimų vajais.

Kastyčio Antanaičio daktaro disertacijoje „Sovietinė Lietuvos, Latvijos ir Estijos nomenklatura (1953–1990 m.). Dėsningumai ir ypatumai“ minimas 1958 m. pranešimas⁴⁵⁵, atskleidžiantis, kad TSKP brigada Lietuvoje pastebėjo liberalų LKP CK požiūrį į kai kurių vadovų statomas vilas ir namus. Estijoje tuo metu vyko panašūs procesai⁴⁵⁶, apie juos taip pat turėjo žinoti ne tik vietinė, bet ir sąjunginė valdžia. Apie tai, kad panašiu metu (1960–1961 m.) kova su individualizmu statybose vyko ir sąjungos mastu užsimena *dačios* reiškinių tyrinėjęs Stephen Lovell⁴⁵⁷ – apribotos anksčiau leistos vasarnamių statybos Rusijoje. Tolesni *dačių* statybos veiksmai tapo leidžiami tik įkūrus vasarnamių statybos kooperatyvą (DSK), o patys *dačnikai* pasigedo aiškumo, kokia bus tolesnė tvarka ir kada ji nusistovės. Tad masiškesnis sodų kūrimasis Lietuvoje prasideda kaip tik tuo metu, kai išnyksta beveik visos individualios statybos galimybės miestuose.

Apie 1961-1962 metus vyko pirmasis ryškus kontrolės kolektyviniuose soduose sustiprinimas. Atsiradę nauji apribojimai buvo lydimi publikacijų, leidžiančių suprasti, kad tai susiję su nedidelėmis kolektyvinių sodų bendrijomis, sklypų paskyrimu asmeniškai konkreitiems asmenims, o ne organizacijoms ir su asmeninių vasarnamių statybomis⁴⁵⁸. Sodininkų organizacijų vadams nuo pat jų susikūrimo pradžios nebuvo paslaptis, kad laisvesnių sodo namelių statybų dalis sodininkų nori būtent todėl, kad tuo metu buvo uždrausta statyti individualius vasarnamius. Požiūriai į sodo namelius nesutapo, vieniems reikėjo ūkinio statinio, bet daliai įtakingesnių asmenų tai tapo proga nelabai legaliai statyti nedidelius vasarnamius, nes: „jie norėtų apeiti vasarinių vilų statybos draudimą, paversi kolektyvinius sodus blogai organizuotomis vasarvietėmis.“⁴⁵⁹ Galima nujauti, kad to dažnai siekė ne

⁴⁵⁵ Antanaitis Kastytis, *Sovietinė Lietuvos, Latvijos ir Estijos nomenklatura (1953–1990 m.). Dėsningumai ir ypatumai: daktaro disertacija*. Kaunas: VDU, 2001, p. 241.

⁴⁵⁶ *Ibid.*

⁴⁵⁷ Lovell Stephen, *Summerfolk: A History of the Dacha*, Ithaca: Cornell University Press, 2003, p. 179.

⁴⁵⁸ „Kolektyvinei sodininkystei sutvarkyti“, *Mūsų sodai*, 1962, Nr. 1.

⁴⁵⁹ Juška A., „Darbas ir poilsis kolektyviniame sode“, *Mūsų sodai*, 1964, Nr. 3.

eiliniai darbininkai, juo labiau kad sodininkystės proceso pradžioje sodai dar nebuvo tapę tokiu tarp gyventojų plačiai paplitusiu masiniu reiškiniu.

Organizacinis užnugaris arba neformalūs ryšiai buvo reikalingi sodininkams ne tik formuoti ar užstatyti asmeninį sklypą, bet ir bendrai sodų infrastruktūrai kurti, keliams tiesti, elektrai ar laistymo vandentiekiai kurti, tad ant leistino veikimo ribų balansavo ne tik pavieniai sodininkai, bet ir jų lyderiai, draugijų, ratelių pirmininkai, pavaduotojai, valdybos nariai, turėję organizuoti sodo įkūrimą. Viena iš ryškesnių tokios veiklos sudrausminimo istorijų yra susijusi su septinto dešimtmečio pradžioje imtais formuoti Liaudies ūkio tarybos kolektyviniais sodais, įsikūrusiais Vilniaus pašonėje, greta Eišiškių plento.

Liaudies ūkio tarybos (toliau LŪT) buvo įsteigtos per Chruščiovo atšilimą panaikinus ministerijas ir trumpam decentralizavus respublikų ūkio valdymą. Nors toks modelis gyvavo neilgai, bet tuo metu LŪT turėjo daugiau savarankiškumo, o jų žinioje buvo LSSR pramonė ir pramonės organizacijos. Tačiau tuo pat metu Chruščiovo valdymo periodas pasižymėjo sustiprėjusiu siekiu kovoti su korupcija ir šešeline ekonomika⁴⁶⁰. Padidintas dėmesys neaplenkė ir tokių gyvenimo sferų kaip kolektyviniai sodai, kuriuose vykstanti veikla buvo sunkiai galima neturint tinkamų resursų ir ryšių.

Žurnalo „Šluota“ žurnalistas ir redaktorius pavaduotojas Leonas Kiauleikis⁴⁶¹ 1961 metais apie Liaudies ūkio tarybos sodus parašė kandų feljetoną „Uždraustas vaisius“, atsidūrusį oficialiniame laikraštyje „Pravda“⁴⁶². „Pravda“ kolektyvinių sodų tema jau buvo rašiusi keliuose ankstesniuose numeriuose 1960 metais ir šios publikacijos buvo

⁴⁶⁰ Kozlov Vladimir A., Fitzpatrick Sheila, Mironenko Sergei V., *Sedition: Everyday Resistance in the Soviet Union under Khrushchev and Brezhnev*, Yale University Press, 2011, p. 9.

⁴⁶¹ Ilgametis leidinio „Šluota“ darbuotojas Leonas Kiauleikis yra įdomi asmenybė: per gyvenimą jis buvo sukaupęs nemažą antikvarinių dirbinių kolekciją, o po nepriklausomybės atkūrimo Liustracijos komisija pripažino Kiauleikį bendradarbiavus su KGB. Genzelis Bronislovas, „KGB Lietuvoje Sąjūdžio susiformavimo išvakarėse ir po jo“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2008, Nr. 2, LII leidykla, 2009, p. 124.

⁴⁶² - “А знаете ли вы, коллеги, другую такую мощную организацию в Литве, как совнархоз? Ведь нам принадлежит все: от шнурков для ботинок до могущей техники, от кефирной бутылки до недр земли! Стало быть, хозяева положения мы! Быть нам в раю!”

Кяулеикис Л., “Запретный Плод”, *Правда*, 1961 08 18.

aptarinėjamos LSD suvažiavimuose⁴⁶³. Tokios publikacijos sovietmečiu buvo laikomos indikatoriumi, kaip kinta Sovietų Sąjungos valdžios laikysena įvairiais šalies ūkio klausimais, tad itin kritiškas Lietuvos kolektyvinių sodų paminėjimas sąjunginėje spaudoje, kaip ir galima tikėtis, reiškė nemažas problemas tekste minimiems asmenims.

Straipsnyje Vilniaus sodai buvo lyginami su rojaus sodu, kurį esą už valdiškus pinigus įsirengė Lietuvos LŪT atstovai. Pagrindinis straipsnio veikėjas – LŪT finansų valdybos viršininko pavaduotojas ir sodo pirmininkas Vytautas Ažušilis, kuris, pasak feljetono, spaudė tarybai pavaldžias įmones finansiškai prisidėti prie sodo infrastruktūros įrengimo padengiant sodo teritorijos paruošimo, tvoros tvėrimo, elektros įvedimo, statybinių medžiagų įsigijimo ir kitus kaštus. Tik iš feljetono spręsti apie tikrąsias įvykio aplinkybes vargu ar įmanoma. Aišku tik tai, kad pasirinktas tonas ir pateikti kaltinimai yra labai specifiškai nutaikyti į konkretų atvejį ir į konkretų asmenį. Ažušilis tekste aprašomas kaip pagrindinis piktnaudžiavimo kaltininkas ir iniciatorius, jam asmeniškai skiriamas itin didelis dėmesys.

Nenuostabu, jog šis tekstas stipriausiai atsiliepė Ažušilio karjerai, tą jis patvirtino interviu metu. „Mus tris atleido, o kitus visus, kurie prisidėjo [jiems] papeikimus surašė“ – teigia Ažušilis⁴⁶⁴. Drauge su juo buvo atleistas mėsos kombinato direktorius ir vyriausias buhalteris, nes jie „labiausiai padėjo“. Pasak pašnekovo, sodas buvo įkurtas buvusiose su kombinatu susijusio ūkio žemėse, todėl kombinatas pagelbėdavo sodininkams paskolindamas techniką, atveždamas mėšlo ir kitaip pasitarnaudamas. Tačiau Kiauleikiui ir tikrintojams labiausiai užkliuvo kombinato finansinė pagalba sodams. Ažušilis drauge su mėsos kombinato valdžia buvo sumanęs schemą, leidusią naudoti kombinato lėšas sodams kurti: „Tai buvo tokie tuo metu, kaip čia pavadinti, ne įmonės fondai, bet lyg iš įmonės pelno atskaitydavo į tokius įmonės fondus, kur galėdavo premijuoti, ten darbininkus skatinti, kur galėjo buitį gerinti. Tai iš tos dalies buičiai gerinti jie [mėsos kombinatas] ir paėmė.“⁴⁶⁵

Sodo kūrimosi pradžią Ažušilis yra aprašęs apie 1984–1985 metus LSD siųstuose trumpuose atsiminimuose⁴⁶⁶, bet juose „Pravdos“ straipsnio ir

⁴⁶³ Respublikinio sodininkų-bitininkų suvažiavimo dokumentai, LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 9, p. 83.

⁴⁶⁴ M. Šiupšinsko interviu su sodininku Vytautu Ažušiliu 2021-08-11, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

⁴⁶⁵ *Ibid.*

⁴⁶⁶ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 268, p. 39.

atleidimo iš darbo istorijos nemini. Ją jis aprašo po nepriklausomybės atkūrimo parašytame grožiniame romane „Finansininkas“⁴⁶⁷. Remdamasis kai kuriomis savo asmeninės biografijos detalėmis autorius kuria mitologizuotą pagrindinio herojaus Sakalo gyvenimo ir praeities įvykių vaizdinį, gausiai papildytą fikcinėmis siužeto linijomis. Romane Sakalui pasiūloma imtis visuomeninės veiklos – vadovavimo įkuriant sodą (interview metu Ažušilis patvirtino, kad imtis sodininkų reikalų jį patį asmeniškai paprašė LŪT profsąjungos komiteto pirmininkas⁴⁶⁸), dėl vidinių intrigų darbe ir konkurencijos Sakalas skundžiamas anoniminiais laiškais, romane minimas susitikimas su medžiagą tekstui rinkusiu „Šluotos“ žurnalistu Kiauleikiu, kolegų reakcija į „Pravdoje“ pasirodžiusį straipsnį ir posėdis, kuriame nutarta Sakalą atleisti iš darbo. Nors tekste siužetas gerokai sutirštintas, sudramatintas ir neapeliuoja į objektyvumą, bet sutampančias kai kurias faktines detales pašnekovas patvirtino interview metu.

Pavyzdžiui, tiek romane, tiek kalbantis asmeniškai Ažušilis mini, kad jo atleidimas iš dalies buvo parodomasis, o vėliau reali padėtis kiek sušvelninta: „Partinė organizacija, nors aš nebuvo partinis, bet partinė organizacija, jie sodininkais tapo, džiaugėsi visi, tai jie vis tik užspaudė tą pirmininką, kad suteikt [man] darbą kur nors ne mažesniu atlyginimu [nei buvo LŪT]. Nu, žinoma, man to negalėjo ištesėti. Atlyginimas sumažėjo, bet principe man leido pasirinkti, kur noriu dirbti. Nu, tuo metu kaip tik kūrėsi plastmasinių dirbinių gamykla. Tai va aš ten [įsidarbinau]. Ten [knygoje] viskas faktai [juokiasi].“⁴⁶⁹

Kaip vieną iš aplinkybių, kodėl jo asmenybė kažkam galėjo užkliūti, Ažušilis mini savo biografiją – tėvas buvo 1940 metais kalintas Lukiškėse ir dingo be žinios, o pats Ažušilis esą nekartą atsisakė stoti į Lietuvos komunistų partiją: „kur tik nueini dirbt, padirbi, charakteristika bloga – [tenka] išeit“.⁴⁷⁰ Nėra aišku ar tai yra tikrasis pašnekovo problemų šaltinis, ar tik bandymas pasiteisinti. Priežastis, užtraukusi nemalonę, galėjo būti ir gana energinga Ažušilio veikla ieškant galimų LŪT sodo įkūrimo finansavimo šaltinių, jis šiais klausimais užsiėmė ir po Kiauleikio feljetono sukulto triukšmo. Pavyzdžiui, dalyvavo 1964 metais Lietuvos sodininkų draugijos centro

⁴⁶⁷ Ažušilis Vytautas, *Finansininkas*, Vilnius: Apskaita, 2005.

⁴⁶⁸ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 268, p. 39.

⁴⁶⁹ M. Šiupšinsko interview su sodininku Vytautu Ažušiliu 2021-08-11, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

⁴⁷⁰ *Ibid.*

valdybos spalio 30 d. posėdyje, kur atstovaudamas LSD LŪT skyrių prašė draugijos valdybos suteikti 9000 rublių paskolą vaisių sandėlio statyboms LŪT soduose. Nors, LSD pirmininko Kriauciūno teigimu, tokia suma pernelyg didelė ir sudaro trečdalį draugijos turimų lėšų, bet valdybos nariai šį sumanymą palaikė ir nutarė pinigus paskolinti dalimis pagal atliktų darbų aktus⁴⁷¹.

Liaudies ūkio tarybos sodai buvo kuriami iš ties ambicingai. Jau pačioje savo veiklos pradžioje LŪT sodininkų draugija suplanavo ne tik teritorijos aptvėrimą ir nusausinimą, bet ketino skirti lėšų sargo atlyginimui ir sargo nameliui, įsigyti traktorių ir arklį (vietoje to įsigijo du arklius⁴⁷²), pradėti sandėlio statybas, vandentiekio įrengimą. Buvo ketinama kreiptis į profsąjungą, kad labiausiai pasižymėję sodo steigėjai gautų kelialapius į Liaudies ūkio pasiekimų parodą Maskvoje, taip pat nutarta prašyti, kad Lietuvos sodininkų draugija tarpininkautų LSSR Automobilių transporto ir plento ministerijoje, Žemės ūkio ministerijoje ir kitose institucijose sprendžiant autobusų stotelės įrengimo, sodinukų išskyrimo ir namelių statybos klausimus⁴⁷³. Netrukus LŪT sodininkai jau turėjo ir jiems parengtą kolektyvinio sodo namelio projektą⁴⁷⁴ – medinis šešių, sublokuotų namelių statinys vėliau buvo pastatytas bendroje draugijos teritorijoje (priedas nr. 1, iliustracija nr. 14).

LŪT sodų istorija iliustruoja tai, kad nuo pat kolektyvinės sodininkystės kūrimosi pradžios procese aktyviai dalyvavo platesnį galimybių ratą turinčios asmenybės, o sodų kūrimusi buvo suinteresuotos įtakingesnių organizacijų profesinės sąjungos. Iš šio atvejo akivaizdu, kad kolektyvinių sodų kūrimosi finansiniai klausimai reikalavo ne pavienių sodininkų, bet sodų pirmininkų, susijusių įmonių vadovų bei Lietuvos sodininkystės draugijos atstovų apsukrumo, galėjusio virsti rimtais nemalonumais. Tačiau tuo pat metu Ažušilio atvejis rodo, kad kilus nemalonumams drausminimo priemonės iš dalies buvo parodomosios – „pažeidėjai“ viešai svarstomi, disciplinuojami, bet viešam procesui pasibaigus bausmę ar bent jau jos pasekmes bandoma sušvelninti.

⁴⁷¹ LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 20, p. 145.

⁴⁷² LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 268, p. 39.

⁴⁷³ Lietuvos SSR Liaudies ūkio tarybos sodininkų draugijos visuotinio susirinkimo Nutarimas. 1961 m. vasario 27 d. Nr. 1. Vilnius. Sodininkų bendrijos „Pramonės darbuotojų“ archyvas.

⁴⁷⁴ M. Šiupšinsko interviu su sodininku Vytautu Ažušiliu 2021-08-11, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

Nepaisant septintojo dešimtmečio pradžioje kilusio triukšmo, panašu, jog įtakingesnes organizacijas atstovaujančių Lietuvos sodininkų ambicijos nesumenko nei po penkių, nei po dešimties metų. Septintojo dešimtmečio viduryje Vilniaus sodininkų gretas papildė ir Valstybinės plano komisijos atstovai, išsirinkę greta Verkių esančią Neries pakrantę. Architektas Gediminas Girčys tuo metu dirbo Valstybinio statybos reikalų komiteto Miesto planavimo ir statybų skyriaus viršininku ir teigia dalyvavęs šios bendrijos atsiradimo istorijoje:

„Vieną gražią dieną man paskambina iš Valstybinio plano komiteto. Norėtumėm ateit, reiškia, pakalbėt, nu, sakau, ateikit, prašau. Atėjo delegacija, ten 3 žmonės, reiškia, vot tai, taip, sako, parinkom labai gerą teritoriją, arti, čia pat, čia pat transportas, viskas yra, ir gamta, žinai, Neries slėnis ir taip toliau. Užsispyrė miesto generaliniam plane – apsaugos zona, upės... Reiškia, Neries apsaugos zona. Toliau kažkoks ten draustinis, reiškia, [nesuderina] Gamtos apsaugos komitetas [...], niekaip negalim susitart, kad duotų mums tą teritoriją.“⁴⁷⁵

Girčys teigia, kad apžiūrėjęs teritoriją ir įsitikinęs, jog ji yra tinkama sodams, ėmėsi tarpininkavimo tarp Valstybinio plano komiteto ir saugomos teritorijos sodininkams neatiduodančio Gamtos apsaugos komiteto prie LSSR MT, o jei konkrečiau – komiteto pirmininko Viktoro Bergo. Sprendimą pavyko rasti, nes Gamtos apsaugos komitetui tuo metu nesisekė gauti leidimo prie Lakajų ežero statyti gamtos tyrimų stotį – buvo sutarta mainais į leidimą sodams atsilyginti pagalba gaunant leidimą statyboms prie Lakajų ežero⁴⁷⁶. Girčiui, jo paties teigimu, už pagalbą organizuojant žemės skyrimą sodams buvo atsilyginta pasiūlius naujame sodo masyve išsirinkti sau kurį nori sodo sklypą.

Girčio dalyvavimas Valstybinio plano komiteto sodų kūrime tuo nepasibaigė. Kadangi teritorijai dar nebuvo parengtas išplanavimo projektas, Girčys teigė sulaukęs prašymo paruošti teritorijos eskizą, kuris iš kitų kolektyvinių sodų išsiskyrė kūrybingu bandymu neoficialiai pasididinti sodininkams tenkantį sklypų plotą: „Valstybinio plano komiteto [atstovai], būtent tokie gudruoliai... Gudruoliai [man] sako, sklypai po šešis arus, taip? Taip. Bet žinot, padarykim taip, reiškia, kad ryšį su gamta nenutraukt, nuo gatvės pusės ir vienoj, ir kitoj pusėj padarykim žalias zonas, žalios zonas,

⁴⁷⁵ M. Šiupšinsko interviu su sodininku Gediminu Girčiu, 2021-06-06, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

⁴⁷⁶ *Ibid.*

tokios juostos. Iš tikrųjų labai gražu, žinai, važiuoji gatve – žalia zona, o paskui jau sklypai ten, nameliai ir taip toliau.“⁴⁷⁷

Kūrybingas galiojusių normatyvų ir taisyklių panaudojimas siekiant išplėsti savo valdas ar kirstelėti jų kokybę dažnai pasireiškėdavo būtent per sodų masyvo suplanavimo sprendimus. Viena iš galimybių buvo bendrų žalių zonų ar bendros sodams skirtos infrastruktūros ploto padidinimas. Pavyzdiniais laikyti sodai dažnai turėjo ne tik geriau išvystytą infrastruktūrą, bet ir bendriems sodininkų poreikiams skirtų statinių – sandėlių, klubą, ar net parodų salę (Šiaulių bendrija „Ažuolas“). Tačiau nepralenkiami savo infrastruktūra buvo Klaipėdos „Šernų“ sodai. Minima, kad čia buvo suplanuotos ir įrengtos „maisto ir ūkinių prekių parduotuvės (priedas nr. 1, iliustracija nr. 19), 40 vietų kavinė [...], parodų paviljonas, susirinkimų salė, medpunktas, saviveiklininkų kambarys, 20 vietų patalpa nakvynei, daržovių ir vaisių supirkimo punktas.“⁴⁷⁸ Net ir gana didelėje sodų bendrijoje (772 nariai) žinios apie tokią infrastruktūrą daro įspūdį.

Klaipėdos „Šernų“ sodai išsiskyrė savo dydžiu, todėl sodų masyve netrūko žmonių iš skirtingų įstaigų. Pasak senųjų sodininkų, dalyje sodų masyvo kūrėsi Baltijos laivų statyklos, Klaipėdos uosto, mėsos kombinato darbuotojai⁴⁷⁹. Kitose „Šernų“ dalyse dominavo statybinių organizacijų atstovai, o dalis ploto buvo skirta vietinei nomenklatūrai: „Švietimas buvo, statybinės organizacijos nu ir dar tokios, kaip sakant, tos vadinamos neliečiamos organizacijos. [...] Nu partiniai, nu kur kam kas priklausė, savivaldybei, partijos komitetui, tai šitie buvo neliečiami, jie kaip pasakė, atėjo į sodą, vat, norim šito, šito sklypo, neklausė, netraukė burtų.“⁴⁸⁰ Klaipėdos „Šernams“ ištis neblogai sekėsi vystyti bendrą infrastruktūrą, o įvairios problemos (pavyzdžiui, kelio asfaltavimas) būdavo sprendžiamos pasitelkiant ryšius valdžios ratuose⁴⁸¹.

Kitas būdas, kaip įtakingesni sodininkai galėjo pasigerinti turimas sąlygas, tai namelio ir sodo sklypo atskyrimas. Sodininkui priskiriamas sodo sklypo

⁴⁷⁷ *Ibid.*

⁴⁷⁸ Bronušas Henrikas, *Kolektyviniai sodai, jų užstatymas ir tvarkymas: analitinė apžvalga*, Vilnius: LIMTI, 1988, p. 23.

⁴⁷⁹ M. Šiupšinsko interviu su sodininke D. K. 2019-08-06, Klaipėda. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

⁴⁸⁰ M. Šiupšinsko interviu su sodininku J. P. 2019-07-20, Klaipėda. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

⁴⁸¹ *Ibid.*

plotas buvo griežtai ribotas, bet kai kuriose sodų išplanavimo schemose⁴⁸² galima pastebėti, kad sodo nameliai galėjo būti statomi už konkretaus sklypo ribos – bendroje sodų bendrijos teritorijoje. Toks principas buvo pasirinktas ir Valstybinio plano komiteto sodų masyve „Verkiai“ – taip buvo išlošiamas didesnis vienam sodininkui, nors ir neformaliai, tenkantis žemės plotas (priedas nr. 1, iliustracija nr. 11). Visi šeši arai galėjo būti skirti daržams, o namelis su prieigomis atsidurdavo greta. Viena iš tokio planavimo modifikacijų galėtų būti ir Vilniuje, Salininkuose esantis sodų masyvas, kuriame sodo nameliai buvo pastatyti net ne greta sodininkų sklypų, bet sukoncentruoti vienas greta kito kiek toliau esančioje miško proskynoje.

Taigi stipresnės organizacijos ir institucijos ieškojo būdų pasinaudoti esamomis reguliavimo landomis kuriant naujus sodų masyvus, labiau atitinkančius jų poreikius. Stipresnių organizacijų atstovai nevengė ne tik būdų, skirtų pasididinti turimą sklypo plotą, bet ir drąsesnių namelių statybos avantiūrų. Pavyzdžiui, 1971 m. apie statybas soduose rašoma: „Ne visur laikomasi nustatytos sodo namukų statybos tvarkos, dėl to respublikoje apie 160 namukų yra pastatyta, viršijant leistiną 25 m² plotą. Būdinga tai, kad **didžiausia dalis tokių pažeidimų rasta ne įmonių, o įvairių įstaigų ir organizacijų soduose.**“⁴⁸³ Kokios tai organizacijos belieka tik spėlioti.

Aštuntojo dešimtmečio pradžioje vėl atkreipiamas dėmesys į piktnaudžiavimo faktus, vėl istorijoje šmėžuoja „Pravda“, vėl imamas patikrinimų ir vėl tarp kaltininkų minimi įmonių vadovai, ministerijų ir profsajungų atstovai. 1973 m. gegužės 22 d. LKP CK posėdyje⁴⁸⁴ buvo nagrinėjamos problemos, aptiktos 1971–1972 m. specialiai sudarytai komisijai tikrinant tvarką Lietuvos kolektyviniuose soduose. Respublikinė profesinių sąjungų taryba kartu su Lietuvos sodininkystės draugijos centro valdyba iš viso patikrino 60 sodų masyvų Vilniaus, Kauno, Druskininkų ir Klaipėdos miestuose.

Minėto LKP CK protokolo prieduose pridedamoje ataskaitoje, kaip įprasta to meto dokumentuose, pirmiausia pabrėžiama sodininkystės svarba, užtikrinama, kad sodai Lietuvoje vystomi sėkmingai, partija rūpinasi darbo žmogumi, bet, deja, soduose pasitaiko negerovių ir pažeidimų. Toliau skaitant

⁴⁸² *Ibid.*, p. 21.

⁴⁸³ Daukša A., „Naujų darbų baruose“, *Mūsų sodai*, 1971, Nr. 1.

⁴⁸⁴ 1973 m. gegužės 22 d. LKP CK biuro nutarimas „Dėl kolektyvinės sodininkystės tvarkymo respublikoje patikrinimo rezultatų“, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA), f. 1771, ap. Nr. 258, b. 47, p. 47–52.

protokolą lydinčią medžiagą ima aiškėti, kad visgi pažeidimų pasitaiko ne taip jau retai. Nustatyta, kad vien tik Vilniuje kolektyviniuose soduose yra pastatyta ir naudojama 8160 sodo namų, tačiau tik 1000 iš jų yra priduoti kaip tinkami naudoti – tik 1 iš 8 namelių yra „priduotas“. Patikrinimų metu nustatyti 249 namelių statybos pažeidimai, bet tik pusė jų vėliau buvo pašalinti. Taip pat Vilniuje aptikta 1260 sklypų, kurių plotas didesnis nei 6 arai⁴⁸⁵.

Ataskaitoje minima, kad Miškų ministerijos darbuotojų kolektyviniai sodai, Telefono tinklų ir daugybės kitų organizacijų sodai Vilniuje neleistinai priartėja prie Neries kranto ir trukdo patekti prie upės. Nurodoma, kad kai kurie sodininkai pasistatė pernelyg didelius namus, piktnaudžiavo įgyjant statybos medžiagas, įmonių vadovai ir įvairūs pareigūnai naudojosi tarnybine padėtimi ir „prarado partinį kuklumą“. Protokolo prieduose teigiama, kad Liaudies kontrolė tikrino faktus, išdėstytus viename laikraščio „Pravda“⁴⁸⁶ atsiųstame laiške ir iš ties nustatė 4 atvejus, susijusius su medžiagų įsigijimu ir naudojimu tarnybine padėtimi Žemės ūkio ministerijos kolektyvinio sodo „antrajame skyriuje“. Pavyzdžiui, Žemės ūkio darbuotojų profesinės sąjungos Respublikinio komiteto pirmininko I. Gabalio namelio statyboms Vilniuje

⁴⁸⁵ Greičiausiai šie sklypai buvo aptikti įtakingesnių įstaigų ir organizacijų kolektyviniuose soduose arba soduose, kurie anksčiau priklausė rajonui (ten buvo leidžiami didesni sklypai) ir keičiantis miesto riboms pateko į miestą. Lauko tyrimų metu pastebėta, kad iki šių dienų išlikusios pavienės kolektyvinių sodų teritorijos, kuriose sklypų dydis kiek didesnis, sovietmečiu kūrėsi ne kaip darbininkų, bet aukštesnės klasės tarnautojų ar įvairių sričių elito sodai.

⁴⁸⁶ Visa citata: „Республиканский Комитет народного контроля при проверке фактов, изложенных в письме, пересланном из редакции газеты “Правда” в конце прошлого года, установил 4 случая нарушений во втором отделении коллективного сада Министерства сельского хозяйства. Так, член этого сада председатель Республиканского комитета профсоюза рабочих и служащих сельского хозяйства и заготовок т.И.Габалис (участок числится за его женой т.Габалене), пользуясь служебным положением, добился строительства садового домика силами Каунасского управления мелиоративного строительства. Хотя т.Габалис за работу рассчитался согласно установленным расценкам, не допустил каких-либо отклонений от проекта, этот факт следует рассматривать, как нарушение государственной дисциплины со стороны руководителей Каунасского управления мелиоративного строительства. Последние организовали завоз строительных материалов и рабочих из Каунаса в г.Вильнюс, что вызвало недовольство со стороны других членов коллективного сада.” 1973 m. gegužės 22 d. LKP CK biuro nutarimas „Dėl kolektyvinės sodininkystės tvarkymo respublikoje patikrinimo rezultatų“, LYA, f. 1771, ap. Nr. 258, b. 47, p. 47–52.

medžiagos ir technika buvo atvykusi net iš Kauno, o tuo rūpinosi Kauno melioracijos statybos trestas.

Protokolo prieduose nemažas dėmesys skiriamas Kaune aptiktiems pažeidimams. Po patikrinimų įvairūs viršininkai atleisti iš darbo, kai kurie nameliai esą atimti (paimti liaudies reikmėms), dalis pažeidėjų įpareigoti atlyginti įstaigoms patirtus nuostolius. Pavyzdžiui, specialiosios internatinės mokyklos direktoriaus pavaduotojas Trečiokas namelio statybose įdarbino savo pavaldinius, iš kurių vienas darbų metu buvo sužeistas ir gavo valstybinio socialinio draudimo išmokas (greičiausiai kaip susižeidęs darbo metu). Ataskaitoje minima ir daugiau panašių atvejų, susijusių su įvairių gamyklų ir trestų vadovybe, kuri naudojosi savo organizacijų personalu ir medžiagomis.

Kaune aptikta ir tai, kad dalis aukštų vadovų statosi vasarnamius (*dačias*), o ne sodo namus, ir statosi net ne kolektyviniams sodams skirtose teritorijose, o netoliese esančiose vaizdingose vietose. Nors oficialiai vasarnamių statyba Lietuvoje buvo uždrausta dar 1961 m.⁴⁸⁷, bet panašu, jog Kaune tokia statyba ne tik nebuvo sustojusi, bet, pasak tikrintojų, tą buvo leidęs pats Kauno vykdomasis komitetas. Pavyzdžiui, iš pareigų atleistas keturis vaikus turintis Kauno pirmojo statybų tresto gamybos ir technologinės įrangos skyriaus vyriausiasis inžinierius valdiškomis medžiagomis pasistatė 3 kambarių vasarnamį (42,3 kv. metrų ploto), nors „mieste turi keturių kambarių butą, kurio plotas yra 60,7 kvadratiniai metrai“⁴⁸⁸. Net jei šis statinys būtų buvęs pastatytas soduose kaip sodo namelis, vis tiek jo dydis gerokai viršytų tuo metu leistą 25 kvadratinų metrų ribą. Netoliese vasarnamius buvo pasistatę ir Pramonės statybos projektavimo instituto grupės vadovas, Kauno dirbtinio pluošto gamyklos parduotuvės vadovas, na o „Raidės“ spaustuvės gamybos skyriaus vedėjas, prisidengdamas sodo namelio statybomis, kolektyviniame sode esą sau pasistatė dviejų aukštų gyvenamąjį namą. Reaguojant į aptiktus pažeidimus 1974 metais ir pasirodė anksčiau jau minėtas nutarimas „Dėl priemonių kolektyvinės sodininkystės pažeidimams šalinti“, buvo smarkiai apribota sodininkų veikla, o labiausiai – namelių statybos.⁴⁸⁹

1961 ir 1972–1973 metais vykę tikrinimai toli gražu nebuvo paskutiniai. 1981 m. nuvilnijo dar viena sodininkų disciplinavimo banga, kurią Vytautas

⁴⁸⁷ Lietuvos SSR ministrų tarybos 1961 m. sausio 31 d. nutarimas Nr. 53

⁴⁸⁸ 1973 m. gegužės 22 d. LKP CK biuro nutarimas „Dėl kolektyvinės sodininkystės tvarkymo respublikoje patikrinimo rezultatų“, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA), f. 1771, ap. Nr. 258, b. 47, p. 47–52.

⁴⁸⁹ VSRK 1974 m. vasario 22 d. įsakymas Nr. 22 „Dėl priemonių kolektyvinės sodininkystės pažeidimams šalinti“.

Tininis įvardino kaip „Sodo namelių bylą“⁴⁹⁰. Pasak Tininio, tai buvo bene ryškiausias tuometinio LKP CK pirmojo sekretoriaus Petro Griškevičiaus bandymas pažaboti aukštus nomenklatūrininkus⁴⁹¹. Šios bangos metu, 1982 m. vėl apribojamos sodo namelių statybos Lietuvoje⁴⁹², o 1984 m. ir visoje Sovietų Sąjungoje⁴⁹³. Naujų apribojimų įtvirtinimo ištakas ir šį kartą galima aptikti LKP CK posėdžių protokoluose⁴⁹⁴. Skirtingai nei 1973 metais, šiuo atveju susikoncentruota į siauresnį ratą asmenų. Dėmesys pirmiausia buvo sutelktas į Vilniuje ir aplink Vilnių vykstančius pažeidimus, o ypač į atvejus, nutikusius Vilniaus rajono vykdomojo komiteto soduose „Beržas“, kuriuose sodininkavo nemažai nomenklatūros veikėjų, bei kituose svarbesnių organizacijų soduose esančiuose aplink Vilniaus miestą.

Posėdžio protokole teigiama, kad Buitinio gyventojų aptarnavimo ministras Kazys Plechavičius 1971 m. sodo bendrijoje „Buitis“ yra pastatęs sodo namą dukrai⁴⁹⁵, antroji jo dukra gavo sodo sklypą Vilniaus rajono vykdomojo komiteto kolektyviniame sode, kur itin greitai išdygo „dviejų aukštų mūrinis namas“. Pasak protokolo, šio namelio statybos medžiagomis rūpinosi Biržų, Radviliškio buitinio aptarnavimo kombinatai ir Šiaulių

⁴⁹⁰ Tininis Vytautas, *Pirmtako šešėlyje*, Vilnius: LGGRTC, 2017, 60, p. 118

⁴⁹¹ *Ibid.*

⁴⁹² „Lietuvos Komunistų partijos Centro Komitete“, *Mūsų sodai*, 1982, Nr. 4, p. 21.

⁴⁹³ 1984 m. gruodžio 29 d. SSRS MT nutarimas Nr. 1286 „Об упорядочении организации коллективного садоводства и огородничества“.

⁴⁹⁴ 1981 m. kovo 30 d. LKP CK biuro nutarimas Dėl kai kurių trūkumų organizuojant kolektyvinę sodininkystę Vilniaus priemiesčio zonoje ir kai kuriose Lietuvos SSR rajonuose“, LYA, f. 1771, ap. Nr. 259, b. 37, p. 13–16.

⁴⁹⁵ Visa citata: „Так, при содействии министра бытового обслуживания населения т.Пlechавичюса К.П. в 1971 году для его дочери был построен ремстройуправлением объединением “Буйтис” садовый домик в коллективном саду Вильнюсского горисполкома. В 1980 году вторая дочь т.Пlechавичюса получила участок в коллективном саду работников Вильнюсского райисполкома и за несколько месяцев подведомственным министерству управлением ей был сооружен по существу капитальный кирпичный двухэтажный дом. Заготовку леса для этой стройки комбинат бытового обслуживания населения Биржайского района производил в Латвийской ССР и своим транспортом доставил в г. Вильнюс, некоторые заказы выполнялись Радвилишкским комбинатом бытового обслуживания населения и Шяуляйским заводом экспериментального оборудования. В истекшем году т.Пlechавичюсу было предусмотрено выделение третьего садового участка.“

1981 m. kovo 30 d. LKP CK biuro nutarimas „Dėl kai kurių trūkumų organizuojant kolektyvinę sodininkystę Vilniaus priemiesčio zonoje ir kai kuriose Lietuvos SSR rajonuose“, LYA, f. 1771, ap. Nr. 259, b. 37, p. 13.

eksperimentinės įrangos gamykla (greičiausiai turima galvoje Šiaulių valstybinė bandomoji eksperimentinė mechaninė gamykla), o dalis medžiagų atkeliavo iš Latvijos. Netrukus po antrosios dukros namo statybų, 1980 m. Plechavičius trečią sodo sklypą gavo ir sau. Nustatyta, kad dėl šių statybų tarnybine padėtimi piktnaudžiavo Kaimo statybos ministras Anicetas Bagdonas, Vilniaus statybos tresto vadovas ir kiti pareigūnai, už ką Plechavičiui ir Bagdonui skirti papeikimai.

Sodininkų bendrijos „Beržas“ nariais, pasak protokolo, buvo „atsakingi respublikinių organizacijų darbuotojai, pramonės įmonių ir statybos organizacijų vadovai“⁴⁹⁶. Nustatyta, kad šioje bendrijoje vykstančiose statybose neteisėtai dalyvavo kelios statybinės organizacijos, darbus atlikusios valstybės lėšomis. „Berže“ aptikti ir statybų tvarkos pažeidimai, nukrypstant nuo suderintų namelių statybos projektų, didinant rūsius, langų angas, vietoje automobilių stoginių įsirengiant garažus. Už pažeidimus „Beržo“ soduose papeikimą gavo Vilniaus rajono vykdomojo komiteto pirmininkas Vladislovas Butkevičius, o LKP Vilniaus rajono komiteto pirmasis sekretorius Aleksandras Smirnovas buvo įspėtas⁴⁹⁷.

Po 1981 metas vykusių kolektyvinių sodų patikrinimų taip pat buvo nustatyta, kad sodų bendrijoms skiriamos naudingos, derlingos teritorijos, bet to daryti negalima. Nurodoma imtis veiksmų, kad tokių atvejų nebebūtų, o siekiant kovoti su pažeidimais sodo namelių statybose Gyventojų buitinio aptarnavimo ministerija įpareigota nuo šiol gaminti ir parduoti sodininkams iki 300 tipinių sodo namelių per metus, o Miškų ir miškų pramonės ministerija – mažiausiai 100 sodo namelių per metus⁴⁹⁸. Žinant soduose vykusią statybų masą šie skaičiai atrodo itin kukliai.

⁴⁹⁶ Visa citata: „С ведома первого секретаря Вильнюсского райкома партии т.Смирнова А.К. и председателя райисполкома т.Буткявичюса В.Б., вопреки Уставу садоводческого товарищества о членстве более половины участков садоводческом товариществе “Бяржас” было предоставлено ответственным работникам республиканских организаций, руководителям промышленных предприятий и строительных организаций. Для строительства садовых домов в этом коллективе незаконно были привлечены Вильнюсская районная межколхозная строительная организация и механизированная колонна треста энергетического строительства.“ *Ibid.*

1981 m. kovo 30 d. LKP CK biuro nutarimas „Dėl kai kurių trūkumų organizuojant kolektyvinę sodininkystę Vilniaus priemiesčio zonoje ir kai kuriose Lietuvos SSR rajonuose“, LYA, f. 1771, ap. Nr. 259, b. 37, p. 13–16.

⁴⁹⁷ *Ibid.*

⁴⁹⁸ *Ibid.*

Pasak „Sodo namelių bylą“ nagrinėjusio istoriko Vytauto Tininio, toks staigus susirūpinimas sodais kilo dėl Maskvos spaudimo. Vietinė valdžia ir LKP CK pirmasis sekretorius Petras Griškevičius plačiai paplitusius pažeidimus toleravo tol, kol „iš Maskvos netrenkė perkūnas“⁴⁹⁹ – 1981 m. vasario 13 d., pasak Tininio, Griškevičius gavo SSKP CK Partinės kontrolės komiteto pirmininko nutarimą dėl piktnaudžiavimo statant kolektyvinio sodo namelius, po kurio ir buvo imtasi parodomųjų veiksmų. Reakcija į šį nutarimą nesibaigė vienkartinio patikrinimu ir pavaldinių sudrausminimu. 1982 metais LKP CK biuro posėdyje toliau svarstomi pažeidimai kolektyviniuose soduose, nauji patikrinimai buvo atlikti platesniu mastu, visoje Lietuvoje ir 700 žmonių susilaukė nuobaudų, daliai pareigūnų nurodyta atsisakyti turimų sodų ir namų⁵⁰⁰. Ten pat rašoma, kad LSSR administracijos vadovaujantiems darbuotojams uždraudžiama statyti sodo namelius, o sodų bendrija „Beržas“ esą panaikinama, jos turtą perduodant pionierių stovyklai.

Tai, kad šie kontrolės veiksmai iš tiesų mažai ką pakeitė, parodo faktas, kad turėjusi būti panaikinta „Beržo“ sodininkų bendrija niekur nedingo ir gyvuoja iki šių dienų. Interviu metu ilgametis „Beržo“ sodų pirmininkas Pranas Kupčikas šiek tiek užsiminė ir apie bendrijos formavimosi pradžią⁵⁰¹. Jo paties teigimu, šią pušyne paskendusią teritoriją atrado Vykdomojo komiteto pirmininkas Vladislovas Butkevičius (Butkevičius 1991 m. tapo Lietuvos sodininkų draugijos pirmininku). Nors tiesiogiai pašnekovas to nemini, bet panašu, kad tapimas „Beržo“ bendrijos pirmininku įvyko maždaug tuo metu, kai prasidėjo ir „Sodo namelių byla“, prieš Praną Kupčiką bendrijai trumpai vadovavo „rajo finansų skyriaus vedėjas“ Beržinskas. Kupčikas, jo paties teigimu, tuo metu vadovavo statybos ir remonto trestui, buvo atsakingas už statybų aprūpinimą medžiagomis, turėjo stiprius ryšius su pramonės įmonėmis Baltarusijoje, Latvijoje ir kitose respublikose.

Pasak ne vieną dešimtmetį šiai bendrijai vadovaujančio pirmininko, „Beržo“ kolektyvinių sodų bendrija buvo pradėta kurti kaip Vilniaus rajono vykdomojo komiteto darbuotojų sodai, tačiau apie pusę jos narių iš tiesų sudarė kitų organizacijų vadovai ir įtakingi veikėjai, papuolę čia su vykdomojo komiteto pirmininko žinia. Tarp leidusių laiką šiuose soduose esą

⁴⁹⁹ Tininis Vytautas, *Pirmtako šešėlyje*, Vilnius: LGGRTC, 2017, p. 60.

⁵⁰⁰ 1982 m. vasario 22 d. LKP CK biuro nutarimas „Dėl kai kurių trūkumų organizuojant kolektyvinę sodininkystę Vilniaus priemiesčio zonoje ir kai kuriuose Lietuvos SSR rajonuose“, LYA, f. 1771, ap. Nr. 260, b. 18, p. 2–7.

⁵⁰¹ M. Šiupšinsko interviu su sodininku Pranu Kupčiku 2019-04-13, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

buvo Adolfas Šleževičius, Vladimiras Beriozovas⁵⁰², Mėsos ir pramonės ministro pavaduotojas, keletas saugumiečių⁵⁰³. Pirmininko teigimu, sodo sklypus savo arba giminaičių vardu čia kurį laiką turėjo nomenklatūrai skirtos „Talino“ parduotuvės vadovas, tuometinis oro uosto direktorius, aukštas LSSR vidaus reikalų ministerijos veikėjas Marijonas Misiukonis ir daugybė kitų personalijų. Dalis bendrijos sodininkų buvo įsikūrę kiek nuošalesniame, kilometrą nuo likusių sodų nutolusiame laukelyje prie pat Neries upės (sodininkų bendrija „Gojus“). Dėl „Beržo“ sodų kontingento ir čia pradėtų statyti nemažų namelių (kaip tik tuo metu atsirado galimybė statyti gerokai didesnius, 45 kvadratinį metrų namelius) bendrija tarp aplinkinių gyventojų buvo pakrikštyta „Bajorų gūžta“⁵⁰⁴.

Pasak pirmininko, bendrijos infrastruktūra šiek tiek skyrėsi nuo kitų kolektyvinių sodų. Nuo pat pirmų dienų sodai buvo „elektrifikuoti“, o Antaviliuose pastačius naują telefonų stotį nuo ten į „Beržą“ buvo atvesta telefono linija. Tokiu būdu dar sovietmečiu sodų masyve atsirado apie 50 telefono numerių, prie vandens bokšto buvo pastatyta bendra telefono

⁵⁰² Visa citata: „Kadangi vieta graži, prisijungė ir valdžios atstovai, va kaip premjeras Šleževičius, paskui CK sekretorius Beriozovas toks, jeigu jum gal pavardė nesako, bet tada tuo metu buvo Brazausko antrasis pavaduotojas, tas Beriozovas, klausykit, čia buvo paskui, mmmm, dar kiti čia, kaip sako, čia visa tokia, aaa, nu ir pradėjom statyt mes tuos namus va tokius nemažus, klausykit, plytinius. Medžiagų nebuvo, bet visi gavo jų, taip toliau. Nu ir paskui praminė čia dar Bajorų gūžta, tą mūsų sodą pradėjo, klausykit, mieste vadint, kad čia Bajorų gūžta, klausykit. Tai aš, kadangi, pirmieji pradėjom statytis tuos keturiasdešimt penkių kvadratinį metrų ir buvo tokie tipiniai projektai, mano čia trisdešimt aštuntas, ten vat kaimyno ten buvo devintas projektas, devintus daug kas projektus statėsi tokius, klausykit, jie tokie tokie tokie buvo jau pasiūlymas toksai, nu vat ir tada, tokiu būdu ir tas ir ir ir, o čia tų rajono darbuotojų, nu pusė gal buvo iš šimto, klausyk, o daugiau visi buvo, klausyk, sulindę visa tarybinė grietinėlė iš iš iš valdžios, iš iš iš centro komiteto, iš iš iš ministerijų, klausykit, to meto, klausykit, ir taip toliau. Nu va, ir mane tada ir paskyrė, klausykit, tuo [pirmininku]... Iš pradžių dar buvo Beržinskas, [jis] buvo rajono finansų skyriaus vedėjas.“ *Ibid.*

⁵⁰³ Pasak Prano Kupčiko, šioje bendrijoje sodininkavę keturi KGB struktūros darbuotojai savo sklypų negalėjo perleisti kam nors iš išorės: „[man atėjus jie] jau buvo paskirti, bet mane tik įspėjo, kad yra neliečiami tie sklypai, kad jeigu keisis tai kitas [KGB] darbuotojas ateis į tą sklypą“. *Ibid.*

⁵⁰⁴ „Nu todėl, kad matai, mes pradėjom tokius didelius namus statyti ir kadangi žino, kad čia tokie visi vyriausybės tokia va visokie susirinkę, žinai, ir pradėjo Bajorų gūžta vadinti, klausyk, ir dabar dar kai kas užkabina. Kur, sakau, čia Nemenčinės, aa, tai Bajorų gūžtoj, jo, sakau.“ *Ibid.*

būdelė⁵⁰⁵, o vieną numerį sodininkai skyrė greta esančio kaimelio gyventojams. Solidi buvo ir bendrijos vandentiekio sistema – pasak bendrijos pirmininko, iš Rusijos buvo užsakyti ir į Vilnių atvežti keli vagonai miesto vandentiekio vamzdžių ir sode sumontuota požeminė sistema, kurią galima rasti veikiančią ir šiandien⁵⁰⁶.

Noras soduose turėti vandentiekio sistemą, prilygstančią mieste klojamiems tinklams, nepraėjo be pasekmių – didelio kiekio medžiagų įsigijimas užkliuvo tiekimo valdybai, nes įprastai tokie gaminiai buvo skirstomi pagal kvotas, respublikoms nustatomi tiekimo limitai: „Mane pasikvietė ministras ir sako, nu gausi papeikimą... nu, arba iš darbo [išmesim]... nu bet maivėsi, maivėsi... paskui dar vykdomojo komiteto pirmininkas buvo Vilniaus miesto Vileikis, nu... geri santykiai. Kačionas buvo pavaduotojas, klausykite, vykdomojo komiteto pirmininko. Irgi geri santykiai. Liepė jiems spręsti, tai ir nusprendė, kad nieko [man nebus].“

Panašu, kad parodomosios drausminimo priemonės turėjo ribotą poveikį „Beržo“ sodų kolektyvo ambicijoms kuriant sodų aplinką, o bendrijos galų gale taip ir nepanaikino. Pirmininkas liudija ir apie nekuklius siekius statantis savo sodo namelį – jo atveju automobilio stoginė tapo uždaru garažu su remonto duobe, pastate sumontuota signalizacijos sistema, išmūryti net keli kokliniai židiniai, rūsyje įkurdinta nedidelė rūkykla ir atskira patalpa-seifas. Ne prasčiau savo gerbūviu rūpinosi ir kai kurie kiti bendrijos kaimynai.

Tačiau ne visiems 1981–1982 metais vykusį drausminimo ir patikrinimų bangą praėjo beveik be pasekmių. Bene ryškiausias pokytis, įdiegtas šios bangos metu, tai įsigalėjęs draudimas svarbias vadovaujamas pozicijas užimantiems asmenims savo vardu turėti kolektyvinio sodo namelius. Šį apribojimą mini ne vienas interviu metu kalbintas sodininkas. Pavyzdžiui, viena pašnekovė pasakoja, kaip savo atkaklumo dėka išsireikalavo, kad jų šeimai nereikėtų atsisakyti kolektyvinio sodo. Respublikinėje profesinių sąjungų taryboje dirbęs jos sutuoktinis buvo paragintas atsisakyti turimo sodo,

⁵⁰⁵ „Tai ką mes padarėm? telefono būdelę pavogėme vieną iš Vilniaus rajono telefono tinklų ir prie [vandens] bokšto pastatėme“. *Ibid.*

⁵⁰⁶ „Beržas turėjo pinigų, Beržas bendrija pravedė pinigus tiesiai į Rusiją, klausykit, ir jie atkrovė man tris vagonus ir iš prekių stoties turėjau aš jau tada sutartį kaip įmonė, sumokėjau ir jie suvežė čia ir sukrovė ant pievos, klausyk. Tada samdėmės tą, tarpkolūkinį specializuotą ekskavatorių ir padarėm, klausykit, tai vat pagalvot, tai čia nieks tokių negalėjo pasidaryt, klausykit, tiktai...“ *Ibid.*

bet ji nepranešusi vyrui nuvyko pas tuometinį tarybos pirmininką Algirdą Ferensą su reikalavimu „negriauti šeimos“ ir leisti pasilikti sodą⁵⁰⁷.

Apie panašius aukštesniems pareigūnams skirtus apribojimus interviu metu pasakojo ir buvęs Valstybės saugumo komiteto darbuotojas⁵⁰⁸. Pasak pašnekovo, saugumiečiai kurį laiką turėjo atskirą sodo bendriją greta Vilniaus oro uosto, tačiau plečiantis oro uostui sodininkai buvo išskeldinti ir persikėlė į sodų masyvą, esantį greta Rokantiškių⁵⁰⁹. Pasak jo, į kolektyvinį sodą turinčius kolegas buvo žiūrima kiek kreivai. Jei paprastiems darbuotojams kliūčių užsiimti sodininkystėje buvo mažiau, tai dėl ramybės aukštesnes pareigas užimantiems asmenims tekdavo sodininkystės atsisakyti: „buvo vienu metu, paprastai taip nebuvo, bet vienu metu buvo toks vėjus užėjęs ir daug kas, jeigu neatsisakė sodų, tai iš tarnybos gaudavo išeit, arba arba.“⁵¹⁰

Apie tai, kad „sodo namelių byla“ sukėlė didelį atgarsį nomenklatūros sluoksniuose savo dienoraščiuose rašė ir Juozas Baltušis:

„Sodai atimami iš visų ministrų, apskritai iš žmonių, įeinančių į CK nomenklatūrą. Girdėti balsų, jog nemažai atsakingų darbuotojų bus atleisti iš pareigų, kai kurie išvyti iš partijos eilių.“⁵¹¹

Iš postų buvo grasinama patraukti net ministrus, o piktnaudžiavimu esą užsiėmė ir „Liaudies kontrolės komiteto vadovaujantys kadrų“⁵¹², kurie šiaip jau turėjo prižiūrėti pinigų ir kitų vertybių naudojimą, užkirsti kelią piktnaudžiavimui. Tačiau Baltušis gana kritiškai atsiliepė apie tokios disciplinavimo akcijos veiksmingumą ir galimybes ką nors pakeisti. Jo

⁵⁰⁷ M. Šiupšinsko interviu su sodininke A. M. 2019-03-31, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

⁵⁰⁸ M. Šiupšinsko interviu su sodininku AN. V. 2019-02-11, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

⁵⁰⁹ Formaliai pašnekovo minima sodininkų bendrija buvo priskirta prie vienos iš Vilniuje veikusių gamyklų, vadinamųjų „pašto dėžučių“:

„A: O formaliai tada kokiai organizacijai priskirta buvo [...]?”

B: Taip, buvo šitai, Petiorkos, kaip vadina, ne ne, nu jo, Petiorka, tas toksai buvo, jis buvo labai žymus fabrikas, viską, tai, aaa, jiems, bet jie nesikišo beveik praktiškai, tai, kad mes patys tvarkydavomės, reiškia, jokių ten, tik tiek, kad formaliai buvo įteisinta šitie.“ *Ibid.*

⁵¹⁰ *Ibid.*

⁵¹¹ Baltušis Juozas, *Vietoj dienoraščio. II tomas. 1976–1983*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2019, p. 1064.

⁵¹² *Ibid.* p. 1042.

teigimu, kilęs vajas tik išmokys žmones geriau vogti, o atidavus konfiskuotus sodus „darbininkų klasei“ iš sodelių apskritai nieko gero neliks⁵¹³.

Skirtingų liudijimų apie šiuo laikotarpiu vykusius patikrinimus ir taikytas drausminimo priemones gausa galėtų reikšti didesnę trečiosios disciplinavimo bangos mastą ar poveikį sodininkams. Vis dėlto, reikia įvertinti tai, kad netrukus po „Sodo namelių bylos“ prasidėjo laisvėjimo periodas, o atsiminimai apie devinto dešimtmečio įvykius dar nėra išblukę iš žmonių atminties. Taigi, trečioji disciplinavimo banga nors ir detaliau užfiksuota, bet nėra išskirtinė, o sukritikuoti „Beržo“ kolektyviniai sodai tikrai nebuvo vieninteliai, kuriuos pamėgo aukštesni sovietmečio veikėjai. Net ir geografiškai jie tik pratęsė Nemenčinės plento pašonėje vykusią sodų masų plėtrą, prasidėjusią nuo septintojo dešimtmečio pradžios.

Su kiekvienu nauju sodininkystės raidos etapu kuriami sodų masyvai slinkosi vis tolyn nuo miestų centrų, į naujas dar neįsisavintas žemes. Pavyzdžiui, 1966 metais žurnale „Mūsų sodai“ yra minima, kad Vilniuje, ties Nemenčinės plento pradžia jau yra susikūrę Ekonomikos instituto, Vilniaus rajono vykdomojo komiteto, Politechnikos instituto filialo, Vyriausios realizavimo valdybos, „Vilijos“, Miestų projektavimo instituto ir kiti sodai⁵¹⁴. Pasak vieno kaimynystėje gyvenančio sodininko, tame pačiame sodų masyve buvo ir Lietkoopsajungos sodai, saugumo struktūrų kolektyvinių sodų bendrija „Draugystė“ bei LKP CK bendrija „Vilija“ (galbūt dėl to straipsnyje tik šiuo atveju neminima, kokiai organizacijai sodas priskirtas), įsikūrusi visai greta Neries. Šioje bendrijoje, pasak kaimynų, laiką leisdavo ir pats Petras Griškevičius⁵¹⁵.

Kaip ir „Beržo“ atveju 1981 metais, taip ir prieš beveik du dešimtmečius jau egzistavusiuose ankstesniuose Vilniaus rajono vykdomojo komiteto soduose į tvarką bendrijoje buvo žiūrima gana laisvai: „Keista, kad statybos netvarkos apstu net ir tuose kolektyvuose, kurie turėtų būti pavyzdžiu kitiems. Tokių kolektyvų tarpe yra Vilniaus rajono Vykdomojo komiteto, Komprojekto ir kai kurie kiti sodininkai. Užmirštama, kad kolektyvinio sodo paskirtis puošti aplinką, sudaryti kiek galima geresnes visam kolektyvui poilsio sąlygas.“⁵¹⁶

⁵¹³ „Nesunku įsivaizduoti, kaip atrodys tie sodeliai po metų kitų, pabuvoję „priešakinės“ klasės naguose!“, *Ibid.*, p. 1064.

⁵¹⁴ Juška A., „Kolektyviniuose soduose pasižvalgius“, *Mūsų sodai*, 1966, Nr. 8, p. 20.

⁵¹⁵ M. Šiupšinsko interviu su sodininku A. L. 2019-10-12, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

⁵¹⁶ Juška A., „Kolektyviniuose soduose pasižvalgius“, *Mūsų sodai*, 1966, Nr. 8, p. 20.

Tai, kad Vilniuje dalies Nemenčinės plento pašonėje atsiradusių kolektyvinių sodų vieta buvo pritaikyta ne tiek sodininkystei, kiek rekreacijai ir vasarnamių statybai patvirtina tai, kad būtent šioje teritorijoje šeštojo dešimtmečio pabaigoje buvo projektuojamas didelis vasarnamių kvartalas. Tuo metu netoliese esančiuose Valakampiuose buvo pastatytas ne vienas vasarnamis⁵¹⁷ ir LSSR Ministrų tarybos gyvenamasis namas⁵¹⁸, tad naujo kompleksiskai suplanuoto kvartalo statyba būtų tapusi savotiška jau vykstančių procesų tęsa, nauju masiškesniu vasarnamių statybos etapu.

Komunalinio ūkio Ministerijos užsakymu 1957 metais Litgiprogrostroy projektavimo institutas parengė vasarvietės projektą (autorė Birutė Kasperavičienė)⁵¹⁹. Vasarvietės išplanavimo schemeje (priedas nr. 1, iliustracija nr. 15) buvo numatyta vieta pliažui, visuomeniniams, kultūriniais, buitiniams statiniams, bet didžioji 121 ha dydžio teritorijos dalis sudalyta į 12 arų dydžio sklypelius ir paskirta gyvenamųjų vasarnamių (*dačių*) statybai. Buvo parengti ir trys tipiniai vieno–dviejų aukštų vasarnamių projektai (priedas nr. 1, iliustracija nr. 16), kurių dydis svyravo nuo 24 iki 53 kv. m⁵²⁰.

Jei šios vasarvietės projektas būtų gimęs keliais metais anksčiau, galbūt Vilniuje būtų atsiradęs stalinizmo dvasia alsuojantis priemiestinis vasarnamių kvartalas su išvystyta infrastruktūra, miesto komunikacijomis, gaisrine, krautuvėmis, mokykla, darželiais ir pliažu. Tačiau šis vasarvietės projektas gimė kaip tik tuo metu, kai Sovietų Sąjungoje imta kovoti su individualiomis statybomis ir persiorientuota į masinę gyvenamąją statybą, tad vietoje gerokai ištaigingesnio *dačių* masyvo toje pačioje vietoje ėmė kurtis sodininkai. Galbūt net tie patys asmenys, kurie tik ką neteko galimybės burtis į *dačių* statybos kooperatyvus – mokslo, pramonės ir politinio elito atstovai.

Taigi nuo pat kolektyvinės sodininkystės Lietuvoje pradžios kolektyviniai sodai buvo naudojami ir kaip aukštesnę poziciją visuomenėje užimančiųjų

⁵¹⁷ VRVA, f. 1011, ap. Nr. 2, b. 330.

VRVA, f. 1011, ap. Nr. 2, b. 418.

VRVA, f. 1011, ap. Nr. 2, b. 611.

VRVA, f. 1011, ap. Nr. 2, b. 1187.

VRVA, f. 1011, ap. Nr. 2, b. 1243.

VRVA, f. 1011, ap. Nr. 2, b. 1245.

VRVA, f. 1011, ap. Nr. 3, b. 204.

VRVA, f. 1011, ap. Nr. 3, b. 551.

⁵¹⁸ VRVA, f. 1011, ap. Nr. 3, b. 550.

⁵¹⁹ VRVA, f. 1036, ap. Nr. 11, b. 186.

⁵²⁰ Projekte ranka įterptas komentaras, kad mažiausio (24 kv. m) vasarnamio projekto nuspręsta atsisakyti kaip neekonomiško. *Ibid.*

asmenų interesų realizavimo, laisvalaikio leidimo ir vasarnamių statybos erdvė. Atsižvelgiant į tai buvo parenkamos ir kai kurių sodų masyvų vietos. Jei darbininkams skirtos kolektyvinių sodų teritorijos būdavo kiek tik įmanoma tankiau užpildomos daržais ir šiltnamiais, tai vaizdingesnėse vietose, greta upių ir pušynų kūrėsi geriau aprūpinti sodai, skirti sovietinio miestų elito atstovams ir juos supantiems. Maždaug kas dešimtmetį visą šį procesą papurtydavo naujas patikrinimų ir nuobaudų dalijimo vajus, tačiau iš esmės tai nieko nekeitė. Kuriam laikui nurimusios, netrukus soduose vėl prasidėdavo vasarnamių statybos, o auganti nauja partinė grietinėlė imdavosi ieškoti naujo pušyno, kuriame būtų galima įkurti dar vieną, jau jų kartai skirtą kokios nors svarbesnės ir įtakingesnės organizacijos kolektyvinį sodą.

3.5. Kolektyvinio sodo kultūrinis vaidmuo sovietų Lietuvoje

Darbininkų sodai, kolektyviniai sodai ar urbanistinė sodininkystė neatsiejama nuo modernizacijos procesų. Tačiau modernizacijos palydovai yra ne tik čia jau ne kartą linksniuota urbanizacija ir industrializacija, bet ir lygiagrečiai vykstančios socialinės transformacijos – kintantys visuomenės įpročiai ir gyvenimo būdas. Per interviu su sodininkais, o taip pat ir skaitant atsiminimus galima pastebėti porą pasikartojančių motyvų, apibūdinant sodininko kasdienybę ir sodo puoselėjimo tikslą, – tai poilsis gamtoje arba darbas su žeme. Tad kaip šios dvi temos integravosi į sovietinės Lietuvos kultūrą? Kokiomis formomis ir kokiame kontekste kolektyviniai sodai minimi to meto literatūroje, mene ar viešose diskusijose?

Kolektyvinė sodininkystė savyje įkūnijo daugybę smulkių gyvensenos pokyčių, tačiau nemažą jų dalį galima būtų sugrupuoti būtent į du aspektus. Poilsis gamtoje byloja apie modernaus laisvalaikio įsitvirtinimą visuomenėje, galimybes ir poreikį dalį savo laiko skirti rekreacijai. Tuo tarpu kaip agrarinės veiklos erdvė kolektyviniai sodai atstovauja priešingą poziciją, nukreiptą ne tik į pragmatiską siekį užsiauginti produktų, bet ir emocinius ryšius su praeitimi. Juk santykis su žeme ir kaimu XX amžiaus antroje pusėje buvo tapęs savotišku pagrindu konstruojant sovietinę lietuviškąją tapatybę⁵²¹, o nemažai pokariu į miestus atsikėlusių gyventojų savo tapatybę suvokė kaip dvilypį darinį: jie buvo pakibę tarp miesto, kuriame įsitvirtino jaunystėje, bet taip ir „neįsigyveno“, ir kaimo, „kuriame liko jų jaunystės metai, jų artimieji,

⁵²¹ Putinaitė Nerija. *Skambantis molis: dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*, Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2019.

ir į kurį dažna proga grįžtama arba stengiamasi tam tikrą jo atitikmenį susikurti miesto sąlygomis.“⁵²²

Naratyvas apie lietuvių ryšį su žeme stipriai įsitvirtinęs bent kelių sovietmečiu gyvenusiu kartų sąmonėje. Jis pastebimas ne tik interviu su sodininkais metu, bet ir sovietmečiu pasirodžiusioje grožinėje literatūroje, mene kaip „tam tikra gedulo forma, skirta XX a. katastrofai išgyventi“⁵²³. Pavyzdžiui Jono Avyžiaus romanai „Sodybų tuštėjimo metas“, „Kaimas kryžkelėje“ ar „Degimai“ skirti nykstančio Lietuvos kaimo pasakojimui ir kuria su tuo susijusią tautinę mitologiją. Avyžiaus tekstuose kylanti įtampa tarp simpatijos žemdirbiams ir poreikio juos aukoti dėl naujojo komunistinio rytojaus⁵²⁴ turi paralelių su įtampa, slypinčia pačioje sovietmečio sodininkystės praktikoje. Abiem atvejais matome susipinančias viena kitai prieštaraujančias linijas – ilgesio idealizuotam kaimui ir naujai kuriamos pažangios sovietmečio modernybės. Teoriškai šie vaizdiniai turėjo konkuruoti tarpusavyje, tačiau prieštaravimų kupinu laikotarpiu egzistavo greta vienas kito įgaudami hibridines formas.

Netgi atmetus ideologines paraleles ir apsiribojant tik įtampos tarp miesto ir kaimo paieškomis nesunku rasti šį konfliktą iliustruojančių asmenybių – žmonių, vertinusių kolektyvinį sodą kaip praeities pakaitalą, sunkiai save atrandančių miesto aplinkoje ir kompensuojančių jaunystės kaimo praradimą kolektyvinio sodo puoselėjimu. Chrestomatiniu pavyzdžiu būtų galima laikyti poetą Marcelijų Martinaitį, kurio kūryboje bei atsiminimuose juntamas trauminis santykis su gimtosios vietos praradimu: „Paserbenty ir aš buvau vienas pirmųjų savo valia visiškai palikęs šį kraštą, į kurį grįžti jau negalėjau ir nebūčiau galėjęs, tapęs nesavas. Ten dabar nieko nėra, kas mane priimtų, globotų, iškaršintų. Kažkur giliai sąmonėje veikia ši jau nieko nebereiškianti trauma, kurią slopinu gyvendamas mieste, kurdamas eilėraščius, kasdamas nedidelį savo sodo sklypelį.“⁵²⁵

⁵²² Būgienė Lina, „Tarp kaimo ir miesto: tapatybės konstravimas autobiografiniuose pokario vilniečių pasakojimuose“, *Tautosakos darbai*, 56, 2018, p. 199–217.

⁵²³ Grišinaite Rūta, „Vilniaus simpoziumas – šiuolaikinio sovietologo salonas. Apie penktąjį vėlyvojo sovietmečio ir posovietinio laikotarpio klausimams skirtą Vilniaus simpoziumą“, *Lietuvos Istorijos Studijos*, 2015, 35 (rugpjūtis), p. 187.

⁵²⁴ Avyžius Jonas, *Degimai*, Vilnius: Vaga, 1982.

⁵²⁵ Martinaitis Marcelijus. *Mes gyvenome*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009, p. 114.

Martinaitis su žmona prižiūrimą kolektyvinį sodą vadino „savo Vanaginės sodyba“⁵²⁶, kuri tarp jų draugų ir kolegų buvo tapusi kone kultine vieta. Čia menininkai, literatai susirinkdavo švęsti Joninių⁵²⁷, Sąjūdžio laikotarpiu lankydavosi įvairūs svečiai, kol šeimos butas miesto cente buvo užleistas iniciatyvinėms veikloms. Kolektyvinis sodas tapo ryškia Martinaičio asmenybės dalimi, o pasak kolegų atsiminimų, „sodybą Vanaginėje jis juk susikūrė kaip poetinį pasaulį, kaip savo eilėraščių lauką, išgrynintą vaikystės viziją ar atsiminimą.“⁵²⁸ Netgi medžiagiškai sode buvo siekiama kurti ryšį su gimtąja erdve, pavyzdžiui, namas buvo dalimis parsivežtas iš Martinaičio tėvų sodybos Žemaitijoje⁵²⁹, o jame gausu senų „buvusio gyvenimo“ daiktų. Tačiau pasak kolegų, Martinaitis suvokė ir buvo minėjęs, kad toks „gimtinės perkėlimas yra dirbtinis aktas“⁵³⁰.

Martinaičio atvejis, kai vietoje kolektyvinio sodo namelio panaudojamas iš provincijos atsigabentas senas statinys, nebuvo vienintelis toks. Architektas ir kraštotyrininkas Feliksas Bielinskis 1970 metais publikavo straipsnį⁵³¹, raginusį semtis įkvėpimo iš etnografinės architektūros, o senuosius kaimo statinius leisti perkelti į kolektyvinių sodų sklypelius, taip išsaugant dalį kaimo architektūrinio palikimo. Bielinskis rašė neakcentuodamas, kad tai gali būti šeimos ar asmens praeities tąsa, tačiau ši tema jam neabejotinai buvo artima asmeniškai. Po poros metų jis sumanymą įgyvendino sodo sklype prie Kauno marių pastatydamas seną, iš kolūkio gautą klėtį (priedas nr. 1, iliustracija nr. 17). Per artimiausius du dešimtmečius panašiu keliu nuėjo ir daugiau

⁵²⁶ *Ibid.*, p. 184.

⁵²⁷ Genys Giedrius, Radzevičiūtė Fausta, *Marcelijus. Atsiminimai apie Marcelijų Martinaitį*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 132

⁵²⁸ *Ibid.*, p. 232 (cituojamas Regimantas Tamošaitis).

⁵²⁹ Audinga Peluritytė atsiminimuose apie Martinaitį teigia, kad sovietmečiu Martinaitis kurį laiką buvo formaliai išsiskyręs su žmona „dėl ekonominių priežasčių, kad gautų didesnę sodo sklypą ir jis galėtų atsivežti savo tėvų namą iš Žemaitijos“. *Ibid.*, p. 256. Tačiau per interviu su Gražina Martinaitiene ji neigė tai, vadindama nesusipratimu. Esą Martinaičiai nebuvo išsiskyrę, tačiau padaliję sklypą į du mažesnius, kadangi nebuvo leista turėti 12 arų. Tai gali būti tiesa, nes 12 arų sklypai buvo leidžiami už miesto ribų, bet pasikeitus miesto riboms arba sugriežtinus reikalavimus tikėtina, kad buvo neleista pasilikti du kartus didesnio ploto nei standartiniai 6 arai. Sklypo padalijimas ir formalus perrašymas vienam ir kitam sutuoktiniui atskirai skamba gana tikėtina. Martinaitienė taip pat mini problemas, su kuriomis susidurta po Martinaičio mirties bandant disponuoti nuosavybe, tad formalių skyrybų versijos visiškai atmesti taip pat negalima.

⁵³⁰ *Ibid.*, p. 279.

⁵³¹ Bielinskis Feliksas, „Nepamirškime lietuviškų klėčių“, *Mūsų sodai*, 1970, Nr.12.

sodininkų⁵³², nes 1988 metais žurnale „Mūsų sodai“ rašoma, kad „ne vienas jau turi pasistatęs savo sklype seną svirną ar kokios trobos galą – nebrangu ir romantiška“⁵³³.

Raginių atsigręžti į etnografines tradicijas spaudoje padaugėjo būtent devintojo dešimtmečio pabaigoje. Septintajame ar aštuntajame dešimtmetyje raižiniais ir žirgeliais papuošti nameliai retkarčiais pašiepiami⁵³⁴, kaip etalonas pristatoma nuosaiki, modernistinė aplinkos estetika, tipiniai nameliai (priedas nr. 1, iliustracija nr. 18). Tuo tarpu po gero dešimtmečio planuojant sodus ir renčiant pastatus gausiai raginama „prisiminti senas mūsų kaimo tradicijas“⁵³⁵, o interjere „įkomponuoti kuo daugiau pintų dekoratyvinių lėkščių, krepšių“ arba „iš medžio išdrožtų lentynų“⁵³⁶. Tuo metu Lietuvoje stiprėjo ekologiniai ir paveldo apsaugos judėjimai, galų gale nuvedę link Sąjūdžio susikūrimo. Pokyčių fone diskusijos apie istorinės architektūros tęstinumą taip pat aštrėjo. Bene daugiausia apie tai rašė architektas ir etnografas Martynas Purvinas, kuris sodininkams skirtuose tekstuose apie pastatų architektūrą, statybos detales įterpdavo kritiką staigiam kaimo tradicijų nutraukimui⁵³⁷. Na, o 1989 metais žurnale „Mūsų sodai“ pasirodęs jo straipsnis apie pastatų stogų architektūrines formas staiga pabaigiamas itin emocionaliai⁵³⁸: „Tik savo protėvius gerbdami, geriausius jų papročius išlaikydami, išliksime tuo, kuo norėtume būti – tikra ir gyva tauta.“⁵³⁹

Dalies inteligentijos lūpose tautinės tradicijos tęstinumo temos skamba gana artikuliuotai, renkamasi strategija formuoti sodo aplinką pagal tam tikrą tapatybės idėją. Tuo tarpu kalbinant kitų sričių sodininkus ryšys su praeitimi dažniau akcentuojamas ne per susikurtą aplinką, bet per darbo su žeme procesą ir patį žemės turėjimą: „Nu kadangi iš kaimo buvau, buvom įpratę kažkaip tai,

⁵³² Pavyzdžiui, „Mūsų sodai“ 1971 metų aštuntas numeris iliustruotas Kėdainiuose pastatytu etnografiniu Laumakių šeimos nameliu iš rąstų.

⁵³³ Purvinas Martynas, „Demokratijos ir tradicijų linkme“, *Mūsų sodai*, 1988, Nr. 8, p. 18.

⁵³⁴ *Mūsų sodai*, 1988, Nr. 8, p. 29.

⁵³⁵ Purvinas Martynas, „Demokratijos ir tradicijų linkme“, *Mūsų sodai*, 1988, Nr. 8, p. 18.

⁵³⁶ Baginskienė Danutė, „Sodo namelio interjeras“, *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 5, p. 18.

⁵³⁷ Purvinas Martynas, „Demokratijos ir tradicijų linkme“, *Mūsų sodai*, 1988, Nr. 8, p. 18.

⁵³⁸ Straipsnyje netrūksta teiginių apie būtinybę puoselėti tradicijas, tačiau pasisakymai gana nuosaikūs ir organiškai įterpti į tekstą. Tačiau teksto pabaigoje esantis sakiny, įrašytas kaip atskira pastraipa, išsiskiria tiesmukumu.

⁵³⁹ Purvinas Martynas, „Demokratijos ir tradicijų linkme“, *Mūsų sodai*, 1988, Nr. 8, p. 18.

nu ir vat, toks kaip žemės tiesiog, noras turėti ir vat auginti kažką tai.⁵⁴⁰ Panašiai apie savo poreikį sodininkauti atsiliepė ir daugiau iš kaimo kilusių sodininkų: „Aš tiesiog nežinau kaip čia, gal genuose man atrodo yra kažkaip tai. Kadangi čia, kaip sako, visa Lietuva nuo žagrės kažkada, tai vieni greičiau, kiti vėliau prie tos žagrės. Kadangi tėvai kaip valstiečiai dirbo su žagre, na jei taip simboliškai sakyti.“⁵⁴¹ Panašiai save pristatydamas rašė ir aktyvus sodininkas⁵⁴², kompozitorius Vaclovas Paketūras: „Esu kilęs iš valstiečių šeimos ir mane nuolat traukia prie žemės.“⁵⁴³

Tačiau ne visi kaime augę pašnekovai apie vaikystės aplinką ar kaimą atsiliepia kaip apie siekiamybę. Kai kurie save asocijuoja pirmiausia su profesine veikla ir gyvenimu mieste, todėl teigia norėję nuo fizinio darbo pabėgti. Pavyzdžiui, vienas sodininkas prisimindamas iš kaimo išsikelusius brolius teigia, kad „per tėvo kalvę visi praėjom, bet visi sprukom, per daug sunkus tas darbas“. Tame pačiame pokalbyje pasakodamas apie aukštesnius pareigūnus mini: „kur tu ten sodą [imsi], manau, nei nesiverždavo nieks, ir aš nesiveržiau, [...], bet taip įkūsė tas mano draugas, sakau, nu čia tau pareiškimas [sodui gauti].“ Na, o kiti sodininkai teigė, kad jų požiūris į galimybę turėti sodą kito: „Eik peklon, aš tik iš kaimo [atvykęs], galvoju, dar aš čia žemę knisiu. O kai vat apsisvedėm, su savo žmona, kadangi ji iš kaimo, tam kaime teko jau padirbėti ir žiūrim, kad mum reikia tos žemės.“⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ M. Šiupšinsko interviu su sodininke A. Š. 2019-02-02, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

⁵⁴¹ M. Šiupšinsko interviu su sodininku V. Ū. 2019-02-10, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

⁵⁴² Vaclovas Paketūras aktyviai dalyvavo sodų bendrijos „Konservatorija“ gyvenime, jo fonde netrūksta nuotraukų iš susitikimų, renginių sode. LLMA, f. 180, ap. Nr. 1, b. Nr. 56. Laisvalaikį kolektyviniame sode taip pat leido kompozitorius Antanas Račiūnas ir kiti. LLMA, f. 17, ap. Nr. 1, b. Nr. 94.

⁵⁴³ „Kita su muzika nesusijusi mano visuomeninė veikla yra tarsi hobis. Esu kilęs iš valstiečių šeimos ir mane nuolat traukia prie žemės. Lietuvos konservatorijos kolektyve 1966 metais buvo organizuojama tuo metu labai populiari Sodininkų draugija. Mums buvo paskirtas žemės sklypas Nemenčinės plento 13 km prie Pečiukų kaimo. Buvau išrinktas į naujai susikūrusios „Konservatorijos“ sodininkų draugijos valdybą. [...] „Konservatorijos“ sodininkų bendrijos valdybos pirmininku buvau išrinktas 1976 metais.“

Paketūras Vaclovas, „Curriculum Vitae, 2010 11 08“, *Lietuvos muzikų sąjunga*, žiūrėta 2021 m. balandžio 6 d. <https://www.muzikusajunga.lt/nariai/vaclovas-paketuras>.

⁵⁴⁴ M. Šiupšinsko interviu su sodininku Pranu Kupčiku 2019-04-13, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

Kritiškai apie sodininkystę atsiliepdavo ir dalis inteligentų. Vieni ideologiškai kritikavo sodininkystės reiškinių, o kiti tiesiog neturėjo noro ar jėgų dirbti sode. Šiaip ar taip, tai reikalavo nuolatinio išitraukimo į sodo puoselėjimą, kuris atitraukdavo nuo kitų veiklų. Šią laikyseną atspindi literatūros kritiko Vytauto Kubiliaus dienoraštyje 1968 m. balandžio 8 dieną užfiksuotos eilutės: „Tas sodas – jaučiu jį kap vergiją. Daryčiau, kas patinka, bet turiu į jį važiuoti, o ten begaliniai darbai, kuriuos jau, rodos, buvau baigęs. Noriu važiuoti žvejoti, o sodas maišo.“⁵⁴⁵ Jo žmona literatūrologė Janina Žekaitė, rengusi dienoraščius publikuoti, šioje vietoje įterpė komentarą, kad vyrą nuo minties apie sodą atkakliai atkalbinėjo, bet Kubilius neklausė, manydamas, kad fizinis darbas sode padės jam prisiblaškyti⁵⁴⁶.

Ir kiti visuomenės veikėjai jautė, kad kolektyvinis sodas yra ne vien tik galimybė, bet ir nemažas įsipareigojimas, kuris yra ne kiekvieno inteligento pečiams. Pavyzdžiui, Juozas Baltušis savo dienoraščiuose mini, kad 1970 metais svarstė galimybę už porą tūkstančių rublių įsigyti sodą Pavilnyje arba Nemenčinės plente, bet sudvejojo, kas jį dirbs ir prižiūrės⁵⁴⁷. Baltušis teigia, kad jų šeimoje nėra galinčio pasirūpinti sodu žmogaus, jis pats nuo vaikystės neapkenčia žemės ūkio darbų, o bėgant metams vis labiau apima „nenugalimas tinginys“⁵⁴⁸.

Taigi, ne visiems kolektyvinis sodas buvo nostalgisku ir trokštamu praeities kaimo simboliu ar idiliško pabėgimo į gamtą vieta. Santūri laikysena sodų atžvilgiu sovietmečiu dominavo tarp dalies intelektualų ir rezonavo su naujojo, modernaus sovietinio piliečio kūrimo idėja. Kai kuriems buvo nesvetimas kandas žvilgsnis į kolektyvinius sodus kaip buržuazinės praeities relikta ar tiesiog kaip į primityvią, paviršutinišką veiklą. Pavyzdžiui, Vytautė Žilinskaitė sukūrė humoreską „Sodininkas žiemą“⁵⁴⁹, kurioje aprašo nušvitimą, aplankantį sodininką žiemos metu supratęs, kad sodo jam visai nereikia:

„Kam man, lyg kupranugariui, tempti ant sprando agurkų maišus? Dūstant vilkti kibirus su vandeniu? Trinti sieną gėlių parduotuvėje, kol teiksis įkainoti rožės? Cha, rožės man seniai nebe rožės!.. Kam man kiekvieną naktį sodo

⁵⁴⁵ Kubilius Vytautas, *Dienoraščiai 1945–1977*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 341.

⁵⁴⁶ *Ibid.*

⁵⁴⁷ Baltušis Juozas, *Vietoj dienoraščio. I tomas. 1970–1975*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2019, p. 141.

⁵⁴⁸ *Ibid.*

⁵⁴⁹ Kitas sutinkamas pavadinimas „Daržininkas žiemą“.

namelyje krūpčioti nuo menkiausio šuns amtelėjimo – lyg šiurpiais pokario metais? Gramdyti amarą nuo obelių lapų? Raityti kulnus, besivaikant kuino su žagre? Narstyti kaklą, besidairant sunkvežimio mėšlui parvežti? Graibyti putas nuo uogienių, kurios vis vien supels? Ravėti, ravėti, ravėti ravėti... Kukiam galui man šitoji šuns gdynė?⁵⁵⁰

Humoreskoje sodininkas išvydęs pilnas maisto krautuvės vitrinas išsižada sodo ir pagaliau ima jausti gyvenimo skonį. Jį vilioja Parodų rūmai, fortepijono rečitalis ir knygų tomiai. Už paskutinius pinigus knygą nusipirkusio sodininko trumpą flirtą su kultūriniu gyvenimu nutraukia jo sodo kaimynas pranešęs, kad pardavime atsirado kalioropių sėklų. Kaimyno atnešta žinia išmuša sodininkui žemę iš po kojų ir šį kartą jis jau išsižada knygos taip apmaudžiai ištirpinusios jo paskutinius finansinius rezervus⁵⁵¹.

Toks kolektyvinės sodininkystės ir kultūrinio, intelektualinio gyvenimo supriešinimas pastebimas ne tik Žilinskaitės kūryboje ir yra savotiškas tuo metu vykusių platesnių diskusijų tęsinys⁵⁵². Pavyzdžiui, didelį rezonansą sovietmečiu buvo sukėlęs žinomo chemiko ir legendinio Neringos kavinės „profesorių staliuko“ ratelio nario⁵⁵³ Kazio Daukšo straipsnis „Apie „Volgą“ ir daržą“⁵⁵⁴, kurį lydėjo daugybė reakcijų spaudoje. Istorija prasidėjo 1967 metais Lietuvos SSR rašytojų sąjungos kultūriniame savaitraštyje „Literatūra ir menas“ paskelbus P. Tamošaičio tekstą apie miesčioniškumą ir snobizmą. Tekste, kuris buvo prikimštas aptakių pasamprotavimų, keletą kartų linksniuoti ir sodininkai:

„Kai kas mėgina perlenkti lazda ir smerkti paplitusius miestuose kolektyvinius sodus ir čia įžvelgia miesčioniškumą. Ar galima smerkti žmogų, kuris laisvalaikiu, po darbo triūsia savo sode, o kai kada ir parduoda išaugintą agurką ar obuolį. Juk jis apleistą, nenaudojamą žemės plotą paverčia puikiausiu sodu. Tokiais žmonėmis reikia tik džiaugtis. Juos kaltina tik tinginiai.“⁵⁵⁵

⁵⁵⁰ Žilinskaitė Vytautė, „Sodininkas žiemą“, *Literatūra ir menas*, 1971 m. kovo 6 d., p. 8.

⁵⁵¹ *Ibid.*

⁵⁵² Panašūs atgarsiai pastebimi ir 1987 išleistoje Ričardo Gavelio knygoje „Nubaustieji“, kurioje „sodo namelius ir automobilių atsargines dalis“ aptarinėjantys miesčionys pristatomi kaip nemąstantys ir knygų neskaitantys. Gavelis Ričardas, *Nubaustieji: Apsakymų ciklas*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 116.

⁵⁵³ Mačionis Zenonas, *Profesorius Kazys Daukšas*, Vilnius, Pradai, 2000, p. 486

⁵⁵⁴ Daukšas Kazys, „Apie „Volgą“ ir daržą“, *Literatūra ir menas*, 1967 m. rugsėjo 23 d., p. 7.

⁵⁵⁵ Tamošaitis K., „Tu – miesčionis?“, *Literatūra ir menas*, 1967 m. rugsėjo 16 d., p. 4.

Virtinę retorinių klausimų apie skirtingas miesčioniškumo variacijas Tamošaitis baigia prisimindamas sėkmingą sovietinį gyvenimą simbolizavusią trejybę – butą, mašiną ir kolektyvinį sodą:

„Miesčionis... Kas jis? Jeigu tu sąžiningai atlieki pavestą darbą, stengiesi, kad tavo šeima turėtų gerą butą ar namą, o gal ir mašiną, laisvalaikio dirbi kolektyviniame sode ir neturi laiko lankyti teatrų bei koncertų – miesčionis tu ar ne?“⁵⁵⁶

Po savaitės „Literatūroje ir mene“ pasirodė Kazio Daukšos komentaras, kuriame jis pirmiausia kritikuoja nepamatuotą miesčioniškumo frazės taikymą su tuo visai nesusijusioms situacijoms. Daukšas, būdamas gana aršus ateistas, pirmiausia pabando apibrėžti sąvokas ir konstatuoja, kad „Miesčioniškumas kaip negerovė gali glūdėti tik trečiojoje reiškinių rūšyje susidedančioje iš ekonominių, bei religinių atgyvenų.“⁵⁵⁷ Toliau jis vardiya, jo manymu, tarybinio gyvenimo dabartį darkančias miesčioniškumo apraiškas. Šioje vietoje kliūva visiems: kritikuojamas netinkamų kreipinių vartojimas, nepelnytas pagarbos ar privilegijų reikalavimas, pastangos didinti turimą turtą, individualių namų statybos, sodininkavimas ir net tokios „primityvios žmonijos praeities“ apraiškos kaip medžioklė, žvejyba ir grybavimas⁵⁵⁸.

Nenuostabu, kad kandus daugybei sovietmečio veikėjų nesvetimų bruožų ir veiklų išvardijimas tapo audringų reakcijų ir pasipiktinimo priežastimi:

„Laikraštis su K. Daukšo straipsniu „Apie „Volgą“ ir daržą“ mūsų darbovietėje keliavo iš rankų į rankas, kol suplyšo. Laikraščio savininkė straipsnį išsikirpo, ir gerokai aplamdyta, vietomis sunkiai įskaitoma iškarpa dar ilgai mūsų tarpe kėlė ginčus, džiaugsmą, juokus ir net pasipiktinimą.“⁵⁵⁹

Ateinančius keletą mėnesių kiekviename „Literatūros ir meno“ numeryje pasirodydavo atsakymai Daukšui su antraštelėmis „Nekaltinkime daržo!“, „Medžioklei apginti“, „Grybai ir metafizika“ arba tiesiog „Pažvelk į veidrodį“⁵⁶⁰. Kelis mėnesius besitęsčius ginčus vainikavo skaitytojų laiškus

⁵⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁵⁷ Daukšas Kazys, „Apie „Volgą“ ir daržą“, *Literatūra ir menas*, 1967 m. rugsėjo 23 d., p. 7.

⁵⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁵⁹ Vaitkytė B, „Keli eskizai diskusijos tema“, *Literatūra ir menas*, 1967 m. gruodžio 30 d., p. 12.

⁵⁶⁰ Iš viso buvo paskelbtos bent 34 autorių reakcijos į Daukšos straipsnį: „Nekaltinkime daržo!“, „Medžioklei apginti“, „Kur šios blogybės bacilos“, „Karas dėl grybų, arba prašau neįžeisti“, „Jam mokame duoklę“, „Nuo etiketo prie aksiologijos“, „Svarbu, kas nugali žmogui“, „Apie asmenybę ir jos kryptingumą“, „Galima tokia

apžvelgiantis straipsnis (su redakcijos priedu, kad daugiau nuomonių šia tema nebeskelbs), kuriame teigiama, kad tokia audringa reakcija buvo neeilinis įvykis, o redakcija iš viso gavo apie pusantro šimto laiškų, išprovokuotų Daukšo teksto⁵⁶¹. Pačiam Daukšui ši istorija nesibaigė gerai. Kaip teigia monografiją apie chemiką parašęs Zenonas Mačionis, Daukšas nors ir anksčiau nevengė provokuojančių tekstų šį kartą perlenkė lazda ir jo straipsnius sovietinė spauda beveik⁵⁶² visiškai nustojo spausdinti (dėl savicenzūros arba gautų užuominų iš LKP CK).⁵⁶³

Daukšo tekstas pirmiausia buvo skirtas miesčioniškumo temai, o kolektyviniai sodai jame minimi kaip viena iš dvasinius interesus paneigiančių ir sovietinei visuomenei žalingų praktikų:

„Nuosavo namo statymas, sklypo apsitvėrimas, stengimasis įsigyti „Volgą“, daržo įsigijimas užmiestyje ir ten būdos statymas, nuomininko įleidimas į komunalinį butą – tai vis kapitalizmui, bet ne socializmui būdingi reiškiniai priskirtini miesčioniškumui.“⁵⁶⁴

Daukšo teigimu, klysta tie, kurie teigia, kad nuosavų namų statybos padės įveikti būsto krizę, o nuosavi daržai sumažins apsirūpinimo maistu problemas. Jo manymu, visa tai būdinga mažaraščiams, kurie atrodo lyg iš XIX amžiaus būtų išlindę⁵⁶⁵.

Kaip pastebi istorikas Valdemaras Klumbys, toks „kovinis diskursas“ kaltinant visuomenę, o ypač kai kuriuos inteligentus, sumaterialėjimu sovietmečiu buvo nesvetimas ne tik Lietuvoje, bet ir sovietinėje Rusijoje⁵⁶⁶. Miesčionis visuomenėje buvo suvokiamas kaip prisitaikėlis, netikras inteligentas, konformistas. Įdomu tai, kad miesčioniškumo kritika tuo pat metu derėjo ir su sistemos siekiais, ir su kritiškomis dalies gyventojų

hipotezė“, „Grybai ir metafizika“, „Pažvelk į veidrodį“, „Keli eskizai diskusijos tema“ ir kt.

⁵⁶¹ Ignatavičius Eugenijus, „Trys matavimai ir žmogus“, *Literatūra ir menas*, 1968 m. sausio 6 d., p. 12.

⁵⁶² Beveik, nes dar kurį laiką jis publikavo tekstus „Jaunimo gretose“, o 1971 m. „Literatūroje ir mene“ buvo pasirodžiusi dar viena jo publikacija. Mačionis Zenonas, *Profesorius Kazys Daukšas*, Vilnius: Pradai, 2000, p. 629.

⁵⁶³ *Ibid.*, p. 254.

⁵⁶⁴ Daukšas Kazys, „Apie „Volgą“ ir daržą“, *Literatūra ir menas*, 1967 m. rugsėjo 23 d., p. 7.

⁵⁶⁵ *Ibid.*

⁵⁶⁶ Klumbys Valdemaras, *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu: daktato disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 133.

nuotaikomis, todėl skirtingos miesčioniškumo kritikos bangos galėjo būti paskatintos tiek režimo, tiek ir visuomenės⁵⁶⁷.

Nors pirmosios reakcijos į šiuos Daukšo teiginius skambėjo kaip bandymai apginti medžiotojus, grybautojus ir pačius sodininkus⁵⁶⁸, bet vėliau išsiplėtė iki diskusijų apie miesčioniškumo sampratą, tarybinio piliečio dvasinį gyvenimą ar net istorinį materializmą. Tačiau kolektyviniai sodai kaip viena iš analogijų buvo ir toliau naudojama oponentui pritrūkus vaizdingų palyginimų ar pokalbiui pakrypus santykio tarp kultūros ir buitės link:

„Jei kas bjaurisi, kada „visų gerbiamas mokslinis darbuotojas“, praradęs orumą šliaužioja darže, tai čia – skonio reikalas. Apskritai, toks bjaurėjimasis išplaukia iš įsitikinimo, kad mokslinis darbuotojas yra ne šios žemės vaikas.“⁵⁶⁹

Dažnai šioje diskusijoje kolektyvinė sodininkystė minima itin šabloniškai kartojant oficialiai santvarkos deklaruojamas kolektyvinės sodininkystės naudas. Kaip pastebi Valdemaras Klumbys, visuomenėje dalis oficialiai diegtų vertybių, kurios buvo labiau bendražmogiškos, nors ir pasisavintos sovietinės ideologijos, bet gyventojų: „buvo perimam[a] to nesuvokiant, kartu su informacine įtaka“⁵⁷⁰. Panašus argumentavimas, kodėl sodininkystė yra svarbi ir reikalinga, buvo įsitvirtinęs ir keliavo beveik pažodžiui nuo pat Maskvos siunčiamų nutarimų iki vietinės spaudos, o galų gale ir joje skelbiamų laiškų:

„Niekas neturi teisės vadinti žmogaus miesčioniu, jei jis dirba sode ar eina medžioti tam, kad, pailsėjęs po įtempto darbo (pavyzdžiui, protinio), galėtų visuomenei duoti daugiau naudos. Ir, aišku, niekuo kitu, tik miesčioniu galima vadinti žmogų, kuriam nuosavas namas, sodas ar „Volga“ užgožia visą pasaulį.“⁵⁷¹

⁵⁶⁷ *Ibid.*

⁵⁶⁸ Buvo ir kritikuojančių sodininkus, namelus vadinančių būdomis, o sodininkus mažaraščiais: „Kaip gerai, kad mano darbovietės kolektyvas iki šiol negavo žemės sklypo kolektyviniam daržui užmiestyje. O tai ko gero, būtume jau ne vienas į XIX amžiaus mažaraštį pavirę.“ Vaitkytė B., „Keli eskizai diskusijos tema“, *Literatūra ir menas*, 1967 m. gruodžio 30 d., p. 12.

⁵⁶⁹ Gineitaitė Č., „Grybai ir metafizika“, *Literatūra ir menas*, 1967 m. gruodžio 9 d., p. 8.

⁵⁷⁰ Klumbys Valdemaras, *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu: daktato disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 42.

⁵⁷¹ Bitinas B., „Apie asmenybę ir jos kryptingumą“, *Literatūra ir menas*, 1967 m. lapkričio 25 d., p. 8.

Per tyrimą atlikti interviu su sodininkais taip pat atskleidžia, kad dalis jų buvo beveik pažodžiui perėmę argumentus, naudotus sodininkų spaudoje ir reglamentuojančiuose nutarimuose. Paklausus, kaip jie vertina kolektyvinę sodininkystę, galima išgirsti, kad „Labai, skaitau, geras reiškinys poilsiui, labai, tikrai netarnautojam, o darbininkam, kuriems reikia atsigaut gamtoje ir tarnautojam, kuriems gamtos reikia, o neturi, tai sodas buvo didelis dalykas“, tačiau čia pat pašnekovas prisimena, kad sode rekreacija derinama su pragmatiškesnėmis funkcijomis: „Kas dirbdavo, tai ten ir daug visko dasigaudavo, daržovių, visko trūko gi, taip, kad tai iš vienos pusės ir poilsis geras, nereik kažkur tai gamtoje, iš kitos pusės ir apsirūpinimas neblogas.“⁵⁷² Taigi, nors oficialieji teiginiai apie beribes kolektyvinių sodų galimybes transformuoti visuomenę skambėjo pakankamai formaliai, tačiau tai nereiškia, kad visuomenė į tokį programavimą visiškai nereagavo. Kaip pastebi Ainė Ramonaitė, „Visa, kas galbūt atrodo kaip savarankiško laisvo veikimo, pasipriešinimo režimui apraiškos, yra tiesiog pačios sistemos gebėjimas adaptuotis ir efektyviai veikti – leidžiant ribotą pliuralizmą, sėkmingai suvaldant ir „kanalizuojant“ nepasitenkinimą, sprendžiant iš oficialios sistemos nelankstumo kylančias problemas.“⁵⁷³

Kolektyvinis sodas tapo pakaitalu, padedančiu amortizuoti pokyčius, išgyvenamus naujoje urbanizuotoje aplinkoje, ir sodininkų atsiminimuose dažniausiai siejamas su žemdirbiškomis šaknimis, kaimo praradimu. Bet nebūtinai pokyčių amortizavimo poreikis kyla tik iš kaimiškų šaknų. Didelė dalis per interviu kalbintų sodininkų buvo augę kaime, senųjų miesto gyventojų XX amžiaus viduryje liko nedaug, ypač Vilniuje – mieste, kurio gyventojų sudėtis pasikeitė ypač smarkiai⁵⁷⁴. Bet tai nereiškia, kad kolektyvinio sodo kaip savotiškos kompensacijos poreikį jautė tik naujakuriai. Mieste jaučiama įtampa nebuvo susijusi tik su žemdirbiška sodininko kilme, bet ir su sparčiais miesto fizinės aplinkos pokyčiais. Pavyzdžiui, apie kolektyvinius sodus savo laiškuose yra rašiusi Aldona Liobytė. Rašytoja gyveno Žvėryne, o jos kaimynas Romualdas Šalūga siaubingai sielvartavo priverstas persikelti iš namo į butą. Jam stigo daržininkavimo, todėl skausmui

⁵⁷² M. Šiupšinsko interviu su sodininku An. V. 2019-02-11, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

⁵⁷³ Ramonaitė Ainė, *Nematoma sovietmečio visuomenė*, Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2015, p. 12.

⁵⁷⁴ Būgienė Lina, „Tarp kaimo ir miesto: tapatybės konstravimas autobiografiniuose pokario vilniečių pasakojimuose“, *Tautosakos darbai*, 56, 2018, p. 199–217.

palengvinti šis įsigijo kolektyvinį sodą⁵⁷⁵. Pati Liobytė, senoji vilnietė, irgi turėjo sodą Baltupiuose ir mėgo ten leisti laiką⁵⁷⁶. Ji apskritai nevengė pabėgimų iš miesto į gamtą, mėgo grybavimą, atostogas prie jūros, ežerų ir miškų, bet neslėpė, jog sodui reikia dar ir „pastovios ir prakaitą varvinančios dūšios“⁵⁷⁷. Taigi, kolektyvinis sodas tapo svarbiu gyvenimo atributu ne tik iš kaimų kilusiems, bet visiems jautusiems diskomfortą dėl sparčių gyvenamosios aplinkos pokyčių.

Miestai, kokie jie buvo įprasti XX amžiaus pradžioje, nyko ir jų vietoje buvo kuriamas naujas savo kūnu, bet ne gyvensenos ritualais miestas. Kaip pastebi Ainė Ramonaitė: „Staigi ir dirbtinė modernizacija iš viršaus iš pradžių nesugebėjo, o vėliau gal nebenorėjo iki galo sulaužyti tradicinės visuomenės struktūros, o savitai prisitaikė prie jos ir „palenkė“ savo naudai.“⁵⁷⁸ Kolektyvinius sodus galima būtų laikyti viena iš tokio prisitaikymo priemonių, oficialiai įteisintu kompensaciniu mechanizmu.

Tiesiogiai kaimas ir agrarinių tradicijų tąsa niekaip neatsispindėjo viešai minimuose sodininkystės tiksluose, o kai kurie intelektualai senojo pasaulio relikтус netgi pašiepdavo, bet nepaisant šios dviprasmybės, pusiausvyros atstatymo retorika sovietmečiu buvo aktyviai naudojama. Pavyzdžiui, deklaruojamas siekis gerinti miestiečio gyvenimo kokybę arba žadama, kad esą sodas padės formuoti pažangius laisvalaikio įpročius, eduoti, auklėti sovietinį pilietį. Paradoksalu, bet galiausiai kolektyviniai sodai kaip naujo, modernaus laisvalaikio reiškinyss nemažai daliai visuomenės tapo ne perauklėjimo erdve, bet galimybe pratęsti praeities ritualus ir tradicijas. Tradicijas, taip aukštintas vienu ir kandžiai kritikuotas kitų to meto asmenybių.

3.6. Formalus procesas kaip terpė neformaliai veikimui

Išnagrinėjus kolektyvinės sodininkystės formaliąją ir neformaliąją puses matoma, kad formalusis lygmuo pasireiškė per sodininkystės reglamentavimą

⁵⁷⁵ Jankevičiūtė Giedrė, Paškevičiūtė-Breivienė Gintarė, *Aldona Liobytė (1915-1985). Korespondencijos fragmentai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015, p. 375.

⁵⁷⁶ „Ir šiaip visa taip laikina, nepatvaru – po trijų metų atims mūsų sodą statybom. O dabar gera patupinėti aplink medelius, pasiklausyti vyturėlio čirenimo ir varlių kurkimo.“ *Ibid.*, p. 400.

⁵⁷⁷ *Ibid.*, p. 375.

⁵⁷⁸ Ramonaitė Ainė, *Nematoma sovietmečio visuomenė*, Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2015, p. 12.

ir viešą kalbėjimą oficialioje spaudoje. Praktinė kolektyvinės sodininkystės nauda visų pirma buvo aprūpinimas maistu ir visuomenės įtampų mažinimas, bet oficialiai buvo deklaruojami gerokai platesni ir sistamai ideologiškai priimtini kolektyvinės sodininkystės visuomeniniai tikslai: aktyvus gyventojų poilsis, visuomenės ir ypač jaunimo auklėjimas ar net perauklėjimas, ryšys su gamta, įvairesnė mityba ir t. t. Su sovietine ideologija mažiau derantis sodų skaidymas į atskirus sklypelius ir sodininkų „privačiasavininkiškas“ veikimas buvo atsveriamas kalbomis apie taurią ir kilnią kolektyvinės sodininkystės misiją ir naudą darbininkams.

Neformaliame lygmenyje pasireiškė ne sistemos, o pačių sodininkų asmeniniai siekiai, dažnai disonavę su tauriais oficialiaisiais sodininkystės tikslais. Visuomenei ir valdžiai buvo žinoma apie sodininkų veiklą, kuri balansavo ant to meto leistinų ribų ar net jas peržengdavo. Tai apėmė ne tik pavienių sodininkų uždarbiavimą parduodant derlių ar pažeidimus namelių statybose, bet neaplenkė ir sodininkystės organizacinių struktūrų, sodų pirmininkų, draugijos parduotuvėse dirbusių žmonių. Įvairiais lygmenimis buvo randama būdų, kaip formaliai leistiną ir skatintą kolektyvinės sodininkystės procesą pakreipti sau naudinga linkme.

Itin dažnu sodininkų siekiu buvo sodo namelio kaip antrojo būsto ar vasarnamio statyba, nes kitų galimybių individualiai statybai buvo itin mažai. Čia tampa svarbi sodo namelių architektūra kaip kolektyvinės sodininkystės materialiosios kultūros palikimas. Per sodo namelių dizainą sodininkai ir architektai siekė geriausiai išnaudoti atsiveriančias galimybes tiek funkcinė, tiek ir estetinė prasme. Tuo tarpu valdžia per sodo namelių architektūros kontrolę ir tipizavimą bandė suvaldyti savavališkų statybų ir nuolatinių pažeidimų laviną. Nors pradžioje sodo namelių architektūra sprendėsi gana lokaliai, organizacijų ir respublikos lygmeniu, bet griežtėjant sodo namelių tipizavimo procesams tipinių projektų kontrolė pakilo iki sąjunginio lygmens. Šis, griežto tipizavimo procesas buvo nutrauktas Sovietų Sąjungos griūties, todėl jo pasekmės kolektyvinių sodų aplinkai buvo riboto masto.

Ryškiausiai matomi pažeidimai statant sodo namelius ar įrengiant sodus pastebimi tarp įtakingesnių sovietmečio organizacijų sodininkų. Nuo pat kolektyvinių sodų kūrimosi visos Lietuvos mastu pradžios buvo fiksuojami pažeidimai ir imamasi reguliarių drausminimo akcijų. Nors sodininkų patikrinimai ir drausminimas buvo beveik nuolatinis, bet esminių pokyčių dėl to neįvyko, sodininkai, o ypač sovietinis elitas, ir toliau siekė sodus išnaudoti asmeninėms reikmėms. Dažnai griežtesnių priemonių buvo imamasi tuomet, kai į pažeidimus dėmesį atkreipdavo Maskva, bet net ir tuomet dalis veiksmų buvo tik parodomieji, pažeidėjai sulaukdavo bausmių, kurios vėliau

sušvelninamos arba neįgyvendinamos visa apimtimi. Bene ryškiausias dėl kovos su pažeidimu atsiradęs apribojimas, palietęs aukštesnius pareigūnus, buvo draudimas užimantiems vadovaujančias pozicijas turėti kolektyvinį sodą.

Kultūriniu lygmeniu kolektyvinė sodininkystė reiškėsi per opoziciją tarp intelektualų, kurie sode matė kaimo tradicijų ir žemdirbiškos praeities tąsą, ir tų, kurie akcentavo konfliktą tarp sodininkystės praktikos ir kuriamos naujos sovietinės realybės su savo ideologizuotomis elgesio normomis. Nors formaliai kolektyvinis sodas kaip kaimo pakaitalas nederėjo su sovietine ideologija, bet operaciniame lygmenyje nebuvo siekiama sugriauti visuomenėje paplitusių ritualų, greičiau atvirkščiai – bandoma juos integruoti į oficialųjį naratyvą. Panašiai veikta ir sprendžiant konfliktą tarp sodininkystės kaip archaiškos „buržuazinės“ praeities artefakto ir modernios naujos sovietinės visuomenės kūrimo. Paradoksalu, bet aršiausi sodininkystės kritikai susilaukė ne tik neigiamos visuomenės reakcijos, bet ir sistemos spaudimo, o jų ideologizuota pozicija nebuvo palaikoma.

Apibendrinant galima teigti, kad kolektyvinė sodininkystė buvo ne tik biurokatiškai inicijuojama ir palaikoma „iš viršaus“, bet jai neišvengiamai suformuotas oficialusis, santvarkai priimtinas „turingo laisvalaikio“ ir „rekreacijos gamtoje“ veidas. Nepaisant ideologinių prieštaravimų, kolektyvinė sodininkystė buvo reikalinga tiek valdžiai, tiek ir į sodininkystę pasinėrusiems entuziastams, tad visiškai nutraukti įsibėgėjusio proceso nenorėjo nei vieni, nei kiti. Sodininkams kolektyviniai sodai tapo neformalaus, asmeninio veikimo erdve. Šis veikimas reiškėsi tiek per kultūrines praktikas – laisvalaikį, kūrybą, šventes; tiek ir per ekonomines, finansines „avantiūras“.

Neformaliosios praktikos skirtingai pasireiškėdavo darbininkų ir kultūros elito ar partinės nomenklatūros soduose, tačiau visiems jiems kolektyvinis sodas tapo savotiška kompensacijos, dekompresijos vieta – oficialiai toleruojamu sovietinio miesto dėmeniu, kurio ribose galima bent iš dalies įgyvendinti individualius troškimus. Vieni čia matė galimybes užsidirbti ar pagerinti savo materialinę būklę, kiti sodą naudojo kaip vasarnamio pakaitalą ir statuso simbolį, o dar kiti ieškojo saviraiškos galimybių arba užuominų apie praeities kaimo gyvenimą. Standartinis šešių arų dydžio žemės lopinėlis tapo galimybe susikurti asmeninį mikrokosmą, užpildyti šį indą įvairiausiais troškimais, kuriuos realizuoti mieste nebuvo galimybių arba noro.

IŠVADOS

1. Išnagrinėjus kolektyvinės sodininkystės ištakas ir įvertinus skirtingų šalių patirtį, galima pastebėti, kad kolektyvinių sodų steigimas Sovietų Sąjungoje rėmėsi Europoje dar XIX a. pradžioje ėmusių sklisti idėjų tęstinumu. Augant miestams ir plečiantis pramonei skirtingose šalyse miesto sodininkystė pasitelkiama sprendžiant apsirūpinimo maistu klausimus, mažinant visuomenės įtampas arba skatinant socialinius pokyčius. Po Antrojo pasaulinio karo mėgėjų sodų populiarumas Europoje mažėja, tuo tarpu kolektyviniai sodai Sovietų sąjungoje imami aktyviai steigti ir jų kiekis nuolat didėja. Po Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjunga sprendė tiek šalies ūkio, tiek ir įvaizdžio problemas, o kolektyviniai sodai tapo ta galimybe potencialiai galinčia išspręsti ne vieną, o net kelias problemas. Sodai buvo suvokiami kaip priemonė mažinti nuolatinį maisto produktų stygių, o drauge jie padėjo formuojant palankesnę santvarkos ir vyraujančios ideologijos veidą visuomenėje. Tam buvo reikalingas matomas kasdienio gyvenimo gerėjimas, o nederlingos laisvos žemės skyrimas gyventojams sodų pavidalu buvo santykinai greitas ir nebrangus būdas. Kolektyvinių sodų raidos trajektorijų išsiskyrimas gerai atskleidžia tai, kad šios struktūros nepadėjo išspręsti sovietinio žemės ūkio ir gyvenimo lygio standarto problemų iki pat santvarkos griūties.

2. Įvertinus tuo metu egzistavusias socialistinio miestų planavimo ir gyvenamosios aplinkos performavimo idėjas galima pastebėti, kad nuolat mažinant gyvenamojo būsto plotą ir tankiau užstatant miestą, prarandamą ryšį su gamta siekiama kompensuoti suteikiant galimybes išvykti į laikinus būstus už miesto ribos, gamtos apsuptyje. „Būsto klausimas“ išryškina ir skirtingą ideologinę laikyseną vertinant kolektyvinius sodus – vieniems sodininkystė tampa rūpinimosi miesto darbininkais ženklu, o kitiems simbolizuoja neracionalų resursų panaudojimą ir atsigręžimą į buržuazinį gyvenimo būdą, nederantį su komunizmo siekiais. Kolektyvinio sodo kaip vasarnamio pakaitalo vaidmuo ypač išryškėja po Stalino mirties (1953 m.) uždraudus miestuose statyti individualius gyvenamuosius namus ir persiorientavus į sparčią masinę statybą. Urbanistinės transformacijos mastas statant naujus industrinės statybos kvartalus prisidėjo prie augančio poreikio plėtoti kolektyvinę sodininkystę. Lietuva šiame kontekste niekuo neišsiskiria ir seka keliu būdingu visai Sovietų Sąjungai.

3. Išanalizavus politinius sprendimus ir vykdytą kolektyvinės sodininkystės reglamentavimą aiškiai pastebimas iš viršaus diegiamas procesas: nurodymai vystyti kolektyvinius sodus keliavo iš centro Maskvoje,

juos atkartodavo vietiniai valdžios organai, o galiausiai įgyvendinimu rūpindavosi skėtinė organizacija – Lietuvos sodininkystės draugija. Nors skirtingose kolektyvinės sodininkystės diegimo pakopose dalyvaujančių agentų tikslai nesutapo, bet daugeliui jų kolektyviniai sodai tapo erdve leidžiančia savaip realizuoti interesus. Kitaip tariant, operaciniu lygmeniu kolektyviniai sodai atrado savo vietą ir buvo reikalingi tiek valdžiai, tiek patiems sodininkams. Kolektyvinės sodininkystės reguliavime aiškiai juntama, kad visą sovietmetį kolektyvinė sodininkystė buvo pakaitomis tai skatinama, tai ribojama. Maždaug kas dešimtmetį apsisukdavo ciklas, kai nuo vieno kraštutinumo (patikrinimai, drausminimas, draudimai veikti) buvo persimetama prie kito kraštutinumo (pagyros, nuolaidos, skatinimas sparčiau plėtoti procesą). Toks šizofreniškas požiūris byloja apie reiškinyje slypėjusius vidinius prieštaravimus – apie kolektyvinės sodininkystės kasdienybę, nederančią su dominuojančia ideologija, buvo žinoma, bet problemos dažniausiai toleruojamos siekiant ekonominės ar politinės naudos. Kolektyvinėje sodininkystėje sovietmečiu slypėję vidiniai prieštaravimai ir požiūris į juos patvirtina tai, kad formalioji ir operacinė ideologijos nebuvo fiksuoti dariniai. Veikiami vienas kito ir reaguodami į visuomenės nuotaikas ar ekonominę situaciją jie nuolat kito, taikėsi prie padėties. Esant praktiniam poreikiui vystyti kolektyvinę sodininkystę tam buvo randamas ideologinis paaikškinimas, įsitvirtinęs formaliu lygmeniu ir pateisinantis tolesnį veikimą. Tuo pat metu formaliosios struktūros tapdavo rėmais, kurių ribose veikdami agentai siekė realizuoti savo tikslus.

4. Išnagrinėjus kolektyvinių sodų namelių projektavimą ir statybą pastebima, kad statybos klausimas buvo viena iš pagrindinių diskusijų temų (greta derliaus) nuo pat kolektyvinės sodininkystės pradžios. Juo imta aktyviai rūpintis dar iki Lietuvos sodininkystės draugijos susikūrimo, namelių statybų klausimui didelį dėmesį rodė organizacijos ir patys sodininkai bandantys gauti kiek įmanoma daugiau veikimo laisvės. Tuo pat metu vyksta priešingas procesas – pasitelkus namelių dydžio ribojimus ir tipinius projektus bandoma suvaldyti chaotiškus statybos soduose procesus. Vis dėlto ir šiame procese išliko nemažai autonomijos – tipiniai sodo namelių projektai Lietuvoje rengiami vietinių specialistų ir tik vėlyvuju sovietmečiu bandoma standartizuoti projektus visos Sąjungos mastu. Tipinių sodo namelių estetiniai skirtumai rodo ne tik skirtingų autorių indėlį, kintantį reglamentavimą ir pačių sodininkų preferencijas, bet tuo pat metu ir platesniu mastu vykusius pokyčius formuojant daiktinę aplinką. Spaudoje pašiepti nukrypimai nuo tipinių projektų prieš santvarkos griūtį jau virsta ne nuodėme, o siektinu pavyzdžiu. Sovietiniame mieste daugiau erdvių ir architektūros, kurią savomis rankomis

galėtų sukurti pats šeimininkas, beveik nebuvo. Būdami savitu urbanistinės ir materialinės sovietmečio kultūros artefaktu sodo nameliai tampa sovietmečio daiktinės aplinkos virsmų iliustracija.

5. Ištyrus neformalias praktikas ir oficialiai deklaruotus kolektyvinės sodininkystės tikslus matoma, kad sovietmečiu įsitvirtinęs oficialusis naratyvas buvo labai panašus į kitose šalyse kuriantis sodininkystei minėtus miesto sodininkystės privalumus. Nežymiai adaptuoti jie rado vietą sovietinėje kalbėsenoje, skelbiančioje apie gyvenimo sąlygų darbininkams ir tarnautojams gerinimą, naujojo žmogaus kūrimą, puoselėjamą kolektyviškumą ir rūpestį gamta. Dalis visuomenės veikėjų laikė kolektyvinę sodininkystę buržuazinės praeities rudimentu nesiderinančiu su naująja sovietine realybe. Tačiau tokia jų laikysena nebuvo palaikoma nei plačiosios visuomenės, nei aukštesnių santvarkos atstovų. Didžioji dalis su kolektyvine sodininkyste susijusių asmenų sodininkystėje matė ne oficialiai deklaruojamus taurius tikslus, o galimybę naudotis oficialiai įtvirtintu ir net skatinamu procesu kaip terpe neformaliai ir ne visuomet legaliam veikimui. Per tyrimą surinkti pavyzdžiai rodo, kad į tokį veikimą buvo įsitraukęs platus gyventojų ratas: nuo fabriku darbininkų iki kultūros veikėjų, aukštų pareigūnų ir net ministrų. Daugelis jų balansavo formalaus ir neformalaus veikimo paribiuose. Oficialiame kalbėjime žongliruodami priimtinomis frazėmis sodininkai maskavo oportunistišką veikimą dėl individualios naudos.

6. Tai, kas pokariu prasidėjo kaip reakcija į badą ir buvo dalis gamtos transformacijos plano, per ilgus dešimtmečius virto masiniu reiškiniu, apčiuopiamu Lietuvos miestų kūno fragmentu ir fenomenu, palietusiu šimtus tūkstančių šeimų, formavusiu naujus kasdienybės ritualus, o kartais pratęsiančiu senuosius. Čia vietą rado ir individualumo paieškos, ir gyvenamosios aplinkos tipizacija, ir skurdas, ir perteklius. Vieniems tai virto galimybių, o kitiems kontrolės ir ribojimų erdve, čia buvo kuriamas naujas sovietinis pilietis ir tuo pat metu pratęsiama buržuazinė praeitis. Aplink kolektyvinius sodus ir sodo namelius kaip fizinės aplinkos dėmenį susiformavo savita, paradoksų kupina kultūra, į save „sugėrusi“ sovietinio laikotarpio ekonomines, socialines ir kultūrines realijas. Kultūra, kurios ženklai vis dar gyvi Lietuvos miestuose ir miestiečių atmintyje.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1. Tekste analizuojamos ir minimos iliustracijos

Iliustracija Nr. 1. Vilniaus miesto Mičiurino vardo sodininkystės draugijos sodininkai apie 1955 m. LVNA, f. 143, ap. Nr. 1, b. Nr. 4, p. 141.

TIPINIAI DARBININKŲ IR TARNAUTOJŲ SODININKŲ BENDRIJOS ĮŠTATAI

1. Įsistojimo bendrijai tikslas ir uždaviniai

1. Bendrinis tikslas: organizuoti darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijas, kurios rūpintųsi sodininkystės ir žemės ūkio reikmenimis, bei skatinti žemės ūkio produkcijos gamybą ir realizaciją.

2. Bendrinis tikslas: organizuoti darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijas, kurios rūpintųsi sodininkystės ir žemės ūkio reikmenimis, bei skatinti žemės ūkio produkcijos gamybą ir realizaciją.

3. Bendrinis tikslas: organizuoti darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijas, kurios rūpintųsi sodininkystės ir žemės ūkio reikmenimis, bei skatinti žemės ūkio produkcijos gamybą ir realizaciją.

4. Bendrinis tikslas: organizuoti darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijas, kurios rūpintųsi sodininkystės ir žemės ūkio reikmenimis, bei skatinti žemės ūkio produkcijos gamybą ir realizaciją.

TIPINIAI DARBININKŲ IR TARNAUTOJŲ SODININKŲ BENDRIJOS ĮŠTATAI

1. Įsistojimo bendrijai tikslas ir uždaviniai

1. Bendrinis tikslas: organizuoti darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijas, kurios rūpintųsi sodininkystės ir žemės ūkio reikmenimis, bei skatinti žemės ūkio produkcijos gamybą ir realizaciją.

2. Bendrinis tikslas: organizuoti darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijas, kurios rūpintųsi sodininkystės ir žemės ūkio reikmenimis, bei skatinti žemės ūkio produkcijos gamybą ir realizaciją.

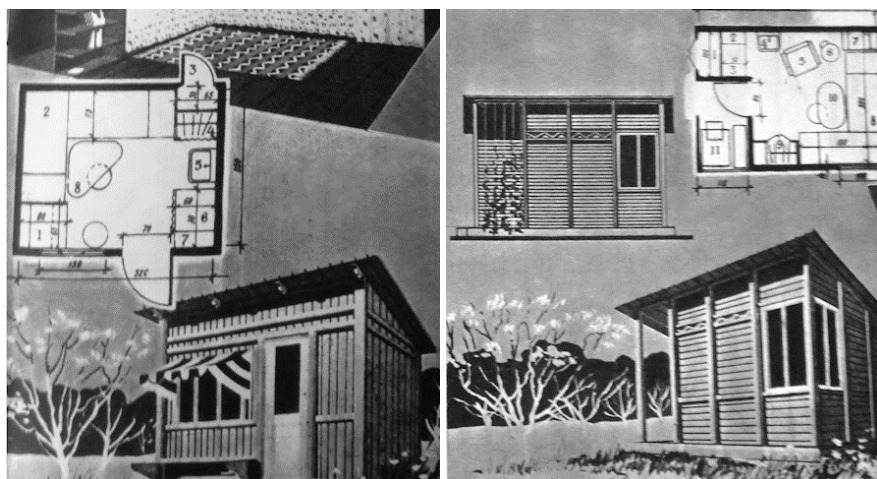
3. Bendrinis tikslas: organizuoti darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijas, kurios rūpintųsi sodininkystės ir žemės ūkio reikmenimis, bei skatinti žemės ūkio produkcijos gamybą ir realizaciją.

4. Bendrinis tikslas: organizuoti darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijas, kurios rūpintųsi sodininkystės ir žemės ūkio reikmenimis, bei skatinti žemės ūkio produkcijos gamybą ir realizaciją.

Iliustracija Nr. 2. Tipinių sodininkų bendrijos įstatų tekstas. Poskyryje „Tikslai ir uždaviniai“ didžioji dalis turinio yra skirta statybų ir sklypo naudojimo klausimams (skaičius 3), o likusi pusė skirta tikslams arba anketiniams duomenims (2 ir 1). „Tipiniai darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijos įstatai“. *Mūsų sodai*, 1979, Nr. 9.

Iliustracija Nr. 3. CK KPSS partinės kontrolės komisijos patikrinimo metu (1968 m.) Estijos SSR fiksuotų pažeidimų nuotraukos. ERAF, f. 1, ap. Nr. 46, b. Nr. 58.

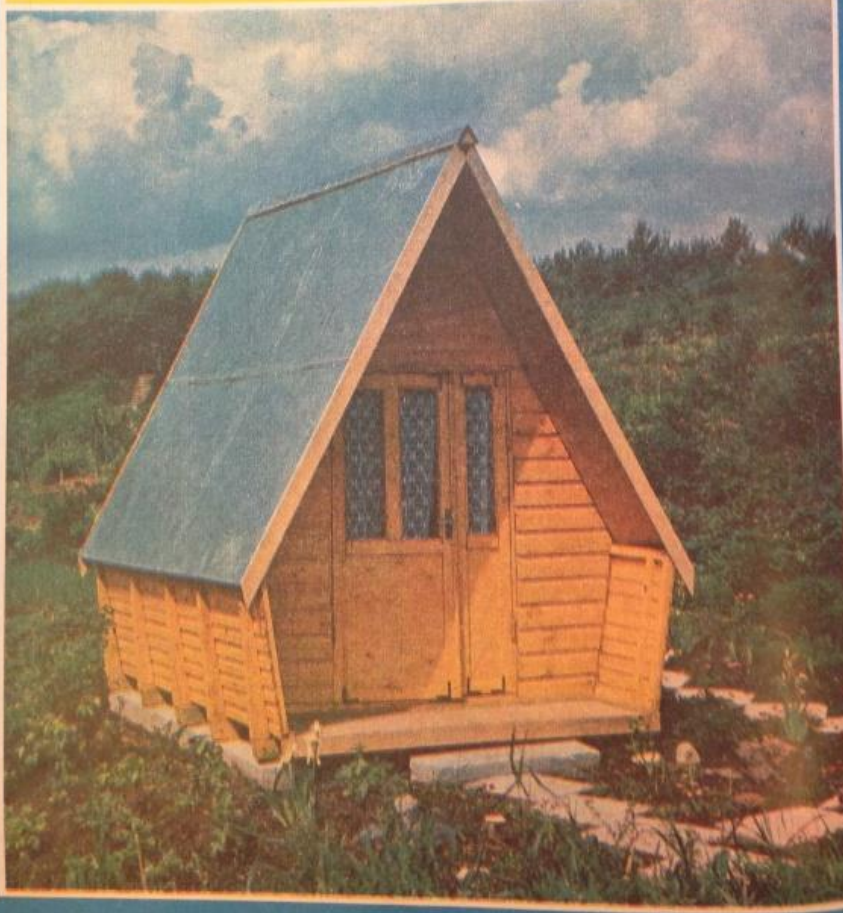

Iliustracija Nr. 4. 1959 metais sodininkų spaudoje perspausdinami itin kuklūs namelių projektai iš Estijos ir Rusijos. Švecova M., „Statyti gražiai, patogiai, pigiai“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1959, Nr. 7.

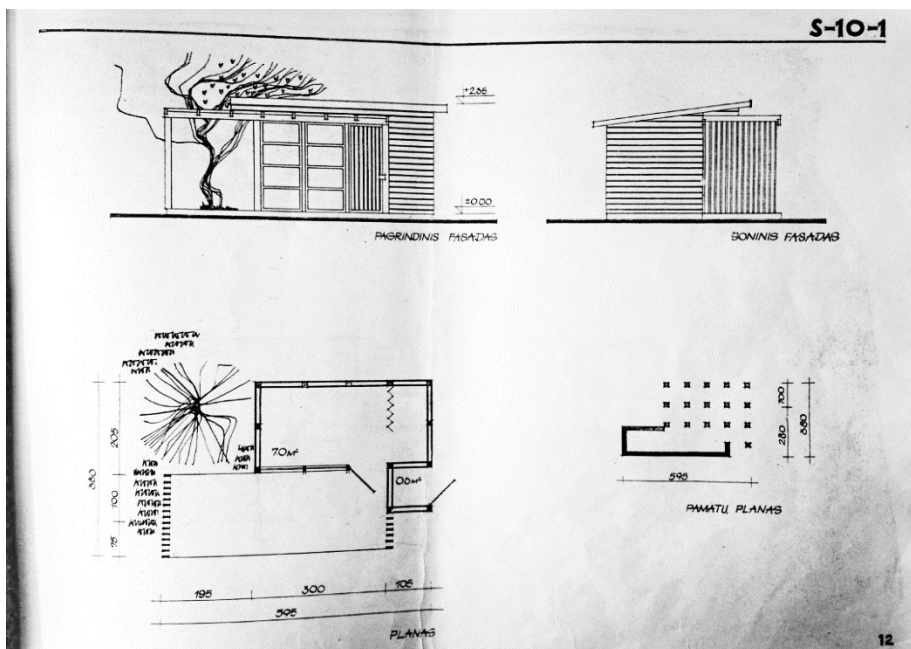
Per Respublikinį sodininkystės ir daržininkystės trestą galite įsigyti surenkamą bitininko namelį, kurio pagrindo plotis 2,30 m, o ilgis su veranda 3,3 m. Namelis kainuoja 383,57 rb.

Ukmergės gurguolinių dirbinių gamykla

INDEKSAS 76720
KAINA 30 KAP.

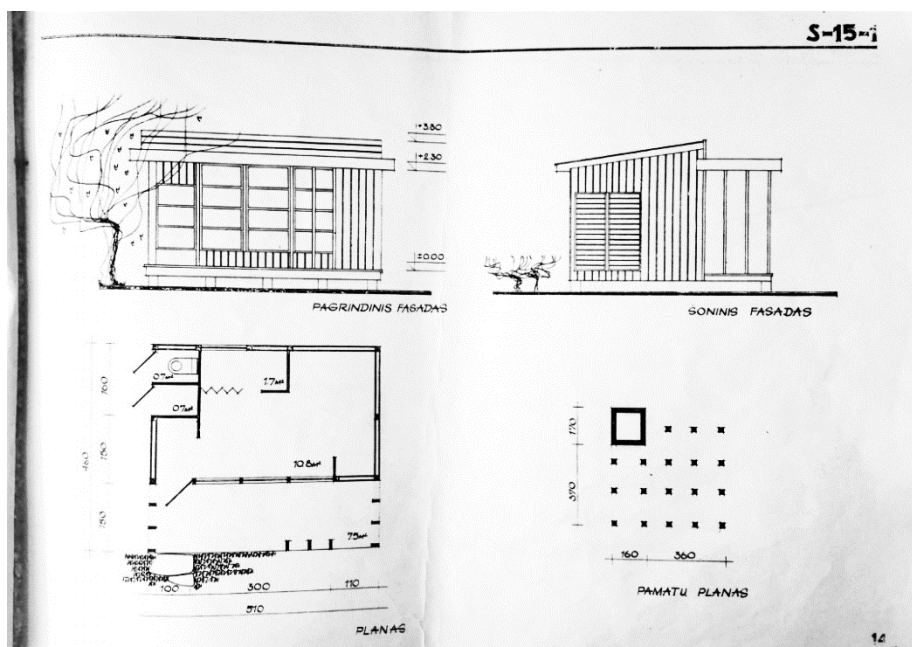
Iliustracija Nr. 5. Surenkamo „Bitininko“ namelio reklama žurnale „Mūsų sodai“. *Mūsų sodai*, Vilnius, 1978, Nr. 8.

Iliustracija Nr. 6. Tipinio sodo namelio projektas S-10-1 (iki 10 kv. m dydžio). *Kolektyvinių sodų namelių ir įrenginių tipinių projektų katalogas*, Vilnius: Lietuvos sodininkystės draugijos Centro valdyba, 1973.

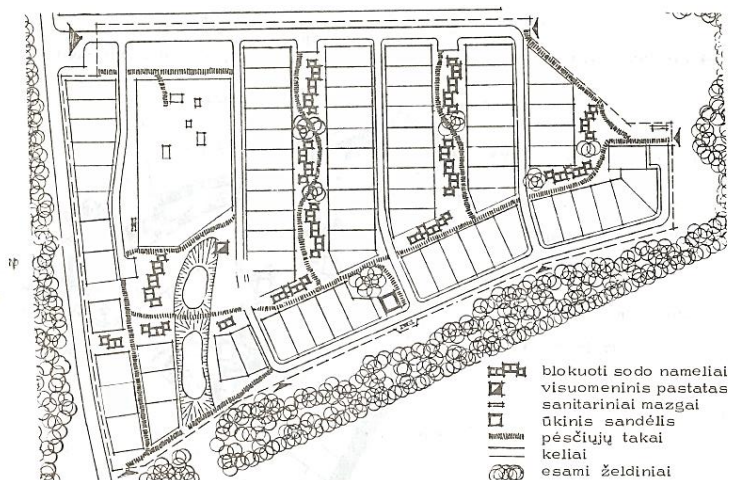
Iliustracija Nr. 7. Projektas S-10-1 reklaminėje vaizdo medžiagoje. Kino kronika „Tarybų Lietuva“, 1969 m., 24 serija.

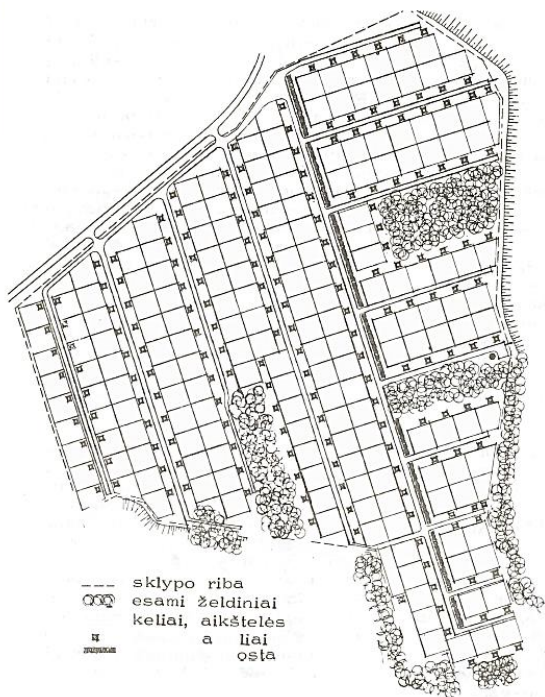
Iliustracija Nr. 8. Tipinio sodo namelio projektas S-15-1 (iki 15 kv. m dydžio). *Kolektyvinių sodų namelių ir įrenginių tipinių projektų katalogas*, Vilnius: Lietuvos sodininkystės draugijos Centro valdyba, 1973.

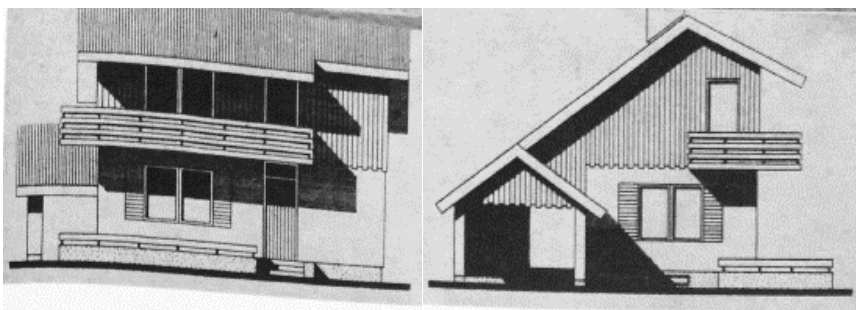
Iliustracija Nr. 9. Projektas S-15-1 reklaminėje vaizdo medžiagoje. Kino kronika „Tarybų Lietuva“, 1969 m., 24 serija.

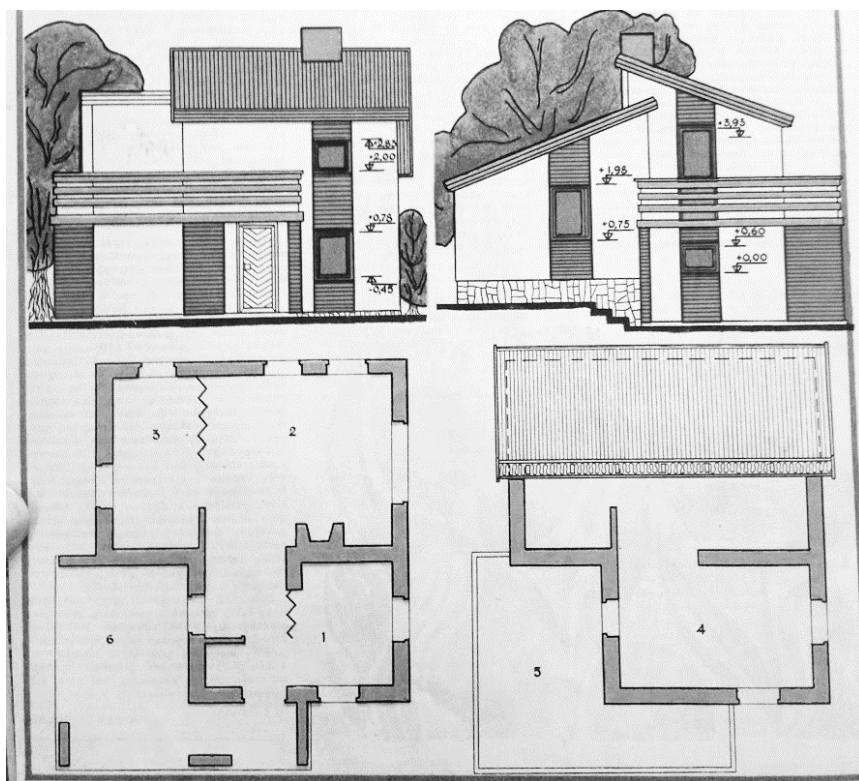
Iliustracija Nr. 10. Kaišiadorių rajono centrinės ligoninės sodininkų bendrijos „Marios“ kolektyvinis sodas. Bronušas Henrikas, *Kolektyviniai sodai, jų užstatymas ir tvarkymas: analitinė apžvalga*, Vilnius: LIMTI, 1988, p. 21.

Iliustracija Nr. 11. Valstybinio plano komiteto sodininkų bendrijos „Verkių“ kolektyvinis sodas. Bronušas Henrikas, *Kolektyviniai sodai, jų užstatymas ir tvarkymas: analitinė apžvalga*, Vilnius: LIMTI, 1988, p. 20.

Iliustracija Nr. 12. Tipinio sodo namelio projektas S-45-9 žurnale „Mūsų sodai“. Projektas buvo itin mėgstamas sodininkų ir dažnai tiesiog vadinamas „devintuoju“. Zubrus V., „Sodo namelis S-45-9“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 6.

Iliustracija Nr. 13. Tipiniai sodo nameliai devinto dešimtmečio pradžioje padidėja iki 45 kv. m. ir ima panašėti į sumažintą gyvenamąjį namą. Guzaitienė L., „Sodo namelis S-45-12“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 1.

Iliustracija Nr. 14. Sublokuoti „Pensiono tipo“ sodo nameliai LŪT kolektyviniuose soduose Vilniuje. Asmeninis Mato Šiupšinsko archyvas.

Iliustracija Nr. 15. Vasarvietės prie Nemenčinės pento generalinis planas. Komunalinio ūkio ministerijos užsakymu 1957 metais Litgiprogorstroj projektavimo institutas parengė vasarvietės projektą (autorė Birutė Kasperavičienė). Vasarvietės išplanavimo schemeje buvo numatyta vieta pliažui, visuomeniniams, kultūriniais, buitiniams statiniams. Didžioji 121 hektaro dydžio teritorijos dalis sudalyta į 12 arų dydžio sklypelius ir paskirta gyvenamųjų vasarnamių (dačių) statybai. VRVA, f. 1036, ap. Nr. 11, b. 186.

Iliustracija Nr. 17. Architektas Feliksas Bielinskis prie sodo sklype pastatyto etnografinio svirno. Asmeninis Ievos Šalomskienės archyvas.

Iliustracija Nr. 18. Kompozitorius Antanas Račiūnas su šeima prie sodo namelio (1969 m.). Namelis panašus į perdirbtą tipinį projektą S-10-1 arba S-15-1. LLMA, f. 17, ap. Nr. 1, b. Nr. 94.

Iliustracija Nr. 19. Laisvalaikis Klaipėdos „Šernų“ kolektyviniuose soduose. Fone matomas sodininkams skirtos parduotuvės pastatas. Asmeninis Dainos Baronienės archyvas.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Archyviniai šaltiniai:

Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA)

LYA, f. 1771 – LKP CK

Lietuvos valstybės naujasis archyvas (LVNA)

LVNA, f. 143 – Lietuvos sodininkystės draugija

Vilniaus regioninis valstybės archyvas (VRVA)

VRVA, f. 1036 – Miestų statybos projektavimo institutas

VRVA, f. 1011 – Vilniaus m. Urbanistikos ir architektūros skyrius

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)

LCVA, f. R-757 – žurnalo „Mūsų sodai“ redakcija

Lietuvos literatūros ir meno archyvas (LLMA)

LLMA, f. 180 – Vaclovas Paketūras

LLMA, f. 17 – Antanas Račiūnas

Estijos nacionalinis archyvas (Rahvusrhiiv)

ERAF, f. 1 – EKP CK protokolai

Interviu:

1. M. Šiupšinsko interviu su sodininke V. M., 2019-04-12, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.
2. M. Šiupšinsko interviu su sodininku D. Š., 2019-02-02, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.
3. M. Šiupšinsko interviu su sodininku Feliksu Bielinskiu (jaun.), 2019-09-15, Kaunas. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.
4. M. Šiupšinsko interviu su sodininke A. M., 2019-03-31, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.
5. M. Šiupšinsko interviu su sodininke A. Š., 2019-02-02, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.
6. M. Šiupšinsko interviu su sodininke Gražina Martinaitiene, 2019-04-30, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.
7. M. Šiupšinsko interviu su sodininke S. K., 2019-02-05, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.
8. M. Šiupšinsko interviu su sodininku A. L., 2019-10-12, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.
9. M. Šiupšinsko interviu su sodininku An. V., 2019-02-11, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.
10. M. Šiupšinsko interviu su sodininku Ar. V., 2019-02-03, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

11. M. Šiupšinsko interviu su sodininku Gediminu Girčiu, 2021-06-06, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.
12. M. Šiupšinsko interviu su sodininku Pranu Kupčiku, 2019-04-13, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.
13. M. Šiupšinsko interviu su sodininku V. Ū., 2019-02-10, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.
14. M. Šiupšinsko interviu su sodininku Vytautu Ažušiliu, 2021-08-11, Vilnius. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.
15. M. Šiupšinsko interviu su sodininku J. P., 2019-07-20, Klaipėda. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.
16. M. Šiupšinsko interviu su sodininke D. K., 2019-08-06, Klaipėda. Asmeninis M. Šiupšinsko archyvas.

Atsiminimai, laiškai, dienoraščiai:

1. Baltušis Juozas, *Vietoj dienoraščio. I tomas. 1970–1975*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2019.
2. Baltušis Juozas, *Vietoj dienoraščio. II tomas. 1976–1983*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2019.
3. Gaidelis Povilas, *Gyventi, negalima mirti! Sunki kelionė per epochų lūžius*, Vilnius: Briedis, 2021.
4. Genys Giedrius, Radzevičiūtė Fausta, *Marcelijus. Atsiminimai apie Marcelijų Martinaitį*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
5. Genzelis Bronislovas, „KGB Lietuvoje Sąjūdžio susiformavimo išvakarėse ir po jo“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2008, Nr. 2, Vilnius: LII leidykla, 2009.
6. Jankevičiūtė Giedrė, Paškevičiūtė-Breivienė Gintarė, *Aldona Liobytė (1915-1985). Korespondencijos fragmentai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015 m.
7. Kubilius Vytautas, *Dienoraščiai 1945–1977*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
8. Marcinkas Feliksas, *Mėgėjiškai sodininkystei Lietuvoje – 50 metų*, Vilnius: Tautodailė, 2009.
9. Martinaitis Marcelijus, *Mes gyvenome*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009.
10. Paketūras Vaclovas, „Curriculum Vitae, 2010-11-08“, *Lietuvos muzikų sąjunga*, žiūrėta 2021 m. balandžio 6 d.
<https://www.muzikusajunga.lt/nariai/vaclovas-paketuras>

Periodinė spauda:

1. „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1982, Nr. 1.

2. „Sodo namelių statytojams“, *Mūsų sodai*, 1985, Nr. 8.
3. „Tipinis sodo namukas S-25-10“, *Mūsų sodai*, 1973, Nr. 8.
4. „Antrasis konkursas“, *Mūsų sodai*, 1969, Nr. 3.
5. „Apie naujų kolektyvinių sodų steigimą“, *Mūsų sodai*, 1977, Nr. 8.
6. „Čia vyksta gražus gyvenimas“, *Vilniaus balsas*, 1941 m. kovo 7 d., Nr. 55(416).
7. „Darbas ir poilsis kolektyviniame sode“, *Mūsų sodai*, 1964, Nr. 3.
8. „Gatavas sodo namelis – patogus“, *Mūsų sodai*, 1985, Nr. 9.
9. „Kas naujo kolektyvinėje sodininkystėje“, *Mūsų sodai*, 1976, Nr. 8.
10. „Kokiam miestiečiui reikalingas sodas?“, *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 5.
11. „Kolektyvinei sodininkystei sutvarkyti“, *Mūsų sodai*, 1962, Nr. 1.
12. „Kolektyvinio sodo nameliui“, *Mūsų sodai*, 1974, Nr. 2.
13. „Kolektyvinius sodus tvarkykime kolektyviškai“, *Mūsų sodai*, 1962, Nr. 1.
14. „Lietuvos Komunistų partijos Centro Komitete“, *Mūsų sodai*, 1982, Nr. 4.
15. „Nauja sodo namelių statytojams“, *Mūsų sodai*, 1985, Nr. 5.
16. „Ogrodnik i Pszczelarz“, *Kujawsko-Pomorska Digital Library*, žiūrėta 2020 m. gruodžio 16 d.
<https://kpbc.umk.pl/publication/63702>
17. „Ogrodnik Polski“, *Wielkopolska Digital Library*, žiūrėta 2020 m. gruodžio 16 d. <https://www.wbc.poznan.pl/publication/258184>
18. „Plėtoti kolektyvinę sodininkystę“, *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 8.
19. „Racionaliai eksploatuos nacionalizuotų namų sodus ir daržus“, *Vilniaus balsas*, 1941 m. kovo 13 d., Nr. 60(421).
20. „Sodo namelis S-IL-85“, *Mūsų sodai*, 1987, Nr. 7.
21. „Sodo namelių projektų konkursui pasibaigus“, *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 10.
22. „Sodo namelių statytojams“, *Mūsų sodai*, 1986 Nr. 1.
23. „Sodo namelių statytojams“, *Mūsų sodai*, 1986 Nr. 2.
24. „Sodo namelių statytojams“, *Mūsų sodai*, 1986 Nr. 3.
25. „Sodo namelių statytojams“, *Mūsų sodai*, 1986 Nr. 4.
26. „Tegul auga kolektyviniai sodai“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1978, Nr. 10(58).
27. „Tipiniai darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijos įstatai“, *Mūsų sodai*, 1979, Nr. 9.
28. Antanaitis B., „Apsileidėlis nepuošia sodo“, *Mūsų sodai*, 1973, Nr. 10.

29. Armolaitis E., „Sodo sklypelio tvarkymas“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1980, Nr. 9(58).
30. Baginskienė Danutė, „Sodo namelio interjeras“, *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 5.
31. Baravykas G., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 6.
32. Bareišis S., Kemelkis P., „Sodo namelis ar kooperatinis butas“, *Mūsų sodai*, 1968, Nr. 1.
33. Baršauskas Vl., „Sutvarkykime kolektyvinius sodus“, *Mūsų sodai*, 1960, Nr. 3.
34. Baužytė-Baginskienė L., „Sodo namelio interjeras“, *Mūsų sodai*, 1971, Nr. 10.
35. Berželionis E., „Ekologinis sodininkų auklėjimas – nūdienos reikalavimas“, *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 10.
36. Bielinskis Feliksas, „Nepamirškime lietuviškų klėčių“, *Mūsų sodai*, 1970, Nr. 12.
37. Bitinas B., „Apie asmenybę ir jos kryptingumą“, *Literatūra ir menas*, 1967 lapkričio 25 d.
38. Blažienė A., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 4.
39. Bronušas Henrikas, *Kolektyviniai sodai, jų užstatymas ir tvarkymas: analitinė apžvalga*, Vilnius: LIMTI, 1988.
40. Bučius Jurgis, „Sodas puošiasi gražiais namukais“, *Mūsų sodai*, 1969, Nr. 11.
41. Buteikis B., „Sodas ir poilsis“, *Mūsų sodai*, 1975, Nr. 7.
42. Dargis Z., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 11.
43. Daukša A., „Darbo žmogaus sveikatai ir poilsiui“, *Mūsų sodai*, 1970, Nr. 2.
44. Daukša A., „Naujų darbų baruose“, *Mūsų sodai*, 1971, Nr. 1.
45. Daukšas Kazys, „Apie „Volgą“ ir daržą“, *Literatūra ir menas*, 1967 m. rugsėjo 23 d.
46. Devonienė T., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 10.
47. Dirgius K., „Daugiau sodų – didesni rūpesčiai“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 3.
48. Dulkė Stasys, „Gražūs klaipečių sodai“, *Mūsų sodai*, 1969, Nr. 12.
49. Dulkė Stasys, „Kokius klausimus gvildena sodininkai“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 7.
50. Einoris Vytautas, „Svarbus kolektyvinės sodininkystės vaidmuo“, *Mūsų sodai*, 1987, Nr. 9.

51. Gaulia A., „Gerinkime statybas kolektyviniuose soduose“, *Mūsų sodai*, 1971, Nr. 1.
52. Gaulia A., „Vasarnamiai sodams“, *Mūsų sodai*, 1974, Nr. 6.
53. Gaulia A., „Vasarnamiai sodams“, *Mūsų sodai*, 1974, Nr. 9.
54. Gineitaitė Č., „Grybai ir metafizika“, *Literatūra ir menas*, 1967 m. gruodžio 9 d.
55. Grecevičius Petras, „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 9.
56. Gruzdis A., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 8.
57. Gudavičius Stepas, „Statykime saugiai“, *Mūsų sodai*, 1982, Nr. 1.
58. Guzaitienė L., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 12
59. Guzaitienė L., „Sodo namelis S-45-12“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 1.
60. Hilberseimer Ludwig, „Kleinstwohnungen. Größe, grundriss und städtebauliche anordnung“, *Bauhaus: zeitschrift für bau und gestaltung*, 1929, Nr. 4.
61. Ignatavičius Eugenijus, „Trys matavimai ir žmogus“, *Literatūra ir menas*, 1968 m. sausio 6 d. Jakas A., „Paspirtinti daržų apsodinimą“, *Raudonasis švyturys*, 1946 m. vasario 23 d., Nr. 14(16).
62. Jokšas L., „Ugdyme kolektyvo tradicijas“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1980, nr. 2.
63. Juchnevičiūtė Dainora, „Puoškime sodo namelių aplinką“, *Mūsų sodai*, 1966, Nr. 8.
64. Juocevičius Stanislovas, „Konsultuoja juristas“, *Mūsų sodai*, 1983, Nr. 3.
65. Jurevičius Juozas, „Sodai iš arti...“, *Švyturys*, 1981, Nr. 16.
66. Jurkšus J., „Sodininko namukas“, *Mūsų sodai*, 1966, Nr. 9.
67. Juška A., „Socialistinis vystymas ir kolektyvinė sodininkystė“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 1.
68. Juška A., „Darbas ir poilsis kolektyviniame sode“, *Mūsų sodai*, 1964, Nr. 3.
69. Juška A., „Kolektyviniuose soduose pasižvalgius“, *Mūsų sodai*, 1966 Nr. 8.
70. Juška A., „Pirmieji kolektyviniai sodai“, *Mūsų sodai*, 1971, Nr. 12.
71. Juška A., „Socialinis vystymas ir kolektyvinė sodininkystė“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1980, nr. 1.
72. Juška A., „Sodo namukų projektai“, *Mūsų sodai*, 1966, Nr. 7.
73. Juška A., „Sodo namukų projektų konkursas“, *Mūsų sodai*, 1966, Nr. 6.
74. Juška A., „Sodo vilukės ir klėtėlės“, *Mūsų sodai*, 1966, Nr. 8.
75. Juška A., „Vilnių juosia sodai“, *Mūsų sodai*, 1978, Nr. 12.

76. Karnėnas Edvardas, „Apželdinkime Vilniaus kalvas“, *Vilniaus balsas*, 1940 m. kovo 29 d. Nr. 72(125).
77. Kulys B., „Vasariniai nameliai sode“, *Mūsų sodai*, 1959, Nr. 6.
78. Kundrotas V., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 9.
79. Kupetytė Rūta, Jursevičius Deividas, „Jaunųjų gamtininkų istorija: medžius nukapoję rusų karininkai buvo pasmerkti“, *Lietuvos radijas ir televizija*, 2017 m. vasario 08 d., Žiūrėta 2020 m. gruodžio 16 d. <https://www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/161397/jaunuju-gamtininku-istorija-medzius-nukapoje-rusu-karininkai-buvo-pasmerkti>.
80. Lamauskas A., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 5.
81. Leščinskis B. ir kt. „Vengti miesto aplinkos charakterio“, *Mūsų sodai*, 1976, Nr. 11.
82. Marcinkas Feliksas, *Mėgėjiškai sodininkystei Lietuvoje – 50 metų*, Vilnius: Tautodailė, 2009.
83. Matulionis T., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 2.
84. Matulionis Teofilis, „Būkime reiklesni architektūrai“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 2.
85. Miknevičius Tautvydas, „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 5.
86. Miniotas J., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 7.
87. *Mūsų sodai*, 1986, Nr. 10.
88. *Mūsų sodai*, 1988, Nr. 8.
89. „Nauji sodininkystės draugijos įstatai“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1980, Nr. 5(58).
90. Paukštė L., „Naudos būtų visiems“, *Mūsų sodai*, 1979, Nr. 8.
91. Paukštė V., „Konkurso rezultatus suvedus“, *Mūsų sodai*, 1968, Nr. 10.
92. Puipa A., „Koks turi būti sodas“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1981, Nr. 6(58).
93. Puipa Algirdas, Kviklys Algimantas, „Ką išaugina kolektyviniai sodai“, *Mūsų sodai*, 1984, Nr. 4.
94. Purvinas Martynas, „Demokratijos ir tradicijų linkme“, *Mūsų sodai*, 1988, Nr. 8.
95. Ramoškevičiūtė D., Lajauskas R., „Kaip rėšime namelį?“, *Mūsų sodai*, 1988, Nr. 12.
96. „Sodo namelis S-IL-85“, *Mūsų sodai*, 1987, Nr. 7.
97. Razminas R., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 11.
98. Rusteikienė G., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 3.
99. Šiožinytė J., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 10.
100. Stankevičienė B., „Keičiasi sodų veidas“, *Mūsų sodai*, 1974, Nr. 10.

101. Steikūnas J., „Isteigta Lietuvos sodininkystės draugija“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1959, Nr. 1(1).
102. Štembokas D., „Vilniečių kolektyvinis sodas“, *Mūsų sodai*, 1959, Nr. 3.
103. Švecova M., „Statyti gražiai, patogiai, pigiai“, *Mūsų sodai*, Vilnius, 1959, Nr. 7.
104. Talačka Stasys, „Sodas – poilsio vieta“, *Mūsų sodai*, 1969, Nr. 3.
105. Tamošaitis Justinas. „Sodai ir ekologinė kultūra“, *Mūsų sodai*, 1987, Nr. 9.
106. Tamošaitis K., „Tu – miesčionis?“, *Literatūra ir menas*, 1967 m. rugsėjo 16 d.
107. Tauras Antanas, „Kolektyvinių sodų aplinka“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 12(58).
108. Tauras Antanas, „Kolektyvinių sodų aplinka“, *Mūsų sodai*, 1981 Nr. 12.
109. Todesas D., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1984 Nr. 8
110. Umbražiūnas K., „Surenkamas bitininko namelis“, *Mūsų sodai*, 1979 Nr. 6.
111. Umbražiūnas K., „Surenkamasis bitininko namelis“, 1970, Nr. 2.
112. Urbanavičius K., „Sodai – miestų veidrodis“. *Mūsų sodai*. 1973, Nr. 7.
113. Usinavičius J., „Vilniaus kolektyviniai sodai. Kokie jie?“, *Mūsų sodai*, 1972 Nr. 10.
114. Usinavičius Jurgis, „Oi, kas sodai, do sodeliai“, *Švyturys*, 1972, Nr. 18.
115. Vaitkytė B., „Keli eskizai diskusijos tema“, *Literatūra ir menas*, 1967 m. gruodžio 30 d.
116. Valatka R., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1984 Nr. 6
117. Verslovas K., „Marių sode“, *Mūsų sodai*, 1974, Nr. 7.
118. Vilčinskas A., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1981, Nr. 7
119. Zdanevičius J., „Sodai – sveikata ir grožis“, *Mūsų sodai*, 1966, Nr. 12.
120. Žilinskaitė Vytutė, „Sodininkas žiemą“, *Literatūra ir menas*, 1971 m. kovo 06 d.
121. Zonys J., „Jūsų sodui“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 8.
122. Zonys J., „Sodo namelis S-45-3“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 4.
123. Zubrus V., „Sodo namelis S-45-9“, *Mūsų sodai*, 1980, Nr. 6.
124. Nowicki Stanisław, „Czynnik wychowawczy w pracach koła ogrodników.“, *Ogrodnik*, 1931 kovo 12 d., Vol. 21, No. 5.

125. Кяулеикис Л., “Запретный Плод”, *Правда*, 1961 08 18.

Publikuoti šaltiniai:

1. Avyžius Jonas, *Degimai*, Vilnius, Vaga: 1982.
2. Ažušilis Vytautas, *Finansininkas*, Vilnius: Apskaita, 2005.
3. Ebenezer Howard, *Garden Cities of Tomorrow*, London: Dodo Press, 1902, Facsimile of 2nd edition.
4. Gavelis Ričardas, *Nubaustieji: Apsakymų ciklas*, Vilnius: Vaga, 1987.
5. Gutnov Alexei, *The Ideal Communist City*, New York: George Braziller, 1968.
6. Jonynas Antanas, *Juokingos epitafijos*, Vilnius, Vaga, 1975.
7. „Juozas Albinas Markulis“, *Visuotinė Lietuvių enciklopedija*, Žiūrėta 2021 m. vasario 3 d. <https://www.vle.lt/straipsnis/juozas-albinas-markulis/>,
8. *Kolektyvinių sodų namelių ir įrenginių tipinių projektų katalogas*, Vilnius: Lietuvos sodininkystės draugijos Centro valdyba, 1973.
9. Korobov I. *How Soviet workers spend their leisure*, Foreign Languages Pub. House, Moscow, 1939.
10. Kubik Władysław, *Ogrody robotnicze (streszczenie wykładu)*, Lwów, Drukarnia Polska 1912.
11. Miliutin Nikolay Alexandrovich, *Sotsgorod: The Problem of Building Socialist Cities*, Cambridge: The MIT Press, 1975.
12. More Thomas, *Utopia*, London: Penguin Books, 2009.
13. Žiugžda Juozas, *Vilniaus miesto istorija nuo Spalio revoliucijos iki dabartinių dienų*, Vilnius: Mintis, 1972.
14. Whetten Lawrence, „Leisure in the Soviet Union“, *Challenge*, 8:7, 1960, p. 24-28.
15. *Домики летние садовые. Общие технические условия*, ГОСТ от 01 апреля 1986 г. № 26823-86.
16. Кожевников И.П., Шумов А.П. *100 деревянных домов*, Москва, 1992.
17. *Строительный каталог. Сборник каталожных листов летних типовых домиков. Издание третье, дополненное*, Москва: ЦИТП, 1988, 341 с.
18. Шасс Ю.Е. *Архитектура жилого дома. Т.1. Поселковое строительство 1918-1948 годов*. Москва, 1951.

Literatūra:

1. Jakubčionis Algirdas, „1972-ųjų Kauno reminiscencijos“, *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 2003, Nr. 4, p. 49-55.
2. „Juozas Albinas Markulis“, *Visuotinė Lietuvių enciklopedija*, Žiūrėta 2021 m. vasario 3 d. <https://www.vle.lt/straipsnis/juozas-albinas-markulis/>.
3. Antanaitis Kastytis, *Sovietinė Lietuvos, Latvijos ir Estijos nomenklatūra (1953–1990 m.). Dėsningumai ir ypatumai: daktaro disertacija*, Kaunas: VDU, 2001.
4. Anušauskas Arvydas, „Sovietinis genocidas ir jo padariniai“, *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras*, Atnaujinta 2004 m. sausio 30 d., žiūrėta 2021 m. balandžio 3 d. <http://genocid.lt/GRTD/Tremtis/arvydas1.htm>.
5. Bassett Thomas J., „Reaping on the Margins: A Century of Community Gardening in America“, *Landscape*, 1981, Nr. 25(2), , p. 1-8.
6. Bellows Anne C., „One hundred years of allotment gardens in Poland“, *Food and Foodways*, 2004, No. 4, p. 247-276.
7. Bronovitskaya Anna, „Open City: The Soviet Experiment“. *Volume*, 2009, vol. 21, p. 19–25.
8. Būgienė Lina, „Tarp kaimo ir miesto: tapatybės konstravimas autobiografiniuose pokario vilniečių pasakojimuose“, *Tautosakos darbai*, 56, 2018, p. 199–217.
9. Caldwell Melissa L., *Dacha Idylls, Living Organically in Russia's Countryside*, University of California Press, 2010.
10. Clarke Simon, *Making Ends Meet in Contemporary Russia: Secondary Employment, Subsidiary Agriculture and Social Networks* (PDF), Cheltenham, England and Northampton, Massachusetts: Edward Elgar, 2002.
11. Collier S. J., *Post-Soviet Social: Neoliberalism, Social Modernity, Biopolitics*, Princeton: Princeton University Press, 2011.
12. Crowley D. Reid S., *Pleasures in Socialism: Leisure and Luxury in the Eastern Bloc*, Evanston: Northwestern University Press, 2010.
13. Drėmaitė Marija, Antanavičiūtė Rasa, *Neįgyvendintas Vilnius*, Vilnius: Lapas, 2021.
14. Drėmaitė Marija, *Baltic Modernism: Architecture and Housing in Soviet Lithuania*, Berlin: DOM Publishers, 2017.

15. Drėmaitė Marija, Petrulis Vaidas, Tutlytė Jūratė, *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.
16. Ėmužis Marius, *Sovietų Lietuvos valdantysis elitas 1944–1974 metais: Tarpusavio ryšiai ir jų raiška: daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016.
17. Fitzpatrick Sheila, *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, New York: Oxford University Press, 2000.
18. French Richard A., *Plans, Pragmatism and People: The legacy of Soviet planning for today's cities*, London: UCL Press, 1995.
19. Ganson Nicholas, *The Soviet Famine of 1946–47 in Global and Historical Perspective*, Boston: Palgrave Macmillan, 2009, p. XIV.
20. Grišinaite Rūta, „Vilniaus simpoziumas – šiuolaikinio sovietologo salonas. Apie penktąjį vėlyvojo sovietmečio ir posovietinio laikotarpio klausimams skirtą vilniaus simpoziumą“, *Lietuvos istorijos studijos*, 35 (rugpjūtis), 2015, p. 185–189.
21. Hayden-Smith Rose, „Soldiers of the Soil: Wartime Gardening Programs of World War I“, *Pennsylvania Legacies*, 2017, Vol. 17, Nr. 1, p. 20-25.
22. Ivanauskas Vilius, *Įrėmintą tapatybę: Lietuvos rašytojai tautų draugystės imperijoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016.
23. Jankovska Ilze, Panagopoulos Thomas, „Challenges and Prospects of Urban allotments in Latvia and Portugal“, *Advances in Urban Rehabilitation and Sustainability*, 2010, p. 113-118.
24. Jensen Michael C., Meckling William H, „Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure“, *Journal of Financial Economics*, 1976, Nr. 3(4), p. 305–360.
25. Kasatkina Alexandra, *Как садовый участок превратился в дачу. Конструируя советское*, 2010, pranešimo tezės.
26. Khan-Magomedov Selim O., *Pioneers of Soviet Architecture, The Search for New Solutions in the 1920s and 1930s*, New York: Rizzoli, 1987.
27. Klumbys Valdemaras, *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu: daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009.
28. Lambert William de Jong, *The Cold War Politics of Genetic Research*, New York: Springer, 2012.

29. Lankots Epp Ojari Triin, *Leisure Spaces - Holiday And Architecture In 20th Century Estonia*, Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2020.
30. Lovell Stephen, *Summerfolk: A History of the Dacha*, Ithaca: Cornell University Press, 2003.
31. Mačionis Zenonas, *Profesorius Kazys Daukšas*, Vilnius: Pradai, 2000.
32. Månson Per, *Sovietology: The knowledge of the Soviet Union*, Gothenburg: University of Gothenburg, 2019.
33. Migonytė-Petrulienė Viltė, *Lietuvos tarpukario (1918–1940) kurortų architektūra kaip modernėjančios visuomenės reiškiny: daktaro disertacija*, Kaunas: VDU, 2016, p. 249.
34. Moore Barrington, *Soviet politics - The dilemma of power*, London: Routledge, 1976.
35. Moskoff William, *Labour and Leisure in the Soviet Union. The Conflict between Public and Private Decision-Making in a Planned Economy*, London: Palgrave Macmillan, 1984.
36. Olšáková Doubravka, *In the Name of the Great Work: Stalin's Plan for the Transformation of Nature and its Impact in Eastern Europe*, New York: Berghahn Books, 2016, p. 73.
37. Paukštytė-Šaknienė Rasa, Šidiškienė Irma, Šaknys Žilvytis, *Vilniečių socialinė sąveika ir kultūrinė raiška: laisvalaikis, šventės ir ritualai*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.
38. Paškauskas Juozapas, *Laisvalaikio kultūra didžiuosiuose Lietuvos miestuose ir provincijoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje: daktaro disertacija*. Vilnius: VU, 2017, p. 366.
39. Polukhina Elizaveta, „Extending the Space of Domesticity in Post-Soviet Russia or How the Dacha is Transforming into a Suburban Home in Moscow Region“, *Городские исследования и практики* 2018, Nr. 3(4), p. 152–163.
40. Poole Steve, *The allotment chronicles: a social history of allotment gardening*, Kettering, 2006.
41. Putinaitė Nerija, *Skambantis molis: dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*, Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2019.
42. Ramonaitė Ainė, *Nematoma sovietmečio visuomenė*, Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2015.
43. Reid Susan E., „Cold War in the Kitchen: Gender and the De-Stalinization of Consumer Taste in the Soviet Union under Khrushchev“, *Slavic Review* 2002, No. 61, p. 211 – 252.

44. Saladžinskaitė, Indrė, *Urbanistinė ir architektūrinė kolektyvinių sodų raida Vilniuje: Baigiamasis magistro darbas*, Vilnius: VGTU, 2016.
45. Samalavičius Almantas, *Miesto kultūra*, Vilnius: Technika, 2008.
46. Rusanov Alexander V. „Dacha dwellers and gardeners: garden plots and second homes in Europe and Russia“, *Population and Economics*, 2019, No. 3(1), p. 107-124.
47. Scott Steve, „The Ideal Soviet Suburb“, *Panorama*, 2009, Nr. 1, p. 58-62.
48. Siegelbaum Lewis H., „The Shaping of Soviet Workers' Leisure: Workers' Clubs and Palaces of Culture in the 1930s“, *International Labor and Working-Class History*, 1999, No. 56, p. 78–92.
49. Šiupšinskas Matas, „Vasarnamio sublimatas: kolektyviniai sodai sovietmečiu“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2018, Nr. 88-89, p. 233–243.
50. Stoetzer Bettina Yvonne, „s“, *Cultural Anthropology* 2018, Nr. 33(2), p. 295-323.
51. Struyk Raymond J., Angelici Karen, „The Russian Dacha phenomenon“, *Housing Studies*, 1996, 11 (2), p. 233-250.
52. Švedas Aurimas, „Sąjūdinės istorijos galimybės sovietmečio ir posovietinės epochos tyrimuose (atminties kultūros ir istorijos politikos problematikos aspektas)“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2010, Nr. 26, p. 148–161.
53. Tininis Vytautas, *Pirmtako šešėlyje*, Vilnius: LGGRTC, 2017.
54. Vaiseta Tomas, *Nuobodulio visuomenė: kasdienybė ir ideologija vėlyvyuoju sovietmečiu (1964–1984)*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2014.
55. Vincoviča-Gaile Zane, Varakājs Dāvis, „Concentration of Potentially Toxic Elements in Various Berries Grown in Allotment Gardens of Rīga City“, *Proceedings: Natural Exact and Applied Sciences*, Vol. 71 (2017), Nr. 6 (711), p. 496–501.
56. Kozlov Vladimir A., Fitzpatrick Sheila, Mironenko Sergei V., *Sedition: Everyday Resistance in the Soviet Union under Khrushchev and Brezhnev*, Yale University Press, 2011.
57. Xenakis Christopher I., *What Happened to the Soviet Union? How and Why American Sovietologists Were Caught by Surprise*, Westport: Praeger, 2002.
58. Yurchak Alexei, *Everything Was Forever, Until It Was No More*, Princeton University Press, 2006.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

Disertacijos tema paskelbti akademiniai straipsniai:

1. Šiupšinskas M. „Kolektyvinių sodų nameliai – privačiosios statybos galimybė“, skyrius kolektyvinei monografijai *Gyvenamoji architektūra sovietinėje Lietuvoje: tarp masinės ir unikalios*. Sudarytoja prof. dr. Marija Drėmaitė (VU IF). **Publikacija priimta spausdinti mokslinėje kolektyvinėje monografijoje.**
2. Šiupšinskas M. (2018) „Vasarnamio sublimatas: kolektyviniai sodai sovietmečiu“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 88–89, p. 233–243. **Mokslinė publikacija išspausdinta recenzuojamame, periodiniame mokslo leidinyje. Straipsniai įtraukiami į „EBSCO Publishing“ sąrašą ir duomenų bazę „Lituanistika“.**
3. Šiupšinskas M., Lankots E. (2019) „Collectivist Ideals and Soviet Consumer Spaces: Mikrorayon Commercial Centres in Vilnius, Lithuania and Tallinn, Estonia“. In: Hess D., Tammaru T. (eds) *Housing Estates in the Baltic Countries*. The Urban Book Series. Springer, Cham, p. 301-320. **Publikacija išspausdinta mokslinėje kolektyvinėje monografijoje (rengta su bendraautore), leidinys yra Springer serijos The Urban Book Series dalis.**
4. Saladžinskaitė I., Šiupšinskas M., Žadeikytė R. (2016) „Kolektyvinio sodo idėja ir jos materializacija Lietuvoje“, *Science – Future of Lithuania / Mokslas – Lietuvos Ateitis*, Nr. 8(1), p. 102-111. **Mokslinė publikacija išspausdinta recenzuojamame, periodiniame mokslo leidinyje (rengta su bendraautorėmis).**
5. Šiupšinskas M. (2017) „Urban and Rural: Collective Gardens in Soviet City“, in: *Europe-2017: From Printed Word To Knowledge: Local Traditions And Global Transition*, Proceedings of the conference „Technology and the City“, p. 162-169. **Mokslinis esė išspausdintas konferencijos pranešimams skirtame leidinyje (proceedings).**
6. Šiupšinskas M. (2017) „Ruralising the Urban, Urbanising the Rural“, in: *Sykhiv: Spaces, Memories, Practices*, Lviv: Center for Urban History of East Central Europe, p. 104–119.

Mokslinis esė išspausdintas vasaros mokyklos rezultatams skirtame leidinyje.

Pranešimai mokslinėse konferencijose:

1. Šiupšinskas M. „Noble Life Of The Gardener: Allotment Gardening in Soviet Lithuania“, Patterns of Everyday Life in Soviet Society(s): Biographies, Practices, and Memory (Vilniaus universitetas, 2019 m. rugsėjo 17 d.). Konferencijos organizatoriai: Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas, Jeruzalės Hebrajų universitetas (Leonido Nevzolino Rusijos ir Rytų Europos žydų tyrimų centras), Rytų Europos žydų kultūros ir istorijos tyrimų centras.
2. Šiupšinskas M. „Everyday Life in Collective Gardening Districts“, Everyday Life History and its Approaches to Writing the History of Twentieth-Century Europe (Vilnius, 2019 m. vasario 21 d.). Konferencijos organizatorius: German Historical Institute Warsaw Branch Office of the GHI Warsaw in Vilnius.
3. Šiupšinskas M. „Collective gardens: Beyond the microrayon“, Residential Architecture in the Soviet Baltics: Between the Standard and the Individual Design (Vilniaus universitetas, 2019 m. kovo 15 d.). Tarptautinė konferencija vykdyta kaip LMT finansuoto VU IF įgyvendinto projekto „Gyvenamoji architektūra sovietinėje Lietuvoje: tarp masinės ir individualios“ (S-MOD-17-21) dalis.
4. Šiupšinskas M. „Vasarnamio sublimatas: Kolektyviniai sodai sovietmečiu“, „Sodai: tradicijos, įvaizdžiai, simboliai Lietuvos kultūroje“ (Vilniaus dailės akademija, 2017 m. gegužės 11–12 d.). Tarpdisciplininės mokslinės konferencijos organizatorius: VDA Dailėtyros institutas.
5. Šiupšinskas M. „Urban and rural: allotment houses in a Soviet city“, pranešimas studentų konferencijoje „Europe-2017: From Printed Word To Knowledge: Local Traditions And Global Transition“ (Europos humanitarinis universitetas, Vilnius, 2017 gegužės 6–7). Konferencijos organizatorius – EHU Kritinės urbanistikos laboratorija.
6. Saladžinskaitė I., Šiupšinskas M., Žadeikytė R. „Kolektyvinio sodo idėja ir jos materializacija Lietuvoje“, pranešimas Jaunųjų mokslininkų konferencijoje „K. Šešelgio skaitymai – 2016“.
7. Dalyvauta ir pasisakyta tarptautiniame seminare „Past, Present

and Future of Socialist Housing Estates in the Baltic States“ (Lietuvos socialinių tyrimų institutas, Vilnius, 2016 m. spalio 19 d.). Seminaro organizatorius: Tartu universiteto Migracijos ir miesto studijų centras, vizituojantis prof. Daniel Hess.

Tyrimo rezultatų sklaida:

1. Šiupšinskas M. (2019) „Išlaisvinti kūrybinę iniciatyvą“, *Nemunas*, Nr. 7. p. 58-63.
2. Šiupšinskas M. (2018) „Naujasodis, Tiekėjas, Amaliai“, *Žurnalas Kaunui*, Nr. 3. p. 54-64.
3. Šiupšinskas M., „Apriboti, bet skatinti. Kaip kolektyviniai sodai tapo individualios statybos oaze?“ (2019-01-31). in: Portalas bernardinai.lt [interaktyvus], [žiūrėta 2020-03-22], <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2020-01-31-apriboti-bet-skatinti-kaip-kolektyviniai-sodai-tapo-individualios-statybos-oaze/178909>.
4. Laida „Istorijos laboratorija. Nuo Lazdynų daugiabučio iki kolektyvinio sodo namelio: gyvenamoji erdvė, gyventojų svajonės ir įpročiai sovietmečiu“ (2019-05-27). in: Portalas Delfi.lt [interaktyvus], [žiūrėta 2020-03-22], <https://www.delfi.lt/video/laidos/istorijos-laboratorija/istorijos-laboratorija-nuo-lazdynu-daugiabucio-iki-kolektyvinio-sodo-namelio-gyvenamoji-erdve-gyventoju-svajones-ir-iprociai-sovietmeciu.d?id=81293395>.
5. Interviu „Kolektyviniai sodai Lietuvoje – pabėgimo vieta ne tik maistui užsiauginti“ (2019-08-04). in: Portalas TV3.lt [interaktyvus], [žiūrėta 2020-03-22], <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/1004863/kolektyviniai-sodai-lietuvoje-pabegimo-vieta-ne-tik-maistui-uzsiauginti>.
6. Pokalbis LRT radijo laidoje „10–12“ apie kolektyvinių sodų istoriją (2020-02-05). in: portalas lrt.lt [interaktyvus], [žiūrėta 2020-03-22], <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000092676/10-12-vyresniu-zmoniu-vienatve-kiek-padedo-pokalbis-telefonu>.
7. Laidos išrašas „Kolektyviniai sodai sovietmečiu: gelbėjo nuo bado ir padėjo apžaišti valdžios reikalavimus“ (2020-02-23). in: portalas lrt.lt [interaktyvus], [žiūrėta 2020-03-22], <https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/1140005/kolektyviniai-sodai-sovietmeciu-gelbejo-nuo-bado-ir-padejo-apzaisti>

valdzios-reikalavimus.

8. Laida „Daiktų istorijos“, skirta kolektyvinių sodų temai (2020-04-23). in: Portalas lrt.lt [interaktyvus], [žiūrėta 2020-09-08], <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000102181>.

Trumpos žinios apie autorių:

Matas Šiupšinskas – praktikuojantis architektas, mokslinių ir publicistinių straipsnių autorius („Volume“, „Monu“, „Archiforma“, „Journal of Architecture and Urbanism“). Domėjimosi laukas aprėpia (bet tuo neapsiriboja) miestų planavimo istoriją, masinės statybos raidą, būsto tipologijas, miesto morfologiją ir sovietinį architektūros paveldą. 2009 m. baigė VGTU Architektūros studijas, o vėliau ten pat įgijo architektūros istorijos ir teorijos magistro laipsnį, dirbo architekto Rolando Paleko studijoje, stažavosi Liuksemburge, Danijoje ir Olandijoje, drauge su Julija Reklaitė rengė leidinio „Lietuvos kultūros gidas“ architektūros dalį.

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p.: info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Tiražas 12 egz.